

Φολέγανδρος:

Το χωρικό αποτύπωμα του τουρισμού στον παραδοσιακό οικισμό της Χώρας της Φολεγάνδρου

Γεράρδη Κατερίνα

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: **Διμέλλη Δέσποινα**

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ | ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Ερευνητική Εργασία

“Φολέγανδρος : Το χωρικό αποτύπωμα του τουρισμού
στον παραδοσιακό οικισμό της Χώρας της Φολεγάνδρου”

Κατερίνα Γεράρδη

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: **Διμήλλη Δέσποινα**

Χανιά | Ιούλιος 2025

“Η παρούσα εργασία δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς την πολύτιμη αρωγή και υποστήριξη της καθηγήτριας μου, κ. Δέσποινας Διμέλλη, την οποία ευχαριστώ θερμά για την καθοδήγηση, τις παρατηρήσεις και την επιστημονική υποστήριξη καθ’ όλη τη διάρκεια της διαδικασίας. Ευχαριστώ επίσης την οικογένειά μου και τους φίλους μου για την ενθάρρυνση, την κατανόηση και την υπομονή τους καθ’ όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της μελέτης, καθώς και όσους με βοήθησαν άμεσα ή έμμεσα σε πρακτικό ή ηθικό επίπεδο. Η εργασία αυτή αποτέλεσε μια ουσιαστική ευκαιρία για μελέτη και εμπάθунση σε ζητήματα αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής ταυτότητας, μέσα από την παρατήρηση και ανάλυση ενός ιδιαίτερου νησιωτικού τόπου όπως η Φολέγανδρος, με τον οποίο ήρθα σε επαφή σε πολλαπλά επίπεδα κατά τη διάρκεια της έρευνας.”

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	10
ο Αντικείμενο μελέτης	10
ο Στόχοι και μεθοδολογία	11
ο Ερευνητικά ερωτήματα	11
Ενότητα 1: Παραδοσιακοί οικισμοί	12
1.1 Εισαγωγή στην έννοια	12
1.2 Χαρακτηριστικά παραδοσιακών οικισμών	14
ο 1.2.1 Φυσικοί/υλικοί παράγοντες	16
ο 1.2.2 Πολιτιστικοί/άυλοι παράγοντες	16
1.3 Θεσμικό πλαίσιο προστασίας	17
Ενότητα 2: Κυκλάδες	20
2.1 Γενικές πληροφορίες	20
2.2 Αρχιτεκτονική Κυκλάδων	21
ο 2.2.1 Οικισμοί	22
ο 2.2.2 Γειτονιές	24
ο 2.2.3 Κατοικίες	25
Ενότητα 3: Φολέγανδρος	26
3.1 Εισαγωγή	26
3.2 Ιστορική Εξέλιξη	28
3.3 Οικισμοί	32
Ενότητα 4: Χώρα Φολεγάνδρου	36
4.1 Γενικά Στοιχεία	36
4.2 Ιστορική εξέλιξη οικισμού	36
ο 4.2.1 Τα πρώτα ίχνη κατοίκησης	36

ο	4.2.2 Η Χώρα την περίοδο του Βυζαντίου και της Ενετοκρατίας	37
ο	4.2.3 Η Χώρα μεταξύ του 1577 και 1718	38
ο	4.2.4 Ο οικισμός σήμερα	38

Ενότητα 5: Πολεοδομική ανάπτυξη οικισμού **40**

	5.1 Προσαρμογή στο ανάγλυφο	40
	5.2 Αρχικός πυρήνας και επεκτάσεις	42
ο	5.2.1 Το Κάστρο	44
ο	5.2.2 Παλιό Χωριό	49
ο	5.2.3 Μεταγενέστερες επεκτάσεις	51
ο	5.2.4 Ο οικισμός μετά το 1960	53
	5.3 Πολεοδομική ανάλυση σημερινής μορφής	56
ο	5.3.1 Χρήσεις	56
ο	5.3.2 Κυκλοφορία	60
ο	5.3.3 Ύψη και κατάσταση κτιρίων	64
ο	5.3.4 Ο ρόλος του δημόσιου χώρου	68

Ενότητα 6: Αρχιτεκτονική οικισμού **76**

	6.1 Κατοικίες	76
ο	6.1.1 Τυπολογίες	77
ο	6.1.2 Ειδικά κτίρια οικισμού	82
	6.2 Χρήση τοπικών υλικών ως δομικά στοιχεία	84

Συμπεράσματα **84**

- ο Η επιρροή του τουρισμού στους τομείς παραγωγής του οικισμού
- ο Η επίδραση του τουρισμού στην πολεοδομική ανάπτυξη του οικισμού
- ο Η διατήρηση της αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής ταυτότητας

Βιβλιογραφία **94**

Διαδικτυακές Πηγές **96**

Κατάλογος εικόνων **97**

Αντικείμενο μελέτης

Η εργασία εξετάζει τον παραδοσιακό οικισμό της Χώρας της Φολεγάνδρου, σχολιάζοντας τις πολεοδομικές και αρχιτεκτονικές μεταβολές που προκύπτουν από την αυξανόμενη τουριστική δραστηριότητα των τελευταίων χρόνων. Η ανάλυση συνδυάζει ποιοτικά δεδομένα, όπως ιστορικά αρχεία, θεσμικά κείμενα προστασίας και χαρτογραφικό και φωτογραφικό υλικό. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στον τρόπο ανάπτυξης του οικισμού πριν την έντονη άνθιση του τουρισμού και πώς αυτός εμφανίζεται πλέον σε κάθε πτυχή του οικισμού. Η εργασία επιχειρεί να θέσει ερωτήματα σχετικά με τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και την εφαρμογή βιώσιμων στρατηγικών, που θα επιτρέψουν τη διατήρηση της ταυτότητας του τόπου χωρίς να αναστέλλεται η σύγχρονη τουριστική ανάπτυξη. Η επιλογή του θέματος σχετίζεται τόσο με την αυξανόμενη πίεση που ασκείται στους παραδοσιακούς οικισμούς των Κυκλάδων από τον τουρισμό, όσο και με την προσωπική σύνδεση της ερευνήτριας με τον τόπο, γεγονός που ενίσχυσε την παρατηρητικότητα και την ευαισθησία κατά την αποτύπωση των τοπικών ιδιοτήτων.

Στόχοι και Μεθοδολογία

Γενικός στόχος της εργασίας είναι η ανάδειξη της σχέσης μεταξύ τουριστικής ανάπτυξης και αλλοίωσης του δομημένου και μη χώρου στον παραδοσιακό οικισμό της Χώρας.

Ειδικότεροι στόχοι είναι:

- ο Η καταγραφή των πολεοδομικών και αρχιτεκτονικών χαρακτηριστικών του οικισμού.
- ο Η αποτύπωση των τρόπων με τους οποίους ο τουρισμός επιδρά στο χώρο και στις χρήσεις γης.
- ο Η κατανόηση του πώς διαμορφώνονται νέες συνθήκες κατοίκησης και χρήσης σε σχέση με την παραδοσιακή τυπολογία.
- ο Η αξιοποίηση της τοπικής, βιωματικής γνώσης ως εργαλείο προσέγγισης των άυλων χαρακτηριστικών του οικιστικού ιστού.

Ως προς τη μεθοδολογία, η εργασία βασίστηκε σε συνδυασμό βιβλιογραφικής, χαρτογραφικής και επιτόπιας έρευνας. Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης στο νησί πραγματοποιήθηκε φωτογραφική τεκμηρίωση και καταγραφή του οικισμού, με στόχο τη χαρτογράφηση των βασικών μορφολογικών, τυπολογικών και πολεοδομικών χαρακτηριστικών. Η επιτόπια αποτύπωση συνέβαλε ουσιαστικά τόσο στη σύνταξη των χαρτών

που παρουσιάζονται στην εργασία, αποτυπώνοντας λεπτομέρειες του χώρου που δεν είναι διαθέσιμες μέσω διαδικτυακών ή δευτερογενών πηγών, όσο και στην συλλογή πληροφοριών για την ιστορία και ανάπτυξη αυτού.

Παράλληλα, αξιοποιήθηκε και η προσωπική εμπειρία της ερευνήτριας, καθώς και προφορικές μαρτυρίες από την οικογένειά της, που κατάγεται από το νησί. Το βιωματικό αυτό στοιχείο ενίσχυσε την ερμηνεία της σχέσης των κατοίκων με τον χώρο και προσέφερε πολύτιμες πληροφορίες για την εξέλιξη του οικισμού, τις τοπικές πρακτικές και τη διαχείριση του δημόσιου χώρου σε βάθος χρόνου.

Ερευνητικά ερωτήματα

Στο πλαίσιο της παρούσας ερευνητικής εργασίας, κρίθηκε σκόπιμη η διατύπωση συγκεκριμένων ερευνητικών ερωτημάτων, με στόχο την καλύτερη κατανόηση των επιπτώσεων του τουριστικού φαινομένου στον παραδοσιακό οικισμό της Χώρας της Φολεγάνδρου. Τα ερωτήματα αυτά διαμορφώθηκαν με βάση τις θεματικές ενότητες που αναλύονται στα περιεχόμενα της εργασίας και λειτουργού ως βασικοί άξονες προσανατολισμού της μελέτης:

- ο Πως επηρέασε ο τουρισμός την πολεοδομική ανάπτυξη του οικισμού;
- ο Ποιες αλλαγές έχουν συντελεστεί στον αρχικό πυρήνα του οικισμού;
- ο Ποιες οι φάσεις και οι μορφές επέκτασης του;
- ο Ποιός ο βαθμός διατήρησης της αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής του ταυτότητας;
- ο Σε ποιο βαθμό τα νεότερα κτίρια, που κατασκευάζονται με “παραδοσιακό ύφος”, επηρεάζουν την αυθεντική εικόνα του οικισμού;

ΕΝΟΤΗΤΑ 1: Παραδοσιακοί οικισμοί

1.1 Εισαγωγή στην έννοια

Η παραδοσιακή αρχιτεκτονική αποτελεί ένα ιδιαίτερα σημαντικό κομμάτι της πολιτισμικής κληρονομιάς της Ελλάδας. Τα διαφορετικά χαρακτηριστικά που εντοπίζονται από τις πιο ορεινές κορφές της Θράκης, μέχρι και τα νοτιότερα χωριά της Κρήτης, αποτελούν ένα δείγμα της προσωπικότητας και ιδιαιτερότητας της χώρας.

Ως έννοια, ο όρος «παραδοσιακός οικισμός» εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην Ελληνική έννομη τάξη το 1975 μέσω του άρθρου 24 και πιο συγκεκριμένα τις παραγράφους 2 και 6, στις οποίες υπογραμμίζεται πως στοιχεία πολιτισμού όπως τα μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές και γενικότερα οποιαδήποτε ένδειξη παράδοσης προστατεύονται από το κράτος. Για το ζήτημα της «αρχιτεκτονικής κληρονομιάς» δόθηκε ιδιαίτερη κρατική μέριμνα, καθώς αποτελεί μια υλική απόδειξη της πνευματικής και καλλιτεχνικής προόδου του ανθρώπου. Εντός της έννοιας δεν βρίσκονται μόνο αυτόνομες κτιριακές μονάδες και το περιβάλλον που τις φιλοξενεί, αλλά και ολόκληρες περιοχές πολιτισμικού, ιστορικού και αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος, όπως χωριά αλλά και σύγχρονες πόλεις. Εντός του πλαισίου αυτού, εντοπίζονται και οι παραδοσιακοί οικισμοί, οι οποίοι έκαστος διαθέτουν μια θέση ανάμεσα σε μια λίστα περιοχών την οποία απέκτησαν λόγω της ιδιαίτερης αξίας τους, τόσο από τη πλευρά του αρχιτεκτονικού ενδιαφέροντος, της ενότητας τους και της ένταξή τους στο τοπίο, όσο και για την θέση τους στην εξέλιξη της ιστορίας ή της επιστήμης.

Ο όρος παρόλ' αυτά «παραδοσιακός οικισμός» δεν έχει κάποιο ακριβή ορισμό, καθώς η ποικιλομορφία των χωρικών ενότητων που έχουν αυτό το χαρακτηρισμό, καθιστά δύσκολη την δημιουργία ενός κρατικού νομοθετικού κειμένου. Βάσει των πολλών ορισμών που του έχουν δοθεί ανά τους καιρούς, μπορούμε να θεωρήσουμε «παραδοσιακό» όποιο ομοιογενές χωρικό σύνολο σε αστικό ή αγροτικό ιστό, το οποίο χρήζει κρατικής προστασίας για λόγους αρχιτεκτονικού, καλλιτεχνικού, ιστορικού και κοινωνικού ενδιαφέροντος, όπως αναφέρει και ο Α. Παπαπετρόπουλος.

Ένας άλλος ορισμός, βάσει του Συμβουλίου της Επικρατείας αναφέρει ότι «κάθε οικιστικό σύνολο που διατηρεί, κατά το μάλλον ή ήττον, τον παραδοσιακό πολεοδομικό του ιστό και παραδοσιακά οικοδομήματα και στοιχεία, θεωρείται παραδοσιακό» και πως «οι παραδοσιακοί οικισμοί είναι προϊόντα λαϊκής αρχιτεκτονικής, η δε προστασία τους δεν περιορίζεται μόνο στη διατήρηση του χαρακτήρα τους, αλλά επεκτείνεται και στην περιμετρική ζώνη που είναι απαραίτητη για τη διαφύλαξη και αναδιάταξη της φυσιογνωμίας τους». Στον Ελλαδικό χώρο, έχουν πάρει τον χαρακτηρισμό του παραδοσιακού οικισμού 924 οικισμοί ανάμεσα στους άνω των 10.000 (εικόνα 1) που υπάρχουν στον σύνολο εντός της χώρας. Οι εν λόγω οικισμοί εκτείνονται σε όλη την επικράτεια, με ιδιαίτερη συγκέντρωση αυτών να γίνεται στον νομό Κυκλάδων, στον οποίο υπάρχουν 164 θεσμοθετημένοι παραδοσιακοί οικισμοί, γεγονός που δικαιολογείται από τη γεωγραφική απομόνωση τους, που έμμεσα επηρέασε την αμετάκλητη

1.2 Χαρακτηριστικά παραδοσιακών οικισμών

1.2.1 Φυσικοί/υλικοί παράγοντες

Οι εν λόγω παράγοντες αφορούν κυρίως αμετάκλητα στοιχεία της περιοχής του κάθε οικισμού όπως η τοπογραφία, το ανάγλυφο, οι πρώτες ύλες αλλά και το κλίμα. Η προστασία των κατοίκων και η άμεση εύρεση φυσικών πόρων για την καλύτερη διαβίωση τους, αποτέλεσαν σημαντικό παράγοντα για τη διαμόρφωση ενός οικισμού και του πολεοδομικού ιστού του. Ανάλογα με τη τοπογραφία και το ανάγλυφο, οι οικισμοί χωρίζονται σε πεδινούς και παράκτιους (0 - 400μ. υψόμετρο), ημι-ορεινούς (400μ. - 600μ υψόμετρο) και ορεινούς (>600μ. υψόμετρο). Στην Ελλάδα, λόγω της γεωμορφολογίας της χώρας, το μεγαλύτερο ποσοστό των οικισμών εντοπίζεται σε παράκτιες περιοχές, καθώς η θάλασσα αποτελούσε μέσο προστασίας, και ορεινούς, με τη προστασία να έγκειται στη δυσκολία πρόσβασης σε αυτούς, λόγω υψόμετρου και δύσβατης διαδρομής.

Βάσει του κλίματος και τη προσαρμογής των οικισμών σε αυτό, εντοπίζονται διαφορές τόσο στις τυπολογίες των κτιρίων ενός συνόλου, όσο και στη δομή αυτού. Στην περίπτωση των ορεινών και ημι-ορεινών οικισμών, οι οποίοι έχουν να διαχειριστούν και το ζήτημα ενός έντονου ανάγλυφου, παράλληλα με αυτό των δριμέων κλιματολογικών συνθηκών (χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι οικισμοί κυρίως της Βόρειας Ελλάδας), τα κτίρια είναι προσανατολισμένα με τέτοιο τρόπο ώστε να λαμβάνουν όσο το δυνατό περισσότερη ηλιακή ακτινοβολία. Αντιθέτως, σε σύνολα του νησιωτικού χώρου, που έχουν κατά κύριο λόγο ισχυρούς ανέμους, άπλετη ακτινοβολία και άνυδρα καλοκαίρια, εντοπίζονται πολύ μικρότερα ανοίγματα από αυτά των ορεινών και ημι-ορεινών συνόλων, και προσανατολισμός ανάλογος, ώστε να προστατεύονται από τη ροή των ανέμων.

Για το ζήτημα της προστασίας εντοπίζονται εξίσου διαφορές μεταξύ ηπειρωτικής και παράκτιας ανάπτυξης οικισμών. Πιο συγκεκριμένα, περιοχές όπως η Μάνη, που είχαν κυρίως εσωτερικές αντιπαραθέσεις, τα κτίρια αντιμετωπίζουν το καθένα ξεχωριστά την οχύρωσή τους, δημιουργώντας έτσι μεγάλες αποστάσεις μεταξύ τους, και έχοντας τη μορφή πύργου (εικόνα 2), που συνέβαλε στον περαιτέρω οχυρωτικό χαρακτήρα των κατοικιών. Αντιθέτως, στο νησιωτικό χώρο, όπου υπήρχε ο κίνδυνος εισβολής πειρατικών επιδρομών, η ανάπτυξη των οικισμών έχει μια συνεκτικότητα και έναν πιο κλειστό χαρακτήρα, σε αντίθεση με αυτά της ηπειρωτικής Ελλάδας που έχουν μια διάσπαρτη μορφή. Αναλυτικότερα, στην περιοχή των Κυκλάδων, τα κτίρια λειτουργούν συνολικά σαν ένα αμυντικό τείχος, χωρίς να έχουν κενά μεταξύ τους. Οι κατοικίες βλέπουν όλες προς το εσωτερικό, με μικρά εξωτερικά ανοίγματα και οι δημόσιοι εξωτερικοί χώροι ταυτίζονται σε μεγάλο βαθμό με τους ιδιωτικούς.

Εικόνα 2: Οχυρωματικός οικισμός, Βάθεια, Μάνη

Τέλος, για το θέμα των φυσικών πόρων και πρώτων υλών, η γεωμορφολογία των περιοχών διαχωρίζει αισθητά την ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα. Τα δομικά υλικά, προέρχονται κυρίως από τους εκάστοτε φυσικούς πόρους. Τα άνυδρα καλοκαίρια του νησιωτικού χώρου οδήγησαν στην έλλειψη της ξυλείας της περιοχής, γεγονός που οδήγησε στην έντονη χρήση της πέτρας ως βασικό δομικό υλικό, ακόμα και στην κατασκευή δωματίων. Η δε δυσκολία πρόσβασης σε αυτά την περίοδο ανάπτυξης των παραδοσιακών οικισμών, οδήγησε στην ανάπτυξη τους από τους ίδιους τους οικιστές και όχι από τεχνίτες.

1.2.2 Πολιτιστικοί/ύλοι παράγοντες

Οι παραδοσιακοί οικισμοί στην Ελλάδα είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι με την κοινωνικοοικονομική εξέλιξη της χώρας. Οι διάφοροι πολιτιστικοί και ύλοι παράγοντες έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη και δόμηση αυτών, ιδιαίτερα την περίοδο της Ενετοκρατίας, όπου το κομμάτι των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών επηρέασαν ενεργά τόσο τις καθημερινές συνήθειες του πληθυσμού, όσο και την ίδια την αρχιτεκτονική των οικισμών (Φιλιππίδης, 2001). Η πολεοδομική διαμόρφωση τους, εξελισσόταν ελεύθερα, με δρόμους και πλατείες να προσαρμόζονται στο φυσικό ανάγλυφο του τοπίου, δημιουργώντας έτσι ένα ξεχωριστό χαρακτήρα (Παπαγεωργίου & Ποζουκίδου, 2014).

Οι οικισμοί θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως κεντροβαρικοί, δηλαδή οργανώνονται γύρω από βασικές δομές, όπως η αγορά, η εκκλησία και οι δημόσιοι χώροι συνάθροισης. Η εξάπλωση τους, πραγματοποιείται με βάση το εκάστοτε ανάγλυφο, αφήνοντας έτσι την δυνατότητα αλληλεπίδρασης μεταξύ φυσικού και ανθρωπογενούς στοιχείου (Μπούρας, 1975). Ταυτόχρονα, οι κατοικίες εντός αυτών πρόκειται για αγροτικές εγκαταστάσεις, ενώ οι πιο ευρύχωρες κατοικίες ανήκουν σε οικονομικά πιο ανώτερες οικογένειες, οι οποίες υιοθέτησαν στοιχεία δυτικής αρχιτεκτονικής, ειδικά από τον 18ο και 19ο αιώνα.

Στην περίπτωση των Επτανήσων, της Κρήτης και άλλων περιοχών με εμφανείς επιρροές από την Ενετοκρατία και την Οθωμανική περίοδο, εντοπίζονται αρχιτεκτονικές διαφοροποιήσεις που διαγράφονται στη δομή των οικισμών. Για παράδειγμα, στις Κυκλάδες παρατηρείται έντονα η ύπαρξη επίπεδων δωματίων λόγω των ήπιων κλιματικών συνθηκών, σε αντίθεση με άλλες περιοχές της Ελλάδας όπου κυριαρχούν οι κεραμοσκεπές. Παράλληλα, κυρίως κατά τον 19ο αιώνα, λόγω της επιρροής της αστικοποίησης και του υδροκεφαλισμού των μεγάλων κέντρων, η αστική αρχιτεκτονική διαμορφώθηκε, καθώς δέχτηκε προσθήκη στοιχείων του δυτικού νεοκλασικισμού (Μπούρας, 1982).

Σημαντική πορεία στην ανάπτυξη των παραδοσιακών οικισμών παρατηρήθηκε και από τον 20ο αιώνα και έπειτα. Μετά το πέρας του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου και της μετανάστευσης προς τα μεγάλα αστικά κέντρα, επηρεάστηκε σημαντικά η διατήρηση τους. Αρκετοί οικισμοί ερήμωσαν ή μεταβλήθηκαν προς εξυπηρέτηση των νέων κοινωνικών και οικονομικών αναγκών. Τις τελευταίες δεκαετίες, ένας νέος παράγοντας, αυτός του τουρισμού έχει μεταβάλει τη φυσιογνωμία αυτών των οικισμών, προκαλώντας με αυτόν τον τρόπο διαδοχικές παρεμβάσεις προκειμένου να καλυφθούν οι ολοένα αυξανόμενες ανάγκες των επισκεπτών (Φιλιππίδης, 2001).

1.3 Θεσμικό πλαίσιο προστασίας

Η προστασία των παραδοσιακών οικισμών είναι καθοριστική για τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, τόσο σε διεθνές όσο και σε εθνικό επίπεδο. Οι διεθνείς ρυθμίσεις και συμβάσεις προσδιόρισαν το πλαίσιο προστασίας, ενώ η ελληνική νομοθεσία έχει προχωρήσει με σημαντικά βήματα για τη διατήρηση αυτών των περιοχών. Σε διεθνές επίπεδο, οι πρώτες σημαντικές συμφωνίες για την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς ξεκίνησαν με τη Χάρτα των Αθηνών το 1931, η οποία θέτει τις βάσεις για την προστασία των ιστορικών κτηρίων και μνημείων. Ακολούθησαν ο Χάρτης της Βενετίας το 1964 και η Σύμβαση της Γρανάδας το 1985, οι οποίες διαμόρφωσαν τις αρχές για την προστασία των παραδοσιακών οικισμών στην Ευρώπη και παγκοσμίως. Η Συνθήκη του Μάαστριχτ (1992) ενσωμάτωσε την πολιτιστική κληρονομιά στις πολιτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αναγνωρίζοντας την ως μέρος της κοινής ευρωπαϊκής κληρονομιάς.

Στην Ελλάδα, η προστασία των παραδοσιακών οικισμών ξεκινά από τη δεκαετία του 1930. Ο πρώτος νόμος που αφορά την προστασία ιστορικών περιοχών είναι ο Κ.Ν. 5351/1932 «Περί Αρχαιοτήτων», που θεσπίζει τη δυνατότητα προστασίας των μνημείων και των ιστορικών κτηρίων. Στη συνέχεια, το 1950, με τον Ν.1469/1950, ορίζεται η προστασία των ιστορικών συνόλων, ενώ το 1973 ο Γενικός Οικοδομικός Κανονισμός (ΓΟΚ) προσδιορίζει τις περιοχές με ιστορική ή αρχιτεκτονική αξία που χρήζουν ιδιαίτερης προστασίας. Σημαντική στιγμή στην ελληνική νομοθεσία είναι το 1977, όταν ο Ν.622/1977 εισάγει τον όρο «παραδοσιακός οικισμός» και δίνει τη δυνατότητα χαρακτηρισμού περιοχών ή κτηρίων ως διατηρητέων. Ένα έτος αργότερα, το 1978, το Π.Δ. 594/1978 θεσπίζει ειδικά μέτρα προστασίας για τους παραδοσιακούς οικισμούς, καθορίζοντας συγκεκριμένους όρους δόμησης και διατήρησης της αρχιτεκτονικής τους φυσιογνωμίας. Το 1985, το Π.Δ. 594/1985 έρχεται να καθορίσει περαιτέρω τη διαδικασία προστασίας και αναγνώρισης των παραδοσιακών οικισμών, ενώ το 1990 το Π.Δ. 110/1990 επιβάλλει τη δυνατότητα για ειδικούς όρους δόμησης στις προστατευόμενες περιοχές.

Η σύγχρονη νομοθεσία στηρίζεται στη διαρκή ανάγκη για ισορροπία μεταξύ της προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς και της βιώσιμης ανάπτυξης. Ο Ν.1337/1983 εισάγει δυνατότητες απαλλοτρίωσης και ανακαίνισης παραδοσιακών κτηρίων και ενισχύει τις διαδικασίες για την εφαρμογή των προστατευτικών μέτρων. Επίσης, ο Ν.2831/2000 αναθεωρεί το θεσμικό πλαίσιο και ενισχύει τα μέτρα προστασίας, ενώ ο Ν.4067/2012 θέτει σύγχρονους κανόνες για την οικοδόμηση και ανασύλωση παραδοσιακών κτηρίων σύμφωνα με τις πολιτιστικές και περιβαλλοντικές απαιτήσεις. Εκτός από τις εθνικές νομοθεσίες, η Ελλάδα συμμετέχει σε διεθνείς οργανισμούς και συμφωνίες που προάγουν τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η Ελλάδα είναι μέλος της ICOMOS (Διεθνής Συμβουλευτική Επιτροπή για τη Διατήρηση Μνημείων και Χώρων), η οποία προωθεί την προστασία των πολιτιστικών πόρων σε παγκόσμιο επίπεδο. Η συμμετοχή της στη Σύμβαση του Παρισιού το 1972 για την προστασία της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς είναι επίσης κρίσιμη για την ένταξη των παραδοσιακών οικισμών στο παγκόσμιο δίκτυο προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Η διατήρηση των παραδοσιακών οικισμών στην Ελλάδα παρουσιάζει όμως και προκλήσεις. Η συνεχής πίεση για τουριστική ανάπτυξη, η αύξηση του πληθυσμού και η ανάγκη εκσυγχρονισμού των υποδομών δημιουργούν συχνά αντιφάσεις με τους στόχους προστασίας. Για παράδειγμα, η αναγκαία αναβάθμιση των υποδομών και η εγκατάσταση σύγχρονων ανέσεων σε παραδοσιακά κτίρια πρέπει να γίνεται με προσοχή ώστε να μην αλλοιώνεται η αρχιτεκτονική και ιστορική τους ταυτότητα. Ειδικότερα, οι παραδοσιακοί οικισμοί σε περιοχές όπως τα νησιά του Αιγαίου, η Ήπειρος και η Κρήτη αποτελούν βασικά παραδείγματα για την εφαρμογή της νομοθεσίας και την εφαρμογή προστατευτικών μέτρων που εξασφαλίζουν τη διατήρηση της αυθεντικότητάς τους. Οι τοπικές αρχές συνεργάζονται με τις αρμόδιες εθνικές και διεθνείς υπηρεσίες για να επιτευχθεί ο καλύτερος συνδυασμός προστασίας και ανάπτυξης.

Η σύγχρονη αντίληψη για την προστασία των παραδοσιακών οικισμών είναι συνυφασμένη με τη βιώσιμη ανάπτυξη. Οι νέοι κανονισμοί που εισάγονται προσπαθούν να εξασφαλίσουν ότι η ανάπτυξη δεν θα έχει καταστρεπτικές συνέπειες για την πολιτιστική κληρονομιά, διατηρώντας ταυτόχρονα τις κοινωνικές, οικονομικές και περιβαλλοντικές ανάγκες των τοπικών κοινοτήτων. Η προστασία των παραδοσιακών οικισμών είναι συνεχής πρόκληση, αλλά και ευκαιρία για τη διατήρηση της πολιτιστικής κληρονομιάς, και απαιτεί τη συνεργασία όλων των επιπέδων διακυβέρνησης, την ενεργό συμμετοχή της κοινωνίας και την εφαρμογή σύγχρονων πρακτικών προστασίας.

ΕΝΟΤΗΤΑ 2: Κυκλάδες

2.1 Γενικές πληροφορίες

Οι Κυκλάδες είναι ένα νησιωτικό σύμπλεγμα στο Αιγαίο Πέλαγος (εικόνα 3). Συνολικά υπάρχουν 33 νησιά και πλήθος μικρότερων νήσων και συστάδων νήσων, αλλά και πολλές ακατοίκητες βραχονησίδες (στο σύνολο είναι 56 μονάδες). Αποτελούν τον ομώνυμο νομό Κυκλάδων, με πρωτεύουσα την Ερμούπολη στη Σύρο. Βάσει της απογραφής του 2021 έχουν 122.738 κατοίκους, με πολύ μικρό ποσοστό μείωσης από την τελευταία απογραφή του 2011 (124.147 κάτοικοι). Κατά τη μυθολογία, το σύμπλεγμα πήρε το όνομα του από τις ομώνυμες Νύμφες, οι οποίες μεταμορφώθηκαν σε βράχους από τον Ποσειδώνα. Ιστορικοί γεωγράφοι αναφέρουν πως το όνομα τους ήταν απόρροια του κυκλικού σχηματισμού των υπόλοιπων νήσων, γύρω από τη Δήλο που θεωρούνταν γενέτειρα των Ολύμπιων θεών Απόλλωνα και Άρτεμη. Μέσα στους αιώνες, οι Κυκλάδες έχουν αποτελέσει πολύ σημαντικό κομμάτι στην ανάπτυξη του εμπορίου και του πολιτισμού μεταξύ Κρήτης και Αττικής, λόγω της γεωγραφικής τους θέσης.

Εικόνα 3: Θέση των Κυκλάδων σε σχέση με την Ελλάδα

2.2 Αρχιτεκτονική Κυκλάδων

Όπως παρατηρείται στο σύνολο των νησιών των Κυκλάδων, υπάρχει μια ιδιαίτερη αρχιτεκτονική των κτιρίων αλλά και των ελεύθερων χώρων και διαδρομών, επηρεασμένη τόσο από τα χαρακτηριστικά του εκάστοτε νησιού, αλλά και από την συνολική ιστορία των Κυκλάδων.

Πιο συγκεκριμένα, ο τρόπος που τα σπίτια μπλέκονται μεταξύ τους είναι απόρροια της μακραίωνης ιστορίας τους, μιας ιστορίας που πολλοί αρχιτέκτονες και ιστορικοί έχουν σχολιάσει και αναλύσει μέσα στο χρόνο. Ο Le Corbusier, ερχόμενος για δεύτερη φορά στην Ελλάδα το 1933, βρέθηκε ανάμεσα στα στενά της Σαντορίνης και αναφέρει « Αυτή η χώρα, της οποίας η πραγματική ύπαρξη είναι ένα περίγραμμα που μετριέται σαν καμπύλη διαγράμματος από τετμημένες, στηριγμένες πάνω στην οριζόντια γραμμή της θάλασσας, αυτή η χώρα δεν μπορεί παρά μόνο να είναι η χώρα των σωστών μέτρων ... Αδιάκοπη αντιμετώπιση της ανθρώπινης φύσης με την ίδια τη φύση. Διαρκής εκτίμηση της ανθρώπινης αξίας, της ανθρώπινης κλίμακας. Το σπίτι που στεγάζει τόσο έντονες αντιδράσεις είναι από τη φύση του απαλλαγμένο από πλουμίδια ή μπιχλιμπιδία, αδιανόητα άλλωστε εδώ... ». Ο αρχιτέκτονας, αναγνωρίζει την καθαρότητα των όγκων και την μεταφέρει στο χαρτί σαν μια πρώιμη μορφή μοντερνισμού, κάτι που ήταν ασαφές ακόμα και στον ίδιο, καθώς η μορφή του τόπου αυτού είχε μείνει अपαράλλακτη στο πέρας των χρόνων (εικόνα 4).

Εικόνα 4: Τυπική κυκλαδίτικη γειτονιά στα Κουφονήσια

Η αρχιτεκτονική των Κυκλάδων, στο σύνολο της, είχε ως βάση είτε την επιβίωση των κατοίκων της από εισερχόμενους κινδύνους, όπως οι πειρατές, είτε την απλή διαβίωση αυτών στις συνθήκες του κάθε νησιού, οι οποίες δεν διαφοροποιούνται τρομερά από νησί σε νησί.

2.1.1 Οικισμοί:

Ο τυπικός νησιωτικός οικισμός στο χώρο των Κυκλάδων χαρακτηρίζεται κυρίως από τη λειτουργικότητα που προσφέρει. Αναλυτικότερα, οι άνθρωποι, στην πλειονότητα γεωργοί και ψαράδες, έχτισαν τους οικισμούς τους εκμεταλλευόμενοι τόσο τη γεωμορφολογία των νησιών, αλλά και τα υλικά που είχαν στη διάθεση τους. Έχοντας τις ελάχιστες γνώσεις στο θέμα της οικιστικής οργάνωσης, ξεκίνησαν να δομούν το χώρο τους βάσει της λογικής και προσπαθώντας να καλύψουν το βασικό θέμα που τους απασχολούσε, την ασφάλεια τους. Λόγω αυτού, η μορφή των οικισμών ήταν πάντα πολύ πυκνή χωρίς πολλά ανοίγματα μεταξύ των όγκων. Οι συνεχόμενες προσόψεις και τα μικρά ανοίγματα στο σύνολο των κτιρίων είναι ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά των πρώτων οικισμών των Κυκλάδων.

Τα κυριότερα χαρακτηριστικά των οικισμών των Κυκλάδων είναι:

(α) Το λευκό χρώμα των κτιρίων του: η χρήση του λευκού χρώματος στις προσόψεις των κτιρίων αποτελεί το σήμα κατατεθέν των Κυκλάδων (εικόνα 5).

Η παράδοση για την κοινή άσπρη αισθητική των προσόψεων ξεκίνησε την εποχή της κατοχής, όπου η χρήση του ασβέστη ήταν υποχρεωτική, ως μέτρο πρόληψης στη μετάδοση της χολέρας, ιδιαίτερα σε περιοχές με έντονη καλλιέργεια. Πριν από αυτό, στη περιοχή κυριαρχούσαν κυρίως πέτρινα σπίτια, καθώς η πέτρα υπήρχε σε αφθονία και με τη χρήση αυτής, τα σπίτια γίνονταν μέρος της πετρώδους γεωμορφολογίας του νησιού, πράγμα που έχει διατηρηθεί σε αρκετά νησιά μέχρι και σήμερα (εικόνες 6 και 7).

Εικόνα 5: Οία, Σαντορίνη

Εικόνα 6: Απείρανθος, Νάξος

Εικόνα 7: Κάστρο Νάξου

Εικόνα 8: Οχυρωτική Ανάπτυξη του Κάστρου στη Σίφνο

(β) Πυκνότητα των κατασκευών: η πυκνή δόμηση των κτιρίων συνέβαλε στην οχύρωση τους από επικείμενες εισβολές. Με αυτό τον τρόπο οι κάτοικοι δημιουργούσαν ένα τείχος γύρω από τον οικισμό (εικόνα 8).

Εικόνα 9: Φυροπόταμος, Μήλος

(γ) Ενσωμάτωση στο φυσικό περιβάλλον: οι οικισμοί, σχεδιάστηκαν με τρόπο τέτοιο ώστε να εναρμονίζονται με το φυσικό περιβάλλον, τόσο σε υλικότητα, στην αρχική τους τουλάχιστον κατάσταση, όσο και σε μορφή. Η πλαστικότητα τους, προέρχεται από την τοποθέτησή τους με τέτοιο τρόπο, ώστε να προσαρμόζονται στο ανάγλυφο (εικόνα 9), αλλά και να εκμεταλλεύονται οι πανοραμικές θεάσεις που κατέχουν, αρχικά για χρήσεις προστασίας, και έπειτα για λόγους αισθητικής. Μέσω αυτής της απόφασης, κατά τη δημιουργία των οικισμών, δημιουργήθηκε το κυκλοφοριακό δίκτυο εντός αυτών. Πορείες χαραγμένες βάσει της αλλαγής του υψομέτρου, και της φύσης του νησιού.

2.2.2 Γειτονιές:

Σε παρόμοια φύση με την ανάπτυξη των οικισμών, έγινε και η ανάπτυξη των γειτονιών εντός αυτών, βασισμένη στις ίδιες αρχές, αλλά σε μικρότερη κλίμακα. Τα κυριότερα από αυτά είναι:

(α) Η προσαρμογή στο κλίμα: για τον καλύτερο αερισμό αλλά και τη καλύτερη δυνατή σκίαση των συνόλων, οι γειτονιές δημιουργήθηκαν οργανικά η μια με την άλλη ώστε να έχει η καθεμία τις καλύτερες δυνατές συνθήκες διαβίωσης εντός αυτών.

(β) Κεντρικοί και κοινοί ελεύθεροι χώροι / αυλές: σε αρκετές περιπτώσεις, οι κατοικίες δημιουργούνται ως ένας περικλειστος χώρος με μια μόνο είσοδο, κοινή για το σύνολο το κτιρίων που την περιέκλειαν. Κατά τη δημιουργία τους, αποτελούσαν αρχικά τη κατοικία μιας μόνο οικογένειας, που είχε συνήθως πολλά μέλη. Με τη πάροδο του χρόνου, η κατοικία αυτή διαμοιράστηκε μεταξύ των μελών της, δημιουργώντας έτσι μια σειρά κτιρίων, ίδιων ή και διαφορετικών χρήσεων. (εικόνα 10)

(γ) Προσαρμογή στο ανάγλυφο: ανάλογη με τη συνθήκη που υπογραμμίστηκε για τη δημιουργία των οικισμών στο κομμάτι της ενσωμάτωσης στο φυσικό περιβάλλον, για τη δημιουργία τόσο του πλήρους αλλά και του κενού μεταξύ των κτιριακών συνόλων, λαμβάνονταν υπόψη οι κλίσεις του εδάφους.

Εικόνα 10: Λεύκες, Πάρος

2.2.3 Κατοικίες:

Μεγαλύτερες και μικρότερες, οι κυκλαδίτικες κατοικίες, ακολουθούν την ίδια σχεδιαστική πορεία : επίπεδο δώμα, χωρίς έντονες ακμές ή με σμιλεμένες άκρες, δίχως αυλή ή με μικρή αυλή με συνήθως δημόσια χρήση (κυρίως στο εσωτερικό των κάστρων), σε αρμονία μεταξύ τους. Πιο συγκεκριμένα, τα χαρακτηριστικά των Κυκλαδίτικων κατοικιών είναι:

(α) Τοιχοποιία: η ξερολιθιά, όπως ονομάζεται η τοπική τεχνική ανέγερσης κατοικιών αλλά και γενικά κτιρίων, αποτελείται από πέτρα. Οι τεχνίτες, λαμβάνοντας υπόψη πως η κατασκευή έπρεπε να αντέξει το βάρος όλης της οροφής, η οποία ήταν πάντα βατή, λάξευαν τις πέτρες με τέτοιο τρόπο, ώστε να δημιουργούν τόσο ένα σταθερό στατικό φορέα για το κτίριο, όσο και την αρμονία μεταξύ των όμορων κτιρίων. Ανάλογα με την οικονομική ευμάρεια του ιδιοκτήτη του κάθε κτιρίου, η εξωτερική πρόσοψη, ή αφηνόταν τελείως φυσική, με εμφανείς πέτρες, και αργότερα σοβαντισμένη ή γινόταν μια επένδυση από τοπικό μάρμαρο.

(β) Εξωτερικές σκάλες: για τη μετάβαση από το επίπεδο εισόδου των κτιρίων, στην οροφή υπήρχαν εξωτερικές σκάλες, μικρές σε πλάτος, για να μην αλλοιώνουν της καθαρότητα του όγκου, αλλά και για να είναι πιο σταθερές. Καθώς τα κυκλαδίτικα σπίτια ήταν κυρίως επίπεδα, με εξαίρεση μόνο τα σπίτια των εύπορων που συνήθως είχαν πάνω από ένα επίπεδο εξαρχής, σε περίπτωση προσθήκης ενός ακόμα χώρου, η προσθήκη γινόταν είτε στο ίδιο επίπεδο με τη προσθήκη ενός ακόμα ορθογώνιου δωματίου, εφαπτόμενου με τον αρχικό, είτε κατασκευαζόταν πάνω από το αρχικό, γεγονός που επιτυγχανόταν με τη δημιουργία μιας εξωτερικής κλίμακας. (εικόνα 11 και 12)

(γ) Μικρά παράθυρα και μπαλκόνια: λόγω της έλλειψης ξυλείας αλλά και του έντονου ανέμου που επικρατεί στις Κυκλάδες, τα ανοίγματα των κατοικιών είναι μικρά.

(δ) Διαρρύθμιση: τα εσωτερικά των κατοικιών χαρακτηρίζονται από απλότητα και χρηστικότητα. Ανάλογα με τη ιδιότητα του εκάστοτε ιδιοκτήτη, γινόταν και η ανάλογη διαρρύθμιση.

Εικόνα 11: Απολλωνία, Σίφνος

Εικόνα 12 : Παραδοσιακό σπίτι στην Τήνο

ΕΝΟΤΗΤΑ 3: Φολεγάνδρος

Εικόνα 13: Χώρα Φολεγάνδρου, υδατογραφία 1970

3.1 Εισαγωγή

Μέρος του νησιωτικού συμπλέγματος των Κυκλάδων, η Φολεγάνδρος βρίσκεται στο νοτιοδυτικό τμήμα αυτών, και αποτελεί ένα από τα μικρότερα νησιά του (ανήκει επίσης στην ομάδα νήσων με το όνομα «μικρές Κυκλάδες»). Έχει μέγιστο ύψος 415 μέτρα (κορυφή Αγίου Ελευθερίου), έκταση 32 τετραγωνικά χιλιόμετρα και αριθμεί περίπου στους 715 κατοίκους. Η ακτογραμμή της είναι 42 χλμ., ενώ το οδικό της δίκτυο μόλις 12 χλμ. Βρίσκεται μεταξύ Μήλου (15 ν.μ.) και Σαντορίνης (22 ν.μ.) και απέχει από τον Πειραιά 104 ναυτικά μίλια. (εικόνα 14)

Ανήκει στην περιφερειακή ενότητα Νοτίου Αιγαίου και χωρίζεται σε 2 τοπικές κοινότητες, της Άνω Μεριάς (ή Άνω Μεράς όπως αναφέρουν οι ντόπιοι) και της Φολεγάνδρου. Μετά το πρόγραμμα Καλλικράτης του 2011, στο νησί έχουν κηρυχτεί έξι οικισμοί, τέσσερις στη τοπική κοινότητα Φολεγάνδρου (Χώρα, Καραβοστάσης, Πετούσης και Λιβάδι) και δυο ακόμα στην Άνω Μεριά (Άνω Μεριά και Αγκάλη). (εικόνα 15)

Εικόνα 14: Θέση στο Αιγαίο

Εικόνα 15: Οικισμοί Φολεγάνδρου

3.2 Ιστορική εξέλιξη

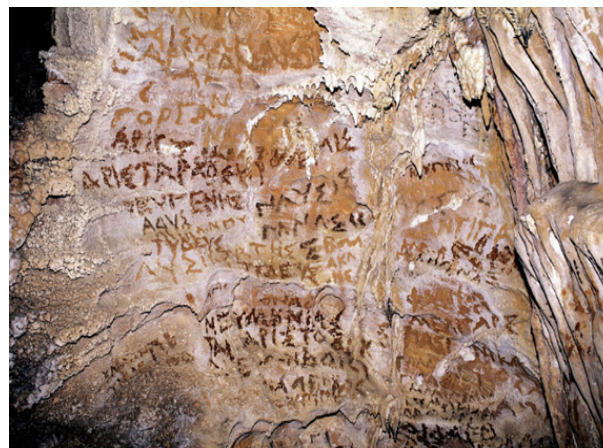
Αν και μια μικρή επιφάνεια γης, η Φολέγανδρος έχει αποτελέσει σημείο ενδιαφέροντος για αρκετούς πολιτισμούς. Η ιστορία της ξεκινάει πολύ παλιά, καθώς η πρώτη αναφορά της γίνεται στην ελληνική μυθολογία, με άλλη ονομασία, γνωστή κι ως Πολύανδρος, καθώς, όπως αναφέρεται, υπήρξε τόπος κατοικίας αλλά και εργασίας για βοσκούς της Δυτικής Ελλάδας, που μεταφέρθηκαν στο νησί. Με τα χρόνια, το όνομα μετατράπηκε σε Πολύκαντρος, από τους ναυτικούς που έκαναν συχνές περιοδείες σε αυτό.

Υπάρχουν δύο πιθανές εκδοχές για τη ρίζα του ονόματός της, όπως το γνωρίζουμε σήμερα. Κατά την πρώτη, το νησί πήρε το όνομα του πρώτου κατοίκου της, του Φολέγανδρου, γιου του βασιλιά της Κρήτης, Μίνωα, ο οποίος μαζί με τους συμπατριώτες του έφτασαν στο νησί από τη Βόρεια Κρήτη. Η δεύτερη εκδοχή θέλει το όνομα να έρχεται από τους Φοίνικες, και την έννοια «Phelekgundari», η οποία σημαίνει «πετρώδης γη» στην ομώνυμη διάλεκτο του πολιτισμού των Φοινίκων, οι οποίοι φαίνεται να είναι η αρχή του νήματος της ιστορικής εξέλιξης του νησιού.

Τους Φοίνικες ακολούθησαν, κατά τον 3ο περίπου αιώνα π.Χ., οι Κρήτες, οι Αιγύπτιοι, Δωριείς και Ίωνες. Έκτοτε, κατά τον 5ο αιώνα π.Χ., το νησί πέρασε στα χέρια της Αθήνας, αφού υπεγράφη η Β' Αθηναϊκή συμμαχία. Η διάρκεια της κατοχής της Φολεγάνδρου από την Αθήνα, υπογραμμίζεται και από την ύπαρξη αρχαιολογικών ευρημάτων εντός του οικισμού της Χώρας, και συγκεκριμένα στην περιοχή του Παλιόκαστρου, στην οποία βρίσκονται τα απομεινάρια ενός αρχαίου ναού, αφιερωμένο στο θεό Απόλλωνα, όπως ανακαλύφθηκε σε σχετικές έρευνες. Δείγματα κατοίκησης του νησιού υπάρχουν και σε χαμηλότερα επίπεδα του, στο παραθαλάσσιο σπηλάιο της Χρυσοσπηλιάς (εικόνα 16), τα οποία επιβεβαιώνουν την ύπαρξη του ανθρώπου σε αυτό από τους Κλασσικούς χρόνους (εικόνα 17). Κατά τα ρωμαϊκά χρόνια, περίπου στο 41 μ.Χ., η Φολέγανδρος, ούσα ακόμα στη κατοχή της Αθήνας, μετατράπηκε σε χώρος εξορίας.

Εικόνα 16: Εξωτερικά της Χρυσοσπηλιάς

Εικόνα 17: Χαραγμένα ονόματα εντός του εσωτερικού του σπηλαίου

Εικόνα 18 : Πανοραμική εικόνα παραδοσιακού οικισμού Χώρας

Εικόνα 19: Το μεσαιωνικό κάστρο σε σχέση με τις απότομες πλαγιές του νησιού

Έπειτα, στα χρόνια της Φραγκοκρατίας, το νησί έγινε μέρος του Δουκάτου του Αιγαίου, το οποίο ηγήτο ο Μάρκος Σανούδος, ο οποίος και την κατέκτησε το 1212 μ.Χ. Κατά την περίοδο αυτή, έγινε η ανέγερση του Μεσαιωνικού Κάστρου της Χώρας, το οποίο αποτελεί και το πρώτο κομμάτι του παραδοσιακού οικισμού της, στη σημερινή του μορφή. (εικόνα 18). Η συγκεκριμένη μορφή οχυρωτικής αρχιτεκτονικής ήταν αναγκαία την περίοδο αυτή, σε όλη την έκταση των Κυκλάδων, καθώς από το 1200 και μέχρι και τα μέσα του 19ου αιώνα, υπήρχε σε τρομερή άνοδο το φαινόμενο της πειρατείας.

Οι τότε κάτοικοι, αναγνωρίζοντας τις ανάγκες αλλά και τα πλεονεκτήματα που είχαν λόγω της γεωμορφολογίας του νησιού, επέλεξαν να χτίσουν το κάστρο τους, στρατηγικά, στην άκρη της πιο απότομης πλαγιάς στα βόρεια του νησιού, μέσω της οποίας θα είχαν τόσο μια φυσική οχύρωση, αλλά και την καλύτερη δυνατή θέση για εποπτεία των θαλασσών (εικόνα 19). Στη νότια πλευρά, άφησαν δυο εισόδους.

Η κυριαρχία του νησιού από τους Ενετούς κράτησε μέχρι το 1566. Στη συνέχεια, καθώς όλη η Ελλάδα είχε πέσει υπό τον τούρκικο ζυγό, η Φολέγανδρος ανήκε στους Τούρκους κατακτητές από το 1617. Υπήρξε μια μικρή διακοπή της τουρκικής κατοχής μεταξύ 1770 και 1774 όπου λάμβανε χώρα ο ρωσοτουρκικός πόλεμος, και όλα είχαν περάσει στην ιδιοκτησία των Ρώσων. Την περίοδο εκείνη έγινε η ανέγερση της κεντρικής εκκλησίας της Χώρας, της Παναγιάς της Παντάνασσας, ενώ λίγα χρόνια πριν την τελική της απελευθέρωση από όλους τους κατακτητές της, το 1816, έγινε η ανέγερση της Εκκλησίας της Παναγιάς, την μεγαλύτερη εκκλησία του νησιού, η οποία χτίστηκε στη θέση του αρχαίου ιερού. (εικόνα 20)

Εικόνα 20: Ο ναός της Παναγιάς από το εσωτερικό της Χώρας (ημερομηνίες: αριστερά: περίπου αρχές 20ου αιώνα, δεξιά : 2024)

Τελικά, το 1828, η Φολέγανδρος υπάγεται στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Μέχρι και τις αρχές του 20ου αιώνα, το νησί κάλυπτε τις ανάγκες του με τη βοήθεια των μεταναστών από την Κωνσταντινούπολη, ενώ συνέχισε να είναι τόπος εξορίας μέχρι και τα μέσα του 20ου

αιώνα. Λόγω των πολλών επιδρομών διαφόρων κατακτητών, ο πληθυσμός του νησιού, απαρτιζόταν κυρίως από πειρατές και τις οικογένειες αυτών που είχαν δημιουργήσει με τους τότε ελάχιστους κατοίκους του νησιού, πολλοί εκ των οποίων ήταν παλιοί Αθηναίοι εξόριστοι σε αυτό. Το 1919, το νησί αποκτά το φάρο του, ο οποίος ήταν η αρχή της αλλαγής του προφίλ του νησιού, από τόπο εξορίας σε τόπο κατοικίας και μετέπειτα σε τόπο διακοπών. (εικόνα 21)

Εικόνα 21: Ο φάρος της Ασπρόπουντας

3.3 Οικισμοί

Η Φολέγανδρος σήμερα, έχει έξι θεσμοθετημένους οικισμούς, μεταξύ των δυο κοινοτήτων της, της Φολεγάνδρου, με τους οικισμούς Χώρα, Καραβοστάσης, Πετούσης και Λιβάδι, και της Άνω Μεριάς, με τους οικισμούς Άνω Μεριά και Αγκάλη. Λόγω των κοινωνικών συνθηκών της, οι οικισμοί διαφέρουν μεταξύ του, καθώς ανεγέρθηκαν εν μέσω διαφορετικών περιόδων ανάπτυξης του νησιού. Στο νησί διακρίνονται τρεις τύποι ανάπτυξης οικισμών:

1. γραμμικός
2. οχυρωματικός
3. παράκτιος

Κατά την περίοδο της πρώιμης οικιστικής ανάπτυξης του νησιού, στα χρόνια της φραγκοκρατίας, δημιουργήθηκε ο πρώτος οικισμός του, η Χώρα. Η ανάπτυξη της ξεκίνησε από τη δημιουργία του μεσαιωνικού κάστρου, στην άκρη της πλαγιάς, ενώ εξωτερικά αυτού συνεχίστηκε η προσθήκη γειτονιών. (εικόνα 22)

Βρίσκεται περίπου 200 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας και θεωρείται ο κεντρικός οικισμός του νησιού. Είναι ο μόνος οικισμός με οχυρωματική ανάπτυξη και αριθμεί το μεγαλύτερο ποσοστό κατοίκων.

Τρεισήμισι χιλιόμετρα ανατολικά της Χώρας, βρίσκεται ο οικισμός του λιμανιού, ο Καραβοστάσης. Πρόκειται για έναν παράκτιο οικισμό με μερική κατοίκηση, καθώς το μεγαλύτερο πλήθος κτιρίων είναι καταστήματα και επιχειρήσεις. Χρονολογικά, ανεγέρθηκε κατά τη περίοδο της Ενετοκρατίας. (εικόνα 23)

Εικόνα 22: Οικισμός Χώρας Φολεγάνδρου, Κοινότητα Φολεγάνδρου

Εικόνα 23: Οικισμός Καραβοστάση, Κοινότητα Φολεγάνδρου

Εικόνα 24: Οικισμός Αγκάλης, Κοινότητα Άνω Μεριάς

Την ίδια περίοδο με αυτόν, χρονολογείται άλλος ένας παράκτιος οικισμός, η Αγκάλη. Σε απόσταση τεσσάρων χιλιομέτρων από τη Χώρα, ο οικισμός αναπτύσσεται όπως φαίνεται και στην εικόνα 24, περιμετρικά του όρμου Βάθη. Έχει κυρίως τουριστικό χαρακτήρα, καθώς εκεί εντοπίζονται μόνο καταλύματα και χώροι εστίασης.

Εικόνα 25: Οικισμός Πετούσης, Κοινότητα Φολεγάνδρου

Τέλος, την περίοδο της Ενετοκρατίας, χτίζεται μια εκκλησία αφιερωμένη στο Άγιο Πνεύμα, η οποία βρίσκεται στον οικισμό του Πετούση. Ο οικισμός αποτελείται από την εκκλησία και κτίρια κυρίως αγροτικής χρήσης. Μετά την απογραφή του 2011 παρουσιάζεται ακατοίκητος. (εικόνα 25)

Οι νεότεροι οικισμοί του νησιού είναι ο οικισμός της Άνω Μεριάς, μέρος της ομώνυμης κοινότητας και ο οικισμός Λιβάδι της Κοινότητας Φολεγάνδρου. Ο οικισμός Λιβάδι (εικόνα 26), στα ανατολικά του νησιού, είναι μια αραιοκατοικημένη περιοχή με διάσπαρτες θεμονιές. Μέρος του οικισμού θεωρείται και η ομώνυμη παραλία, μια από τις πιο γνωστές του νησιού, ενώ επίσης στον οικισμό βρίσκεται και το κάμπινγκ του νησιού.

Εικόνα 26: Οικισμός Λιβάδι, Κοινότητα Φολεγάνδρου

Τέλος, ο οικισμός της Άνω Μεριάς (εικόνα 27), αποτελεί τον δεύτερο μεγαλύτερο οικισμό του νησιού. Το προφίλ του οικισμού δεν έχει αλλάξει καθόλου τις τελευταίες δεκαετίες και παραμένει αγροτικό. Αναπτυγμένος γραμμικά επί του κεντρικού δρόμου, στη βορειοδυτική πλευρά του νησιού και σε απόσταση μόλις 6 χιλιομέτρων από τη Χώρα, ο οικισμός λειτουργεί σχεδόν αυτόνομα σε σχέση με άλλους μικρότερους, ενώ συγχρόνως υπάρχουν και πολύ συχνά δρομολόγια της τοπικής συγκοινωνίας μεταξύ αυτού και του κεντρικού οικισμού της Χώρας.

Εικόνα 27: Οικισμός Άνω Μεριάς, Κοινότητα Άνω Μεριάς

ΕΝΟΤΗΤΑ 4: Χώρα Φολεγάνδρου

4.1 Γενικά στοιχεία:

Στο κεντρικό μέρος του νησιού, αναπτύσσεται ο οικισμός της Χώρας, 3 χιλιόμετρα μακριά από το λιμάνι. Θεωρείται ο σημαντικότερος οικισμός του και αριθμεί τους περισσότερους κατοίκους. Είναι από τους πιο γνωστούς και πολυφωτογραφημένους οικισμούς όλων των Κυκλάδων και αποτελεί πλέον πόλο έλξης όλο και μεγαλύτερου όγκου τουριστών. Η περιοχή φιλοξενεί πολλές βασικές δομές του νησιού όπως είναι το Δημαρχείο, η βάση της αστυνομίας, το μοναδικό ιατρείο του νησιού, τις δομές δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης του καθώς και ένα από τα δυο δημοτικά σχολεία. Εντός του οικισμού δεν επιτρέπεται η χρήση αυτοκινήτου, πέρα από αυτών που χρησιμοποιούνται για τον ανεφοδιασμό των καταστημάτων, καθώς όλοι οι δρόμοι είναι πλακοστρωμένοι και μερικοί με πολύ μικρό πλάτος. Κέντρο του νησιού θεωρείται το Κάστρο, στην Χώρα του νησιού.

4.2 Ιστορική εξέλιξη οικισμού

4.2.1 Τα πρώτα ίχνη κατοίκησης

Η ιστορία της Χώρας της Φολεγάνδρου, αλλά και όλου του νησιού, ξεκινάει από την αρχαιότητα και πιο συγκεκριμένα κατά τη Πρωτοκυκλαδική Περίοδο (3200 π.Χ -2000 π.Χ) αν και τα ίχνη κατοίκησης την περίοδο εκείνη είναι σποραδικά. Η στρατηγική θέση του νησιού, μεταξύ Μήλου και Σαντορίνης, το βραχώδες έδαφος, και τα φυσικά οχυρά που προσφέρει, είναι μερικά από τα χαρακτηριστικά του που έκαναν την περιοχή ελκυστική για τους πρώτους κατοίκους. Στο νησί, το πρώτο ίχνος κατοίκησης εντοπίζεται στα βόρεια αυτού, στον προϊστορικό οικισμό Κάστελος . (εικόνα 28)

Εικόνα 28: Κάστελος

Τα πρώτα ίχνη κατοίκησης της Χώρας όμως, ήρθαν μερικούς αιώνες αργότερα, κατά τη Μινωική και Μυκηναϊκή κυριαρχία του Αιγαίου (2000 π.Χ – 1200 π.Χ), καθώς το νησί είχε ξεκινήσει τις συναλλαγές του μεταξύ των άλλων Κυκλάδων, αλλά και της Κρήτης. Τα χρόνια της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου, ο οικισμός γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη, καθώς η κοντινή του απόσταση από τη θάλασσα, αλλά και η ύπαρξη πηγών, τον καθιστούσε ιδανικό μέρος τόσο για τις θαλάσσιες μετακινήσεις των κατοίκων αλλά και το εμπόριο, που άνθιζε εκείνη την περίοδο. Ευρήματα όπως οικιστικά κατάλοιπα, νεκροταφεία, αλλά και δημόσια κτίρια οδηγούν στο συμπέρασμα πως η Χώρα είχε ξεκινήσει να λειτουργεί σαν μια οργανωμένη κοινωνία με έντονες πολιτιστικές και εμπορικές σχέσεις, αν και ο οικισμός δεν είχε καμία σχέση με την σημερινή του εικόνα.

4.2.2 Ο οικισμός την περίοδο του Βυζαντίου και της Ενετοκρατίας

Η Βυζαντινή κυριαρχία αναδόμησε πλήρως τη Χώρα, προσθέτοντας νέα κτίρια, αλλά και οχυρώσεις, με σκοπό την προστασία από τις πειρατικές επιδρομές. Οι εξόριστοι που είχαν απομείνει από τα ρωμαϊκά χρόνια, αποτελούν πλέον τους πρώτους κατοίκους του νησιού. Ίσως το σημαντικότερο μέρος της ανάπτυξης του, λαμβάνει χώρα κατά τα χρόνια του Μεσαίωνα και της Ενετοκρατίας, όπου και χτίζεται το Κάστρο της Χώρας που αποτελεί τον πρώτο πυρήνα του οικισμού. Το Κάστρο ανεγέρθη κατά τον 12ο αιώνα, και πιο συγκεκριμένα το 1215, όπου την κυριαρχία του νησιού κατείχε ο Μάρκος Σανούδος, πρώτος Δούκας του Αρχιπελάγους του Αιγαίου. Το Δουκάτο της Νάξου, παρέμεινε ακλόνητο για πάνω από τρεις αιώνες, μέσα στους οποίους ανεγέρθηκαν στο σύνολο των νησιών που είχε στην προστασία του, φρουριακές κατασκευές σε φυσικά οχυρές τοποθεσίες. Με την σταδιακή εξασθένιση του Βυζαντινού κράτους, και την άνοδο της Ενετοκρατίας, άρχισε να αποδυναμώνεται ο έλεγχος που είχε ο Βυζαντινός στόλος στα νησιά του Αιγαίου, γεγονός που οδήγησε ολοένα και περισσότερους Φράγκους αποίκους, να γεμίσουν τα νησιά, ένα εκ των οποίων η Φολέγανδρος, η οποία προσέφερε στους τότε κατοίκους της μόνο το κτιριακό σύνολο του Κάστρου για στέγαση. Κατά τα χρόνια της φεουδαρχίας, όπου δεν υπήρχε η έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας όπως την ξέρουμε σήμερα, η μορφή του μέχρι τότε οικισμού άλλαξε έμμεσα ή άμεσα τους αμυντικούς οικισμούς στις Κυκλάδες. Μέχρι και το 1540, όπου και ήταν σε ισχύ το Δουκάτο της Νάξου, η Φολέγανδρος δεν σημείωσε κάποια ιστορική μεταβολή. Μετά το Σύμφωνο Ειρήνης του 1540 μεταξύ Βενετών και Τούρκων, τα βενετσιάνικα νησιά, μεταξύ των οποίων και η Φολέγανδρος παραχωρούνται στους Τούρκους, και αναγράφονται ως 'κατεστραμμένα και ακατοίκητα νησιά'. Ιστορικοί και περιηγητές σημειώνουν πως το Κάστρο που είχε κτιστεί επί Μάρκου Σανούδου, ως σημείο άμυνας των εκάστοτε κατοίκων της Φολεγάνδρου, είχε καταστραφεί.

4.2.3 Η Χώρα μεταξύ του 1577 και 1718

Περίπου 30 χρόνια μετά την παράδοση της εξουσίας της Φολεγάνδρου στην Οθωμανική αυτοκρατορία, το 1571, μετά την Ναυμαχία της Ναύπακτου, ο Nicolo Gozzadini, παίρνει υπό τη κυριαρχία του επτά νησιά του Αιγαίου, ένα εκ των οποίων η Φολέγανδρος, που αποτέλεσαν ένα ξεχωριστό κρατίδιο πέραν του Δουκάτου. Το 1577, ξεκινάει ο πρώτος εποικισμός της Χώρας, καθώς τότε έγινε η εκ νέου ανέγερση του από μέλη της οικογένειας Γκοζαντίνι, που κυριαρχούσαν τότε τη Σίφνο. Μέχρι τότε, το νησί δεν είχε μόνιμους κατοίκους, αλλά εποχικούς. Βενετική αναφορά του 1563 σημειώνει πως από τα 16 νησιά του Δουκάτου του Αιγαίου, μόλις τα πέντε ήταν κατοικημένα και η Φολέγανδρος δεν ήταν ένα από αυτά. Το φαινόμενο της ερήμωσης εντοπίζεται στο σύνολο των Κυκλάδων, με τη χαμηλότερη πτώση του πληθυσμού να εντοπίζεται την περίοδο πριν το 1566, όπου έγινε η κατάλυση του Δουκάτου. Έπειτα από αυτό, οι πρώτοι κάτοικοι του νησιού, πέρα από τους ελάχιστους που είχαν μείνει μέσα στα χρόνια, που έμελλε να εγκατασταθούν μόνιμα σε αυτό, ήταν από την Σίφνο αλλά και την Κρήτη. Οι Κρήτες, μεταγενέστερα, δημιούργησαν μια δικιά τους συνοικία, στα δυτικά του νησιού, την Άνω Μερά, ενώ με τα χρόνια αρκετοί από αυτούς, απογοητευμένοι από το άγονο έδαφος της Φολεγάνδρου, διαφεύγουν στην Μύκονο, όπου και ιδρύουν εκ νέου τον οικισμό Άνω Μερά. Μερικά χρόνια αργότερα, περί το 1646, όπου έγινε η σύνταξη της Αρχιεπισκοπής Σίφνου, στο νησί παρατηρείται έντονη άνθηση της ναοδομίας, ιδιαίτερα στη Χώρα.

Μετά το πέρας του 17ου αιώνα, το 1714 οι Φολεγανδρίτες, ανάμεσα σε πλήθος κατοίκων των Κυκλάδων, ξεσηκώνονται ενάντια των Τούρκων. Εκείνα τα χρόνια, κυρίαρχος του νησιού θεωρούνταν ο Γεώργιος Στάης, ο οποίος ήταν τότε και Πρόξενος της Γαλλίας. Η οικογένεια του εγκαθίστανται στο νησί το 1684. Η κυριαρχία του κράτησε μέχρι το 1715, όπου αυτός και οι περισσότεροι από τους 925 τότε κατοίκους του νησιού αφανίζονται σε μια μάχη έναντι των Τούρκων. Το 1718, ο γιος του Αντώνης Στάης επιστρέφει στο νησί, και μαζί με τους λίγους που επέζησαν, αλλά και κόσμο από τριγύρω νησιά, επανακατοικούν τη Χώρα και συνεχίζουν την ανάπτυξη του οικισμού. Έκτοτε, και μέχρι το 1828 όπου απελευθερώθηκε η Φολέγανδρος, η μορφή της τότε Χώρας, που απαρτιζόταν από το Κάστρο και την περιοχή που το περιέκλειε, έχουν παραμείνει αλώβητα μέχρι και σήμερα. (εικόνα 29)

4.2.4 Ο οικισμός σήμερα

Σήμερα ο οικισμός αποτελεί το κύριο σημείο κίνησης τόσο του μόνιμου πληθυσμού της, αλλά κυρίως των τουριστών που κατακλύζουν από αρχές Μαΐου μέχρι και τα τέλη Οκτωβρίου το νησί. Αν και ο οικισμός αποτελείται κυρίως από κατοικίες, οι περισσότερες χρησιμοποιούνται μόνο το καλοκαίρι και το μεγαλύτερο πλήθος αυτών σαν τουριστικά καταλύματα της μορφής Airbnb. Τους μήνες της τουριστικής αιχμής, ο οικισμός αποκτά μια άλλη εικόνα, τελείως διαφορετική από αυτή του χειμώνα. (εικόνα 30)

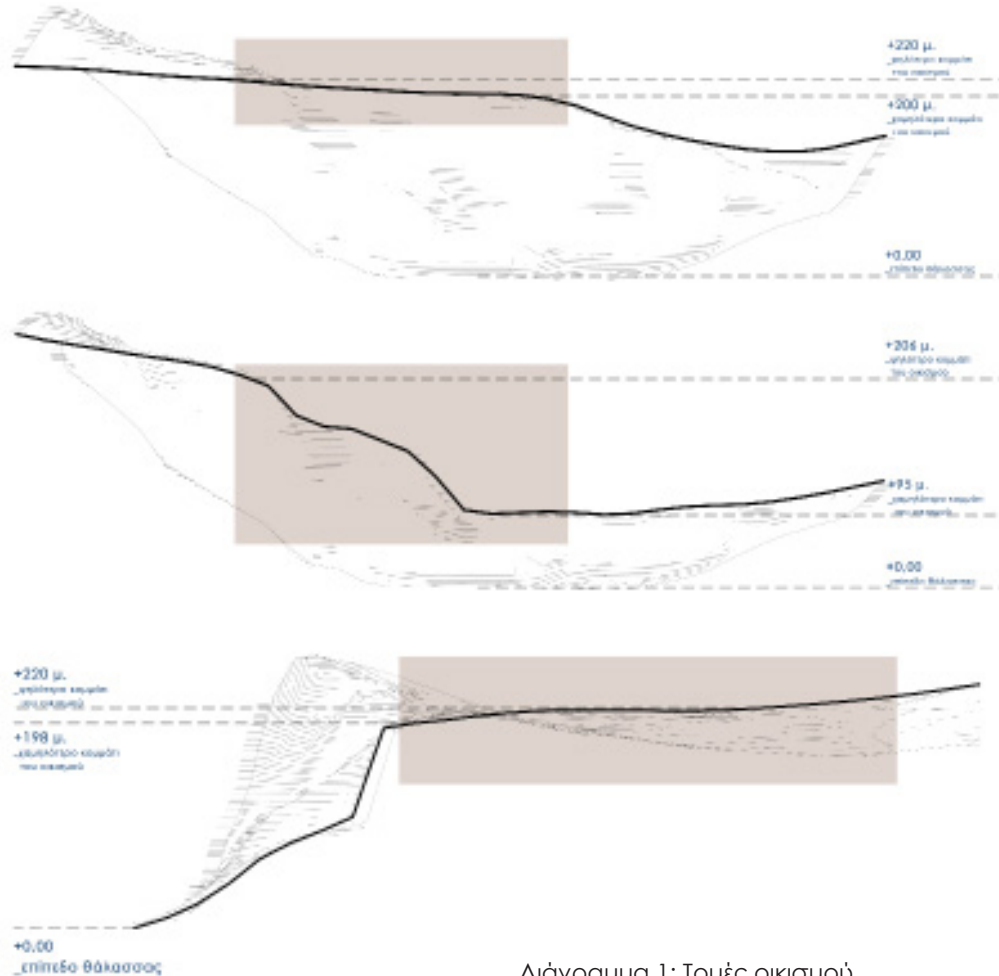
Εικόνα 29: Ο οικισμός της Χώρας το 1966

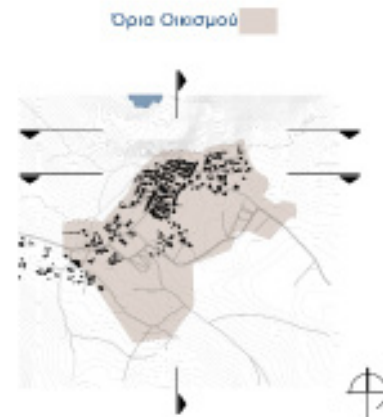
Εικόνα 30: Ο οικισμός της Χώρας από τη διαδρομή προς την Παναγιά, 2024

ΕΝΟΤΗΤΑ 5: Πολεοδομικά χαρακτηριστικά οικισμού

5.1 Προσαρμογή στο ανάγλυφο

Το έντονο βραχώδες του νησιού, αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του. Ο οικισμός της Χώρας, πλήρως εναρμονισμένος με το φυσικό πραινές, σχεδιάστηκε έτσι ώστε οι κάτοικοι του να εκμεταλλεύονται στο μέγιστο τις οχυρώσεις που προσφέρει το νησί.

Διάγραμμα 1: Τομές οικισμού

Με υψομετρική διαφορά περίπου 40 μέτρων από τα βόρεια μέχρι τα νότια όρια του οικισμού και 20 μέτρων από τα ανατολικά μέχρι τα δυτικά, γίνεται σαφές πως παρά το έντονο ανάγλυφο που εντοπίζεται σε όλο το νησί, η Χώρα βρίσκεται σε ένα επίπεδο σημείο αυτού. Παρόλ' αυτά, η τοποθέτηση της στα βορεινά του νησιού, ακριβώς στα όρια ενός απότομου γκρεμού όπως φαίνεται και στην τομή Ανατολής Δύσης εκτός οικισμού, έγινε για την ευκολότερη προστασία των κατοίκων της, αλλά και την καλύτερη δυνατή θέαση επικείμενων εχθρών. Πλέον, η πανοραμική θέα του Κάστρου, αποτελεί ένα από τα πιο ιδιαίτερα χαρακτηριστικά όλου του οικισμού, αλλά και συνολικά του νησιού (εικόνα 31).

Εικόνα 31: Ο οικισμός της Άνω Μεριάς, όπως αυτό φαίνεται εσωτερικά του κάστρου

Ανάπτυξη πυρήνων

Χάρτης 1: Ανάπτυξη πυρήνων

Η ανάπτυξη του οικισμού της Χώρας Φολεγάνδρου ακολούθησε μια σταδιακή εξέλιξη σε διαδοχικούς πυρήνες, όπως αποτυπώνεται στον χάρτη 1. Ο αρχικός πυρήνας, που διακρίνεται στο βορειότερο τμήμα του οικισμού, αποτελεί τον ιστορικό πυρήνα του οικισμού, χτισμένο σε στρατηγική θέση για λόγους προστασίας. Στη συνέχεια, το Παλαιό Χωριό επεκτάθηκε σταδιακά, δημιουργώντας μια δεύτερη ζώνη ανάπτυξης που διατήρησε τα χαρακτηριστικά της παραδοσιακής κυκλαδίτικης δόμησης. Με την πάροδο του χρόνου, νέες προσθήκες άρχισαν να ενσωματώνονται στον οικισμό, αντανακλώντας τις μεταβαλλόμενες κοινωνικές και οικονομικές ανάγκες του νησιού. Η μεγαλύτερη ανάπτυξη παρατηρείται μετά το 1960, με τις νεότερες επεκτάσεις να εκτείνονται νοτιοανατολικά του αρχικού τμήματος, ακολουθώντας το ανάγλυφο του εδάφους και την τουριστική ανάπτυξη. Ο χάρτης αναδεικνύει την εξελικτική πορεία του οικισμού, από ένα συμπαγές, οχυρωμένο κέντρο σε έναν ευρύτερο, πιο ανοικτό και διαφοροποιημένο αστικό ιστό. Η συνολική ανάπτυξη του οικισμού βασίστηκε στο εθιμικό δίκαιο. Το εθιμικό δίκαιο των Κυκλάδων αποτελεί ένα σύνολο άγραφων κανόνων δικαίου που διαμορφώθηκε μέσα από την καθημερινή ζωή και τις ανάγκες των νησιωτικών κοινοτήτων. Χαρακτηρίζεται από την προφορική του μετάδοση, τη διατήρησή του μέσω της παράδοσης και την προσαρμογή του στις ιδιαίτερες κοινωνικοοικονομικές συνθήκες των Κυκλάδων.

Τα βασικά χαρακτηριστικά του εθιμικού δικαίου των Κυκλάδων είναι:

- Αυτονομία και Αυτορρύθμιση: Οι νησιωτικές κοινότητες, λόγω της γεωγραφικής απομόνωσης, ανέπτυξαν δικούς τους νομικούς κανόνες για την επίλυση διαφορών, συχνά ανεξάρτητα από την κεντρική εξουσία.
- Ρύθμιση Ιδιοκτησιακών και Κληρονομικών Σχέσεων: Το εθιμικό δίκαιο όριζε κανόνες για τη διανομή γης και περιουσίας, δίνοντας έμφαση στην προστασία της οικογένειας και της συνοχής της αγροτικής και ναυτικής οικονομίας.
- Κοινωνική Δικαιοσύνη και Άτυπα Δικαστήρια: Συχνά οι διαφορές λύνονταν μέσα από κοινοτικά συμβούλια ή γέροντες με βάση την κοινή λογική και το αίσθημα δικαίου, παρά τυπικές νομικές διαδικασίες.
- Επιρροές από τη Βενετική και Οθωμανική Νομοθεσία: Ανάλογα με την ιστορική περίοδο, το εθιμικό δίκαιο των Κυκλάδων επηρεάστηκε από διαφορετικά νομικά συστήματα, αλλά διατήρησε τη δική του αυτοτέλεια και προσαρμοστικότητα.

Στη Φολέγανδρο, όπως και στα περισσότερα νησιά των Κυκλάδων, το εθιμικό δίκαιο διαμόρφωσε τον τρόπο δόμησης, ακολουθώντας αυστηρές γραμμές για την προστασία των δημόσιων χώρων και την συνοχή του οικιστικού ιστού. Στο Κάστρο και το Παλαιό Χωριό, τα κτίρια είναι συνεχόμενα, σχηματίζοντας ένα ενιαίο σύνολο. Οι κατοικίες αναπτύχθηκαν με σαφή όρια μεταξύ τους, με περιορισμούς στην ύπαρξη ανοιγμάτων και συγκεκριμένους κανόνες για την στατικότητα των κατασκευών, γεγονός που υποδεικνύει τη συλλογική διαχείριση του χώρου και τη σημασία της κοινότητας στην καθημερινότητα των κατοίκων. Οι πλατείες και τα μικρά ανοίγματα που προέκυψαν μέσα στον ιστό δεν ήταν αποτέλεσμα σχεδιασμού, αλλά οργανικής ανάπτυξης με βάση τη χρήση και τις ανάγκες των κατοίκων.

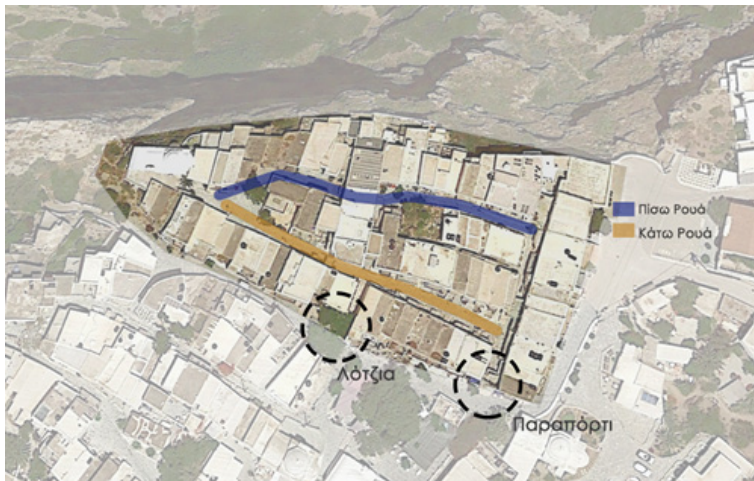
Ωστόσο, σε μεταγενέστερες φάσεις ανάπτυξης και κυρίως με την ανάπτυξη του τουρισμού, η εφαρμογή των άτυπων αυτών κανόνων άρχισε να φθίνει. Οι νεότερες κατασκευές, εκτός του ιστορικού πυρήνα, δημιουργήθηκαν με μεγαλύτερη απόσταση μεταξύ τους, επιτρέποντας τη δημιουργία ιδιωτικών αυλών και πιο ανοιχτών υπαίθριων χώρων. Η ανάγκη για ιδιωτικότητα οδήγησε σε πιο αραιή δόμηση, η οποία απομακρύνεται από τη λογική της πυκνής διάταξης του παρελθόντος. Παρόλο που αρχιτεκτονικά, οι νέες προσθήκες παρουσιάζουν ομοιότητες με το παραδοσιακό μοντέλο, η μετάβαση από ένα συλλογικά οργανωμένο οικιστικό πλάνο σε ένα πιο εξατομικευμένο είναι εμφανής. Έτσι, ενώ στους ιστορικούς οικισμούς οι κοινότητες ρυθμίζουν αυστηρά την ανάπτυξη, στις σύγχρονες κατασκευές επικρατεί μια πιο ευέλικτη προσέγγιση.

5.2.1 Το Κάστρο

Το παλαιότερο τμήμα του οικισμού αλλά και ο πυρήνας του μέχρι και σήμερα θεωρείται το μεσαιωνικό Κάστρο της Χώρας. Χτισμένο στους πρόποδες της βορεινής πλαγιάς του, αποτελεί τα κέντρο της ζωής του, αλλά και ένα από τα πιο ιδιαίτερα τμήματά του (εικόνα 32) . Ο οχυρωματικός χαρακτήρας του Κάστρου, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ιστορική πορεία του νησιού, αλλά και στην πολεοδομική εξέλιξη του οικισμού της Χώρας. Από την ανέγερση του το 1577 έως και σήμερα, το Κάστρο έχει δυο εισόδους, τη Λόντζια και το Παραπόρτι. (εικόνες 33 ,34, 35 και διάγραμμα 2)

Εικόνα 32 : Κάστρο, ο πρώτος πυρήνας του παραδοσιακού οικισμού

Διάγραμμα 2: Οι ρουές και οι εισοδοί του Κάστρου

Εντός αυτού, υπάρχουν δυο κεντρικοί άξονες κίνησης, η πίσω ρουά και η κάτω ρουά .(εικόνα 36) Σαν σύνολο, το Κάστρο χτίστηκε περίπου ενάμιση μέτρο πάνω από την υφιστάμενη επιφάνεια γης, για να προσδώσει άλλο ένα αίσθημα ασφάλειας στους κατοίκους του (εικόνα 37) . Οι δυο εισοδοί του, συνδέονται πλέον με σκαλοπάτια με τον υπόλοιπο οικιστικό ιστό, που αναπτύχθηκε καιρό αργότερα, μετά το πέρας της εποχής των πειρατικών επιδρομών.

Εικόνες 33 και 34: Λότζια (αριστερή εικόνα 1907, δεξιά εικόνα 2007)

Εικόνα 35: Παραπόρτι, σημερινή είσοδος Κάστρου

Εικόνα 36: Κάτω Ρουά, 1907

Εικόνα 37: Υψομετρική διαφορά κάστρου

Εικόνα 38: Πολεμίστρα με σημερινή χρήση παραθύρου

Τα κτίρια του Κάστρου σχηματίζουν περιμετρικά ένα τείχος, το οποίο προστάτευε τους κατοίκους του νησιού από εισβολείς. Οι 200 και πλέον οικογένειες που έπρεπε να προστατευτούν εντός των τειχών, δημιούργησαν μηχανισμούς άμυνας, που με τα χρόνια έγιναν χαρακτηριστικό γνώρισμα της Χώρας. Τα μακρόστενα σπίτια με μικρά ανοίγματα που αποτελούν κατά βάση τα κτίρια εντός των τειχών, χτίστηκαν έτσι, ώστε οι εχθροί να μην εντοπίζουν τους ανθρώπους εντός αλλά και οι άνθρωποι εντός να είναι πάντα σε θέση μάχης. Τα παράθυρα είχαν τη χρήση πολεμίστρας (εικόνα 38), οι στέγες των κτιρίων ήταν η μόνη έξοδος διαφυγής, ενώ εξωτερικά ήταν ασοβάντιστα για να χάνονται μέσα το πετρώδες της περιοχής.

Διάγραμμα 3: Εκκλησίες εντός του κάστρου

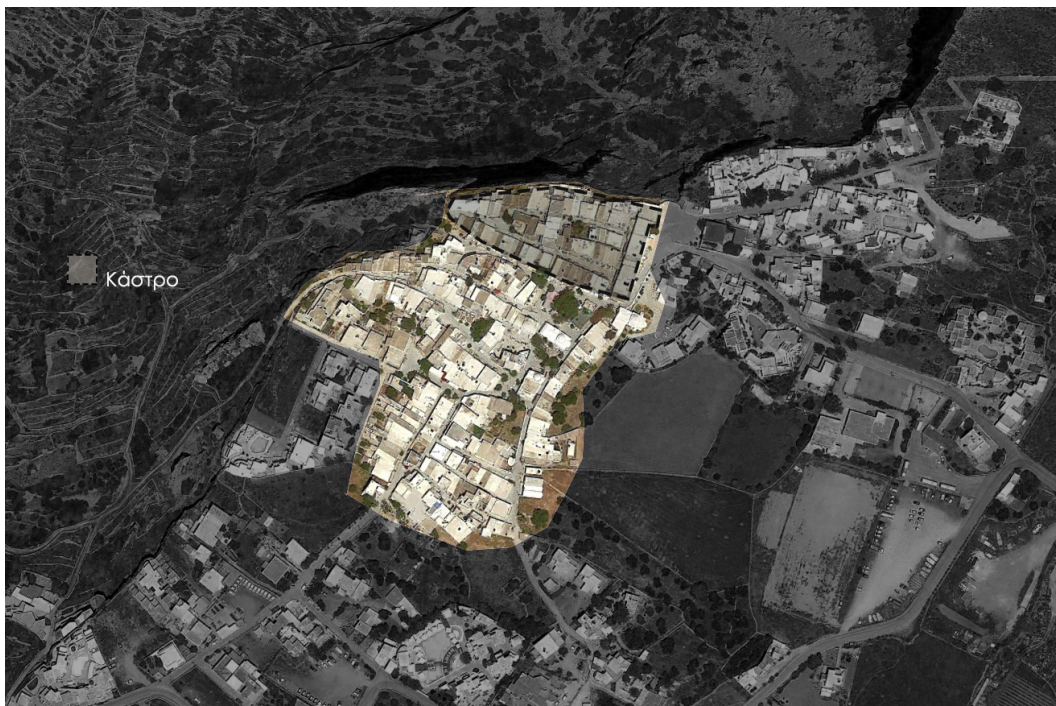
Το Κάστρο χωρίζεται σε 2 τμήματα, το δυτικό και το ανατολικό, με την Λόντζια, που είναι η κεντρική είσοδος, να βρίσκεται στην μέση. Η δεύτερη είσοδος, το Παραπόρτι, βρίσκεται στο ανατολικό κομμάτι του κάστρου, και σε σχέση με την κεντρική, έχει πιο μικρό άνοιγμα. Στο σύνολο του, οι κατοικίες του κάστρου είναι διώροφες και διαμπερείς με πρόσωπο τους δυο κεντρικούς δρόμους της περιοχής. Εντός του Κάστρου, βρίσκονται 3 εκκλησίες, 2 στα όρια των τειχών και μια πάνω στον κεντρικό άξονα, στο σημείο της οποίας δημιουργείται η μόνη πλατεία εντός αυτού. (διάγραμμα 3) Υπάρχουν θεωρίες πως η ύπαρξη της πλατείας αυτής προέρχεται από την κατεδάφιση παλαιότερων κτισμάτων.

5.2.2 Το Παλαιό Χωριό

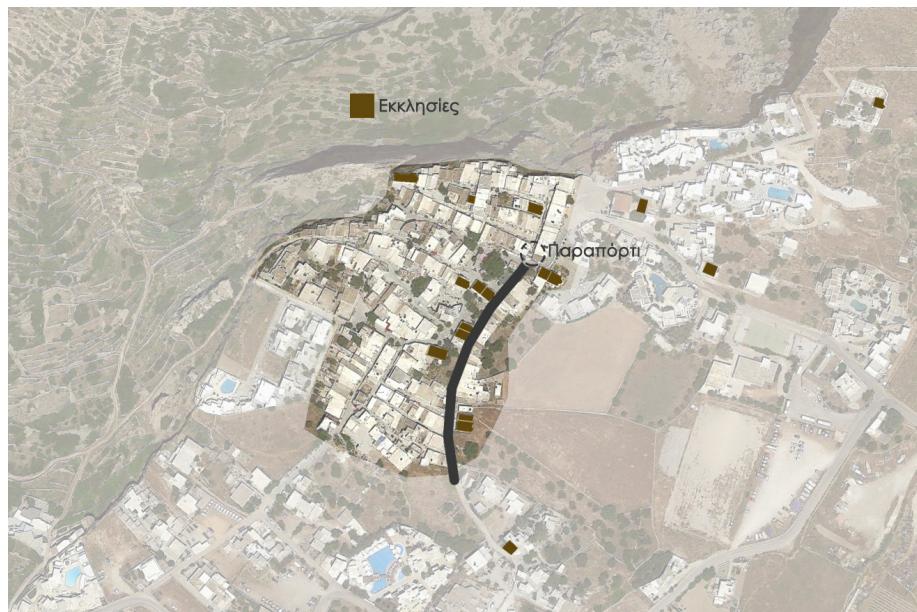
Περίπου έναν αιώνα μετά την τελική ανέγερση του, εξωτερικά του Κάστρου αναπτύχθηκε το μεταγενέστερο τμήμα του οικισμού, το Παλαιό Χωριό, που μαζί με το Κάστρο αποτέλεσαν την πρώτη Χώρα του νησιού (εικόνα 39). Αφού ξεκίνησε η ανάπτυξη και η δημιουργία κατοικιών εκτός του Κάστρου, λέγεται πως εντός των τειχών έμεναν πλέον οι αριστοκράτες, ενώ εκτός των τειχών, όλη η περιοχή, μέχρι και την Άνω Μερά, ήταν αγροτική.

Σε συνέχεια του Κάστρου, το Παλαιό Χωριό αναπτύχθηκε για να καλύψει τις ανάγκες στέγασης του ολοένα αυξανόμενου πληθυσμού του νησιού. Η ανάπτυξη των κατοικιών έγινε με τρόπο οργανικό, σε φυσική συνέχεια του εδάφους και με μορφή παρόμοια του Κάστρου, χωρίς τον οχυρωματικό χαρακτήρα, αλλά και τη τόσο πυκνή δόμηση που υπάρχει εντός αυτού.

Σημαντικό ρόλο στη δημιουργία τόσο των γειτονιών, αλλά και τη χάραξη των δρόμων που διασχίζουν τη Χώρα, έπαιξαν οι εκκλησίες, οι οποίες εντοπίζονται εντός του Κάστρου, αλλά και διάσπαρτα μέσα στον οικισμό. Η ανάπτυξη του 'Χωριού' εκτός, έγινε κατά μήκος ενός βασικού πεζόδρομου, με αφετηρία το Παραπόρτι του Κάστρου, και προέκταση μέχρι και τον ακόμα άμορφο οικισμό της Άνω Μεράς (διάγραμμα 4).

Εικόνα 39: Παλαιό Χωριό, πρώτη επέκταση Κάστρου

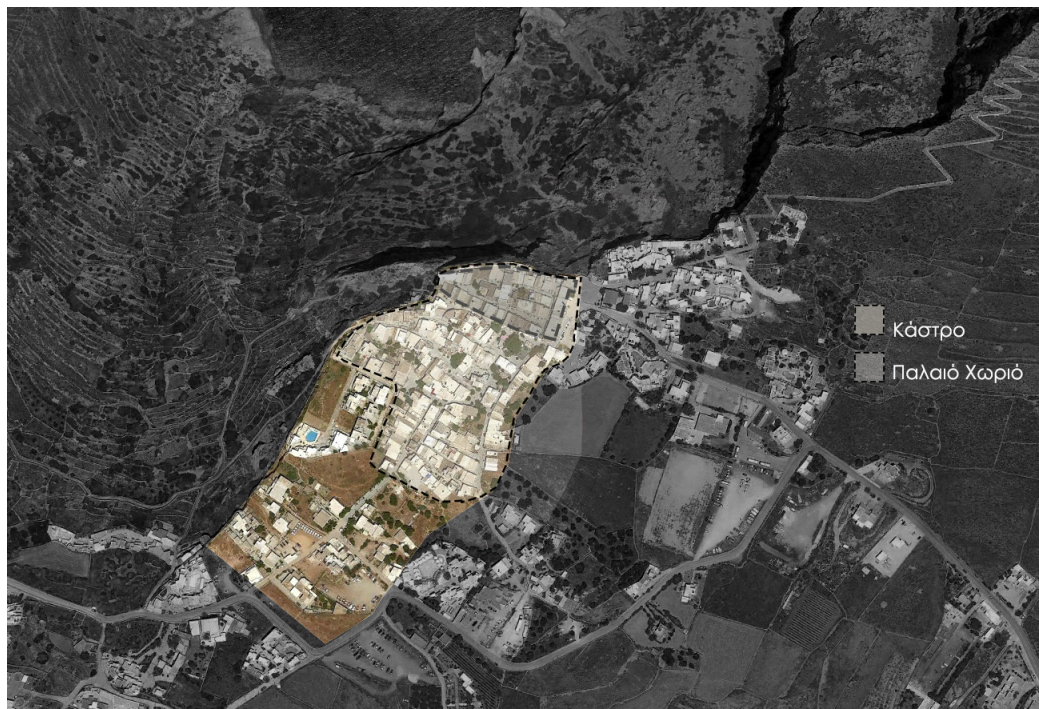

Διάγραμμα 4: Βασικός άξονας Παλαιού Χωριού

Η πολεοδομική ανάπτυξη των κτισμάτων εξωτερικά του Κάστρου έγινε σε σειρά, με κατοικίες που είτε δεν είχαν αυλή, είτε είχαν-συνήθως με δημόσιο χαρακτήρα- με την ανέγερση ενός χαμηλού στηθαίου. Σε αντίθεση με τη δομή του Κάστρου, οι κατοικίες εκτός, ήταν ενός επιπέδου, με ελάχιστες περιπτώσεις και κυρίως μεταγενέστερης ανέγερσης να είναι διώροφες. Καθώς το αίσθημα της ανασφάλειας έφευγε από τους κατοίκους, η Χώρα αναπτυσσόταν με πιο αραιή δόμηση. Παρόλο όμως ότι οι δρόμοι είχαν πλέον μεγαλύτερο πλάτος, οι κατοικίες παρέμειναν μερικώς στην ίδια μορφή με αυτές που εντοπίζονται εντός των τειχών. Σπίτια σχεδιασμένα βάσει του μέτρου και της αρμονίας, τόσο για να εναρμονίζονται με τις παλαιότερες κατοικίες του Κάστρου, όσο και της οικονομικής και επαγγελματικής κατάστασης των Φολεγανδριτών, οι οποίοι προτιμούσαν να αφιερώνουν το έδαφος τους όσο το δυνατόν περισσότερο γίνεται στη γεωργία και στην κτηνοτροφία, αφήνοντας σε δεύτερη μοίρα τις συνθήκες διαβίωσης εντός της κατοικίας .

5.2.3 Μεταγενέστερες επεκτάσεις

Στην πορεία προς τα μέσα του 20ου αιώνα, ο οικισμός αρχίζει να αναπτύσσεται πέρα από τον πρώτο του πυρήνα, ακολουθώντας μια λιγότερο οχυρωματική διάταξη. Η ανάπτυξη διακρίνεται προς τα νότια και δυτικά, ακολουθώντας τη φυσική μορφολογία του εδάφους (εικόνα 40). Οι νέες κατασκευές ακολουθούν μια σχετικά πυκνή δόμηση, αλλά πλέον διακρίνονται περισσότερες αυλές και ανοιχτοί χώροι, στοιχείο που υπογραμμίζει την αλλαγή των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών του νησιού. Η ανάγκη για περισσότερες κατασκευές και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης πριν την τουριστική έκρηξη οδηγεί στη σταδιακή διάχυση του οικισμού, ο οποίος προσπαθεί να διατηρήσει την παραδοσιακή φυσιογνωμία του. (εικόνα 41)

Εικόνα 40 : Μεταγενέστερες προσθήκες οικισμού μέχρι τα μέσα του 20ου αιώνα

Εικόνα 41: Ο οικισμός το 1900

Εικόνα 42: Αεροφωτογραφία οικισμού περίπου στα μέσα του 20ου αιώνα

5.2.4 Ο οικισμός μετά το 1960

Στην μεταπολεμική περίοδο και κυρίως μετά το 1960, η Φολεγάνδρος αρχίζει να αλλάζει μορφή υπό την επίδραση του τουρισμού και της γενικότερης οικονομικής ανάπτυξης της χώρας. Ο άλλοτε συμπαγής οικιστικός πυρήνας επεκτείνεται με νέες κατασκευές που ακολουθούν μια πιο διάχυτη χωροθέτηση, ενσωματώνοντας καινούρια τουριστικά καταλύματα και πιο σύγχρονες υποδομές. (διάγραμμα 5)

Η πρόσβαση βελτιώνεται, διευκολύνοντας τη σύνδεση τόσο με τους υπόλοιπους οικισμούς της Φολεγάνδρου, όσο και με γειτονικά νησιά, ενώ η παραδοσιακή αρχιτεκτονική συνυπάρχει με τις νεότερες κατασκευές. Παρά τις αλλαγές η νησιωτική φυσιογνωμία διατηρείται μέσα από τη χρήση τοπικών υλικών, όπου αυτό είναι ακόμα δυνατό, και τον προσεκτικό σχεδιασμό των νέων κτισμάτων, ώστε να εναρμονίζονται με το φυσικό τοπίο. Αυτή η περίοδος σηματοδοτεί τη μετάβαση από ένα αγροτικό οικισμό σε έναν τουριστικό προορισμό, όπου η οικονομία πλέον στηρίζεται κυρίως στις υπηρεσίες και τη φιλοξενία επισκεπτών.

Διάγραμμα 5: Σημερινή μορφή οικισμού

Τους χειμερινούς μήνες, ο οικισμός παρουσιάζει σημαντική μείωση δραστηριότητας, με πολλά καταλύματα και εμπορικά καταστήματα να παραμένουν κλειστά. Ο δημόσιος χώρος χρησιμοποιείται λιγότερο, ενώ η κυκλοφορία και οι κοινωνικές λειτουργίες περιορίζονται, επαναφέροντας τον οικισμό σε μια πιο αραιή και ήσυχη κατάσταση. Αυτή η εποχική μεταβολή αναδεικνύει τη διαφορά μεταξύ της θερινής και της χειμερινής χρήσης του οικιστικού ιστού, όπου η οικονομία και η λειτουργία του χώρου εξαρτώνται έντονα από τον τουρισμό.

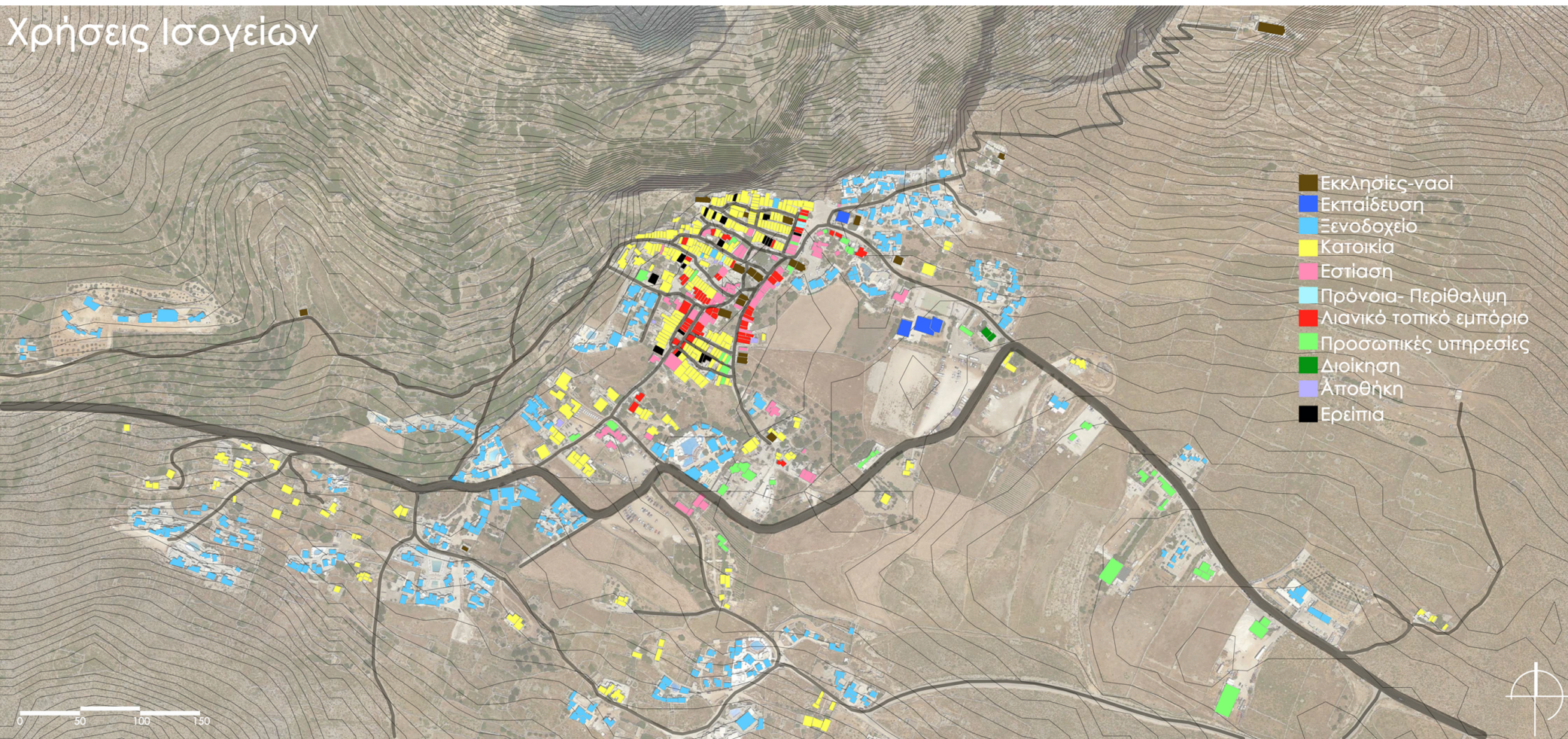
Διάγραμμα 6: Ποσοστό κάλυψης οικοπέδων

Όπως φαίνεται και στο διάγραμμα 6, παράλληλα με την εξέλιξη του οικισμού συνολικά, εντοπίζονται και στοιχεία διαφοροποίησης στον τρόπο ανέγερσης των κατοικιών. Αρχικά, η δόμηση ήταν συμπαγής, με συνεχόμενες εσωστρεφείς προσόψεις που σχημάτιζαν ένα ενιαίο σύνολο, όπου τα όρια του ιδιωτικού και του δημόσιου χώρου δεν υπήρχαν. Η οργάνωση αυτή αντανάκλασε την ανάγκη για προστασία και τη καλύτερη δυνατή αξιοποίηση του χώρου. Σταδιακά, καθώς η αμυντική λογική εγκαταλείφθηκε, η δόμηση έγινε λιγότερο πυκνή, ενσωματώνοντας μικρές αυλές και ακάλυπτους χώρους. Στη νεώτερη φάση ανάπτυξης, με την εξάπλωση του τουρισμού, η μορφολογία του οικισμού διαφοροποιείται ακόμα περισσότερο. Η τάση για μεγαλύτερη ιδιωτικότητα και η ανάπτυξη χώρων φιλοξενίας οδήγησαν σε μια πιο διάσπαρτη οργάνωση, όπου τα κτίρια απομακρύνονται μεταξύ τους, δημιουργώντας αυλές και ελεύθερους χώρους. Έτσι, η μετάβαση από τα συνεχόμενα κτίσματα στα σημερινά πιο αυτόνομα κτίρια, αποτυπώνει την μετατόπιση από έναν αυτοσυντηρούμενο οικισμό σε έναν που σιγά σιγά προσαρμόζεται στις απαιτήσεις της σύγχρονης πραγματικότητας.

5.3 Πολεοδομική ανάλυση σημερινής μορφής

5.3.1 Χρήσεις

Χρήσεις Ισογείων

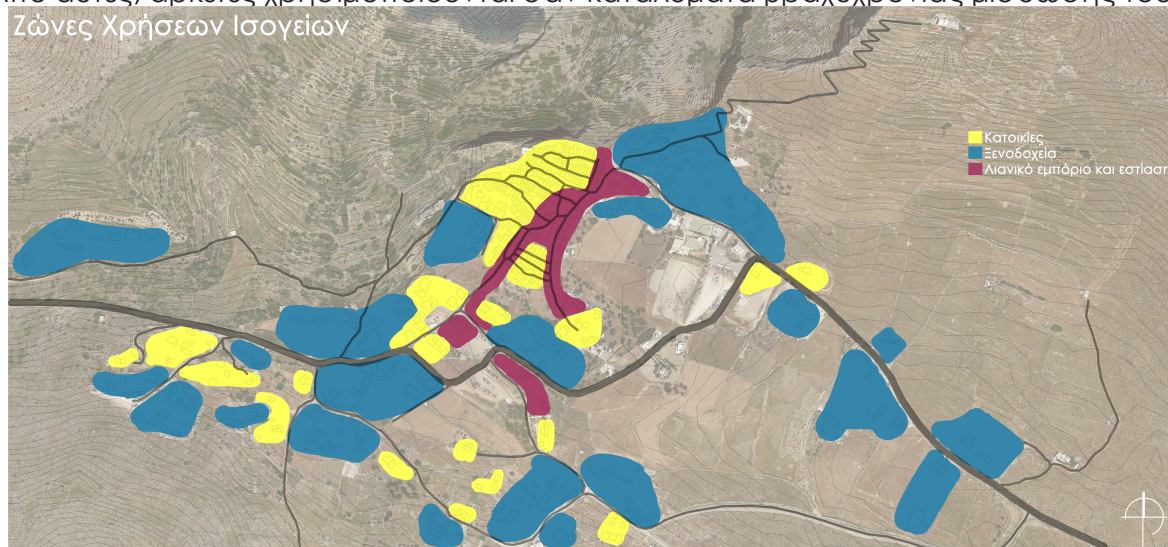

Χάρτης 2: Χρήσεις ισογείων

Στη Χώρα της Φολεγάνδρου, η διαμόρφωση του δομημένου περιβάλλοντος αντανακλά τις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες του νησιού. Παραδοσιακά, τα κτίσματα εξυπηρετούσαν κυρίως πιο πρακτικές ανάγκες, λειτουργώντας ως αποθήκες, στάβλοι ή εργαστήρια. Σε κεντρικά σημεία, μικρά παντοπωλεία, καφενεία και εργαστήρια συνθέταν τον εμπορικό ιστό του οικισμού. Μετά την άνοδο του τουρισμού τον τελευταίο μισό αιώνα περίπου, πολλά από αυτά μετατράπηκαν σε καταστήματα, ταβέρνες και ξενώνες, σηματοδοτώντας τη σταδιακή μετατόπιση της οικονομικής δραστηριότητας. Σήμερα, η τουριστική ανάπτυξη έχει επηρεάσει σημαντικά τη χρήση του χώρου.

Οι χρήσεις ισογείων στη Χώρα της Φολεγάνδρου διαμορφώνουν έναν οικιστικό ιστό όπου η τουριστική ανάπτυξη συνυπάρχει με τη μόνιμη κατοίκηση. Στον κεντρικό πυρήνα του οικισμού κυριαρχούν οι εμπορικές και τουριστικές λειτουργίες, με ξενοδοχεία, καταλύματα βραχυχρόνιας μίσθωσης και χώρους εστίασης να συγκεντρώνονται γύρω από τους κύριους άξονες κίνησης και τις πλατείες. Οι μόνιμες κατοικίες εκτείνονται προς τα όρια του οικισμού, όπου η δόμηση είναι πιο αραιή και ακολουθεί το φυσικό ανάγλυφο. Παράλληλα, δημόσιες και διοικητικές χρήσεις, όπως σχολεία και υπηρεσίες, διασφαλίζουν τη λειτουργικότητα του οικισμού. Η ύπαρξη αποθηκευτικών χώρων και εγκαταλελειμμένων κτισμάτων μαρτυρά τις μεταβολές στη χρήση του χώρου, υποδεικνύοντας τη σταδιακή μετατόπιση του ενδιαφέροντος προς τον τουριστικό τομέα.

Στον παραπάνω χάρτη (χάρτης 2), φαίνονται καλύτερα οι κύριες λειτουργίες του οικισμού. Οι κατοικίες, αν και εμφανίζονται σχετικά σε μεγάλο ποσοστό της επιφάνειας, συγκεντρώνονται κυρίως στην περιοχή πέριξ του Κάστρου, στα όρια του “Παλαιού Χωριού”. Από αυτές, αρκετές χρησιμοποιούνται σαν καταλύματα βραχυχρόνιας μίσθωσης του τύπου Airbnb, ενώ οι περισσότερες λειτουργούν ως εξοχικά ντόπιων, και λίγες σαν μόνιμη κατοικία για όλη τη διάρκεια του χρόνου (διάγραμμα 7). Βάσει της απογραφής του 2021, οι μόνιμοι κάτοικοι του οικισμού ανέρχονται στους 455, αλλά στην πραγματικότητα 200 περίπου από αυτούς περνούν όλο το χρόνο στο νησί.

Διάγραμμα 7: Ζώνες Χρήσεων Ισογείων

Στην ίδια περιοχή γύρω από το κάστρο, εντοπίζονται και όλα τα καταστήματα λιανικής πώλησης και εστίασης, στο μεγαλύτερο ποσοστό τους στοχεύοντας τον τουρισμό. Οι χρήσεις εστίασης-αναψυχής και εμπορίου αναπτύσσονται γραμμικά των δυο βασικότερων πεζοδρόμων του οικισμού, με ελάχιστες από αυτές να παραμένουν σε λειτουργία κατά τη διάρκεια και του χειμώνα, όπως αναφέρουν οι κάτοικοι (εικόνα43).

Παράλληλα, ο οικισμός στεγάζει όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης (εικόνες 44 και 45), που καλύπτουν τις ανάγκες όλου του νησιού, αλλά και δυο μονάδες υγείας, οι θέσεις των οποίων καλύπτονται είτε σε μόνιμη βάση από αγροτικούς ιατρούς, είτε περιοδικά από γιατρούς άλλων νησιών (εικόνα 46).

Εικόνα 43: Μονάδες εστίασης

Εικόνα 44 : Τριθέσιο Δημοτικό Σχολείο Χώρας

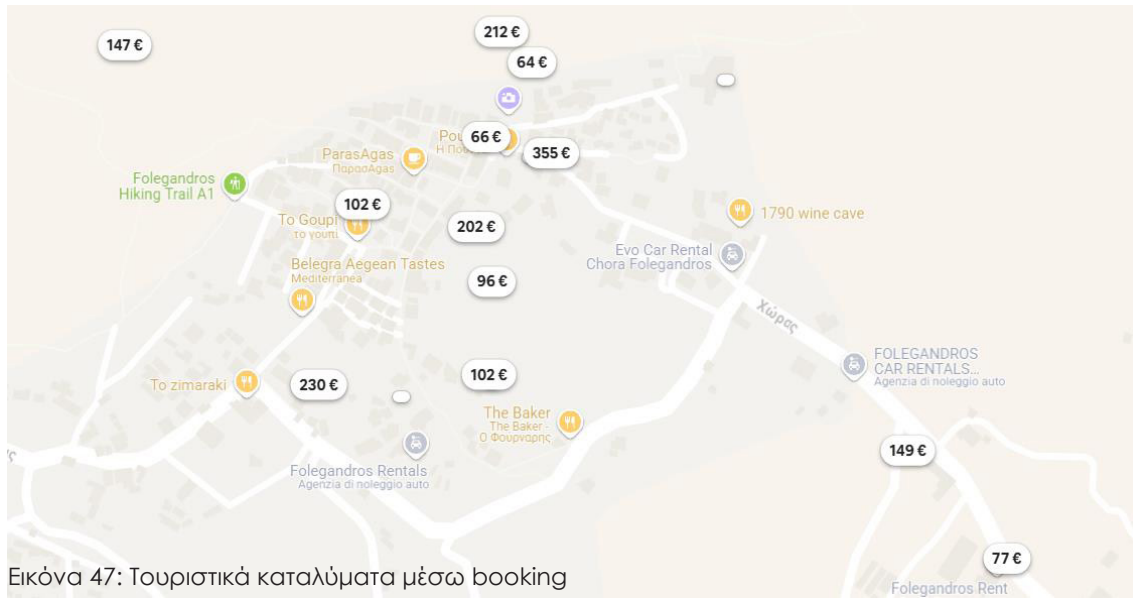

Εικόνα 45 : Γυμνάσιο-Λύκειο Φολεγάνδρου

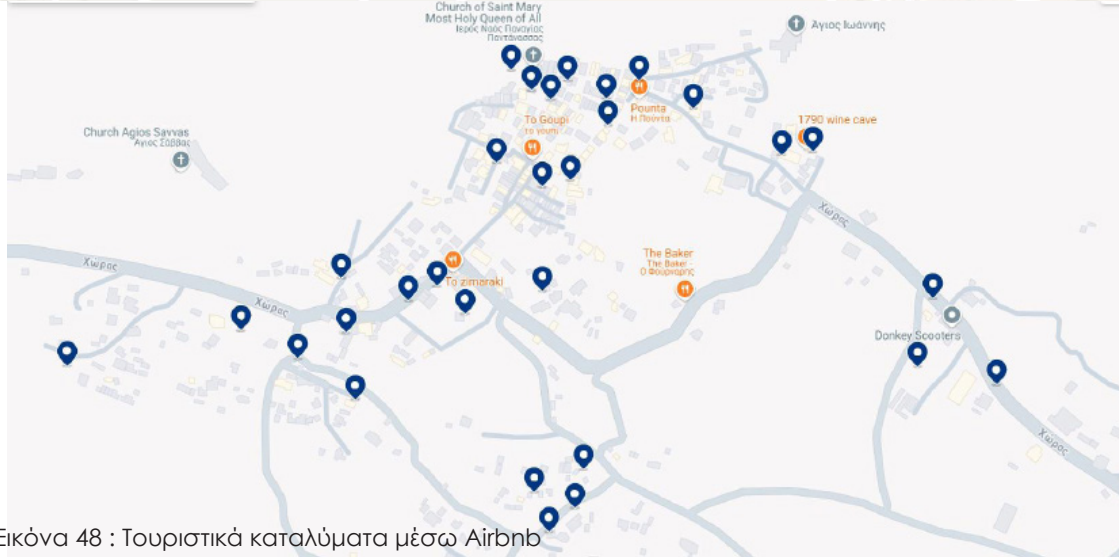

Εικόνα 46 : Οδοντιατρείο Φολεγάνδρου

Τέλος, το μεγαλύτερο ποσοστό των χρήσεων ανήκει στα ξενοδοχεία. Οι μονάδες αυτές έχουν δημιουργηθεί σε νεόδμητα κτίρια, με ελάχιστα από αυτά να εκμεταλλεύονται εγκαταλελειμμένα κελύφη κτιρίων (εικόνες 47 και 48). Πλέον, ο οικισμός περικυκλώνεται από πλήθος μικρότερων ή μεγαλύτερων καταλυμάτων, που αν και σέβονται τη παραδοσιακή αρχιτεκτονική και πολεοδομική ανάπτυξη του αρχικού ιστού του οικισμού, προσδίδουν έναν απρόσωπο χαρακτήρα σε αυτό.

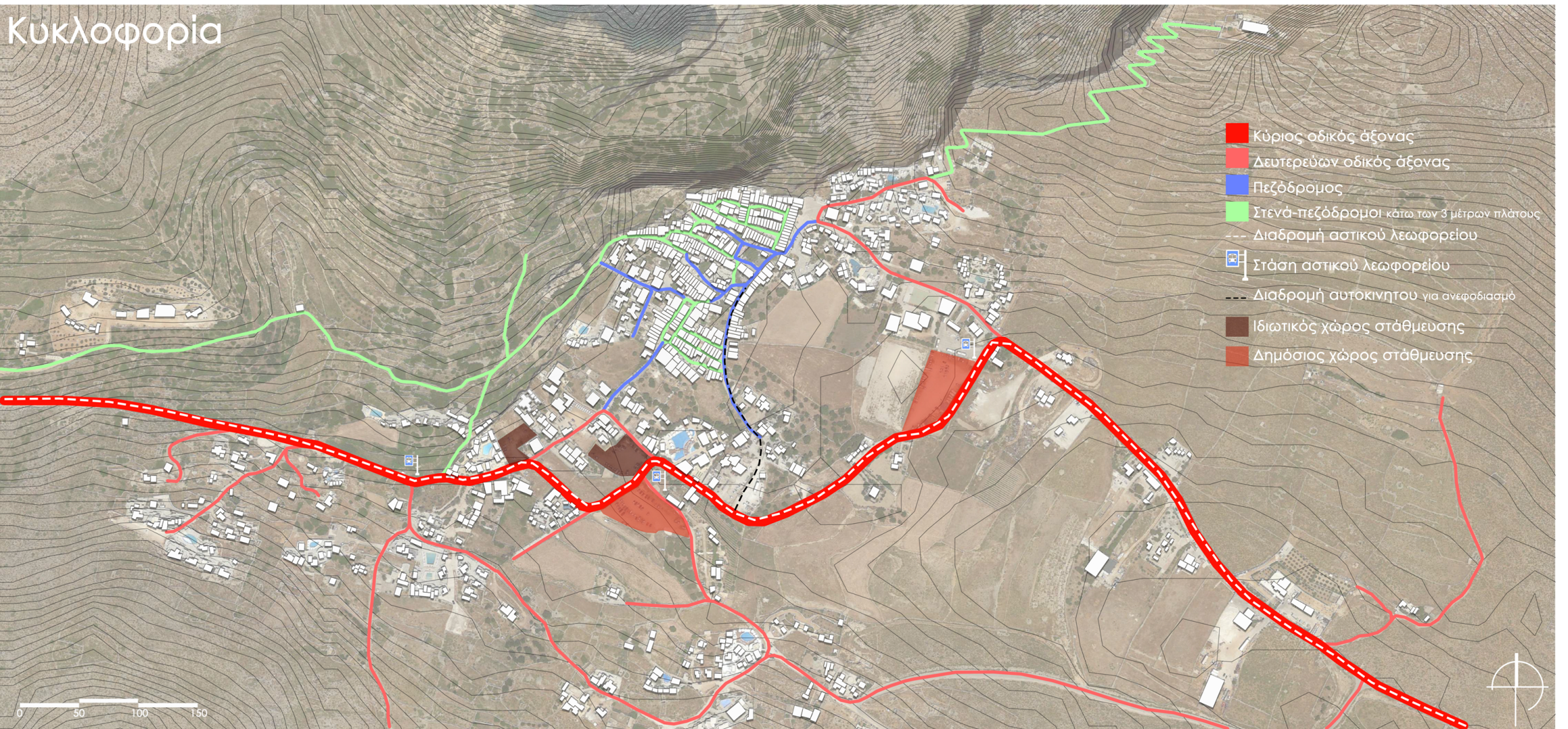
Εικόνα 47: Τουριστικά καταλύματα μέσω booking

Εικόνα 48 : Τουριστικά καταλύματα μέσω Airbnb

5.3.2 Κυκλοφορία

Κυκλοφορία

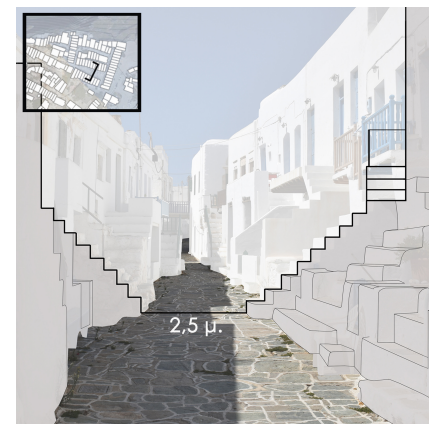
Χάρτης 3: Κυκλοφορία

Η σύνδεση του βασικού λιμανιού ενός νησιού με τον κύριο οικισμό του αποτελεί κρίσιμο στοιχείο για την λειτουργία και την ανάπτυξη του. Στην περίπτωση τη Φολεγάνδρου, η διαδρομή από το σημείο άφιξης των πλοίων προς τη Χώρα διαμορφώνεται από έναν κεντρικό δρόμο, μήκους 3,2 χιλιομέτρων, που ακολουθεί τη φυσική μορφολογία του εδάφους, με έντονες στροφές και υψομετρικές διαφορές. Το οδικό αυτό δίκτυο, με μέσο πλάτος 5 με 6 μέτρα, εξυπηρετεί τη μεταφορά τόσο των κατοίκων αλλά και των επισκεπτών του νησιού. Η χάραξη του υπογραμμίζει τις προκλήσεις που θέτει το ανάγλυφο την περιοχής (εικόνα 49).

Το δίκτυο κυκλοφορίας εσωτερικά του οικισμού αποτελείται σχεδόν αποκλειστικά από πλακόστρωτους πεζοδρόμους, μέσω των οποίων γίνεται η διέλευση ολόκληρης της περιοχής αυτού. Αν και ένα νησί με έντονο ανάγλυφο, η Χώρα έχει τοποθετηθεί σε ένα σχετικά επίπεδο σημείο αυτού, για αυτό και δεν υπάρχουν μεταξύ των πεζοδρόμων σκαλοπάτια, όπως φαίνεται να συμβαίνει σε άλλους οικισμούς των Κυκλάδων. Οι μικρές κλίμακες που εντοπίζονται όμως σε κάθε γωνιά της Χώρας έχουν μια μεταβατική χρήση, καθώς ορίζουν συχνά τον δημόσιο και τον ιδιωτικό χώρο κυκλοφορίας (εικόνα 50)

Εικόνα 49: Σύνδεση λιμανιού με Χώρα

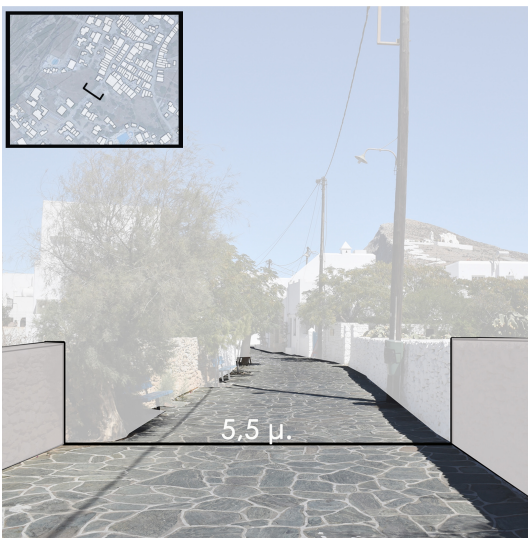

Εικόνα 50: Δρόμοι εντός του Κάστρου

Μέσω αυτών γίνεται κατά κύριο λόγο η είσοδος στις αυλές των κατοικιών και των καταστημάτων. Το πλάτος των πεζοδρόμων ποικίλει, αφού υπάρχουν καλντερίμια με το ελάχιστο πλάτος των 2 μέτρων (εικόνα 51), αλλά και πιο πλατιοί πεζόδρομοι, με πλάτος μέχρι και 5 μέτρα, που εντοπίζονται κυρίως στην είσοδο και έξοδο του πυκνού πυρήνα του οικισμού (εικόνα 52). Εντός του οικισμού υπάρχει περιορισμένη διέλευση αυτοκινήτου, μόνο στην περίπτωση φόρτωσης ή εκφόρτωσης εμπορευμάτων για τις χρήσεις εστίασης και λιανικού εμπορίου.

Εικόνα 51: Στενό δρομάκι εντός του οικισμού

Εικόνα 52: Νότια είσοδος οικισμού

Από εκεί, η μετάβαση στον κύριο οδικό άξονα γίνεται σε 2 σημεία, νότια και ανατολικά του οικισμού. (εικόνες 52, 53 και 54) Ο παρών άξονας, αποτελεί την μοναδική ένωση του οικισμού, τόσο με το λιμάνι του νησιού, όσο και με τον βορεινό οικισμό της Άνω Μεράς. Την πορεία αυτή διασχίζει καθημερινά η δημοτική συγκοινωνία, η οποία εξυπηρετεί εξίσου τους υπόλοιπους οικισμούς του νησιού, αλλά και τις παραλίες αυτού, όσες τουλάχιστον έχουν οδικές υποδομές για την προσέγγισή τους.

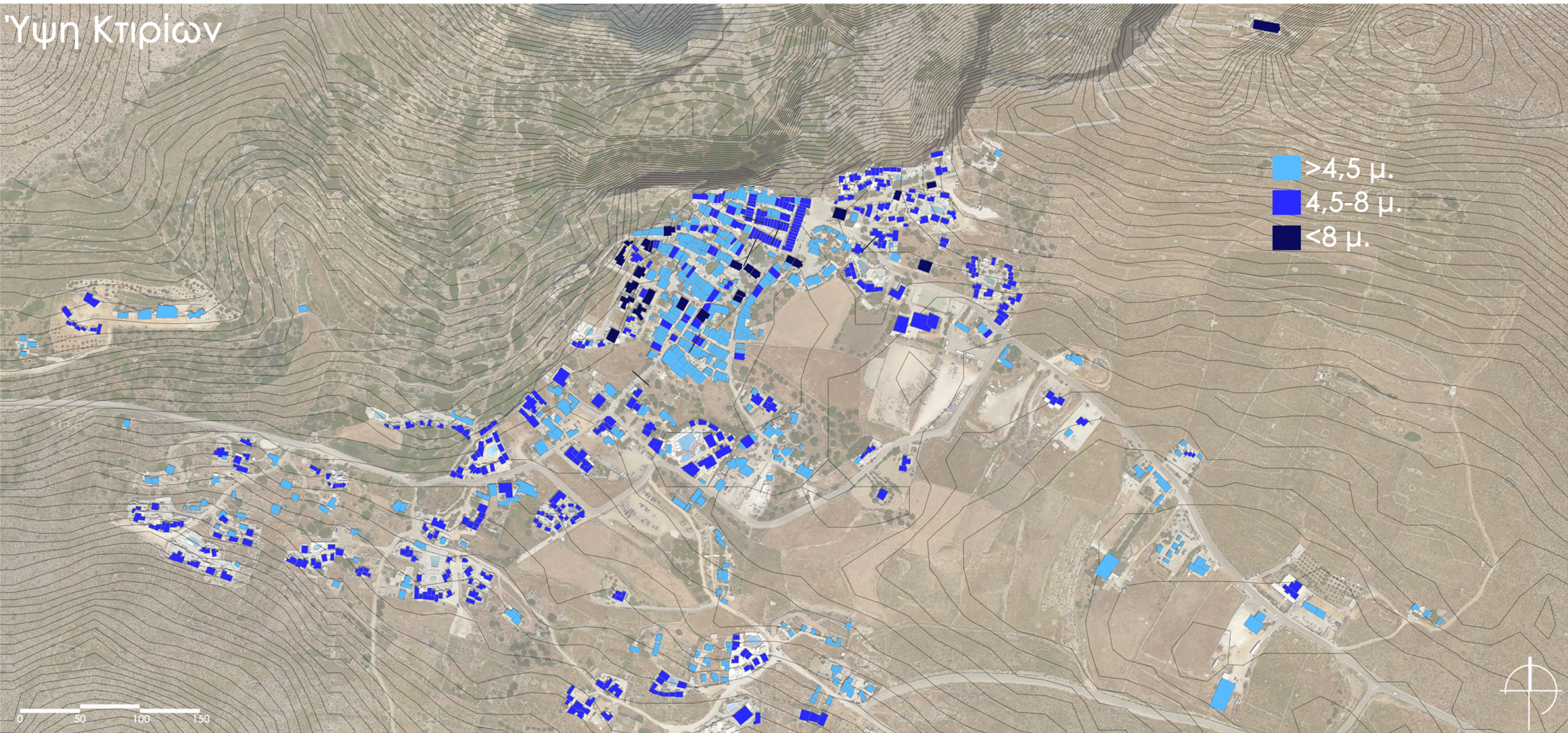
Εικόνα 53: Τομή σε δρόμο της ανατολικής εισόδου του οικισμού

Εικόνα 54: Ανατολική είσοδος οικισμού, ανατολικά τείχη κάστρου

5.3.3 Ύψη και κατάσταση κτιρίων

Ύψη Κτιρίων

Χάρτης 4: Ύψη κτιρίων

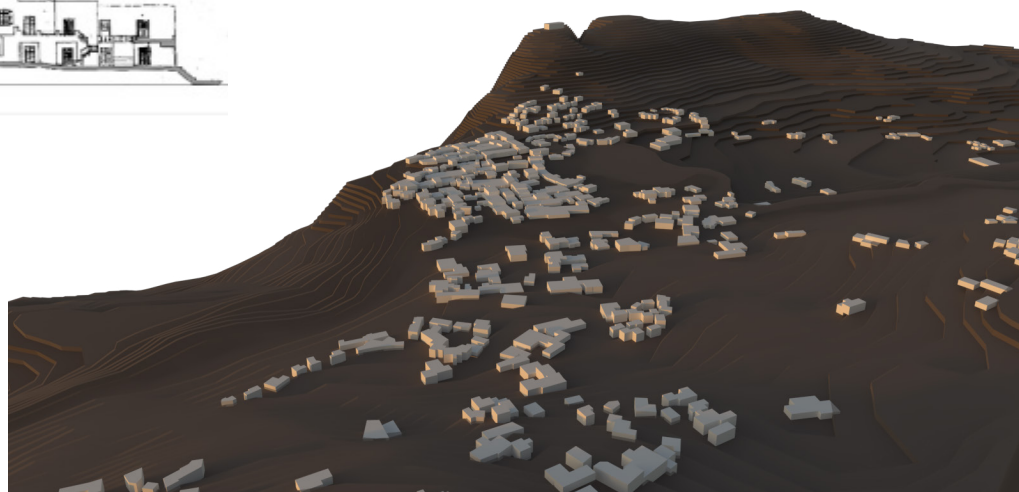
Βάσει του ΦΕΚ Αρ. 920/2002 το μέγιστο ύψος εντός των ορίων του παραδοσιακού οικισμού έχει οριοθετηθεί στα 4,5 μέτρα για μονόροφα κτίρια και στα 7,5 μέτρα για τα διώροφα. Στο παραπάνω χάρτη φαίνονται οι διακυμάνσεις των υψών σε όλη την έκταση του οικισμού. Στον πρώτο πυρήνα αυτού, δηλαδή εντός των τειχών του μεσαιωνικού Κάστρου, εντοπίζονται κατά κύριο λόγο διώροφα κτίρια, με μερικές περιπτώσεις ισόγειων, που έχουν όμως το μέγιστο ύψος των 4,5 μέτρων, όπως αυτό ορίζεται. Τα εν λόγω ισόγεια εντοπίζονται κυρίως στην βόρεια πλευρά του Κάστρου, όπου δεν είχαν οχυρωτικό ρόλο, όπως τα κτίρια ανατολικά και νότια αυτού, καθώς έχουν ανεγερθεί στις παρυφές της απότομης πλαγιάς, που θεωρείται φυσική οχύρωση. (εικόνα 55)

Εξωτερικά αυτού, μέχρι και τα όρια του Παλαιού Χωριού, εντοπίζονται σε μεγαλύτερο ποσοστό ισόγεια, όλα στο μέγιστο ύψος και μερικά διώροφα. Παρά το μεγάλο ποσοστό μονόροφων κτιρίων, στη Χώρα διακρίνεται μια ασυνεχής κορυφογραμμή των κτιρίων, καθώς πολλά σπίτια, αν και ενός ορόφου, ανεγέρθηκαν ήδη σε ένα υψωμένο επίπεδο, γεγονός που διακιοιολογείται από το έντονο ανάγλυφο (εικόνα 56).

Εικόνα 55: Όψεις Κάστρου

Επιπλέον, η χαμηλή δόμηση σε συνδυασμό με την πυκνή ανέγερση των κτιρίων, εξυπηρετεί στην προστασία τους από τις έντονες καιρικές συνθήκες που κατά καιρούς υπάρχουν στο νησί, όπως οι έντονοι άνεμοι, κατά κύριο λόγο βόρειοι, και η έντονη ηλιοφάνεια.

Εικόνα 56: Τρισδιάστατη αποτύπωση του οικισμού

Κατάσταση Κτιρίων

Χάρτης 5: Κατάσταση Κτιρίων

Η κατάσταση των κτιρίων της Χώρας αντικατοπτρίζει έμμεσα την ισορροπία μεταξύ της διατήρησης του οικισμού και τις σύγχρονες ανάγκες που έχουν δημιουργηθεί στο πέρας των χρόνων. Πλήθος κτιρίων, τα οποία ανήκουν πλέον στην κατηγορία “καλής κατάστασης”, (εικόνα 57) πρόκειται για ανακαινισμένες δομές που με σεβασμό στις παραδοσιακές τεχνικές και τη χρήση τοπικών υλικών, έχουν καταφέρει να επανέρθουν μερικώς στην αρχική τους μορφή. Παρόλα αυτά, η επαναφορά της αρχικής μορφολογίας συχνά έρχεται σε αντιπαράθεση με τα νέα κατασκευαστικά πρότυπα της εποχής.

Ο οικισμός παρουσιάζει μια ομοιογένεια, κυρίως στην περιοχή γύρω από το Παλαιό Χωριό, ενώ εντός αυτού εντοπίζονται μερικές διαφοροποιήσεις. Εκεί, βρίσκεται το μεγαλύτερο ποσοστό κτιρίων που καταγράφηκαν σε μέτρια κατάσταση (εικόνα 58), αλλά και όλο το σύνολο των ερειπίων (εικόνα 59). Τα κτίρια αυτά είναι στην πλειονότητα τους κατοικίες (χάρτης 2), το οποίο δικαιολογείται είτε από την περιορισμένη χρήση τους, είτε απλά λόγω παλαιότητας. Όσο για την κατηγορία των ερειπίων, η οποία συναντάται σε μικρό ποσοστό στο σύνολο των κτιρίων, αφορά κυρίως κτίσματα αρκετά παλιά εντός του κεντρικού πυρήνα τα οποία δεν έχουν καμία χρήση εδώ και αρκετά χρόνια και έχουν υποστεί εκτεταμένη φθορά, κυρίως λόγω του καιρού.

Εικόνα 57: Κτίριο καλής κατάστασης με επισκευές σύγχρονων τεχνικών

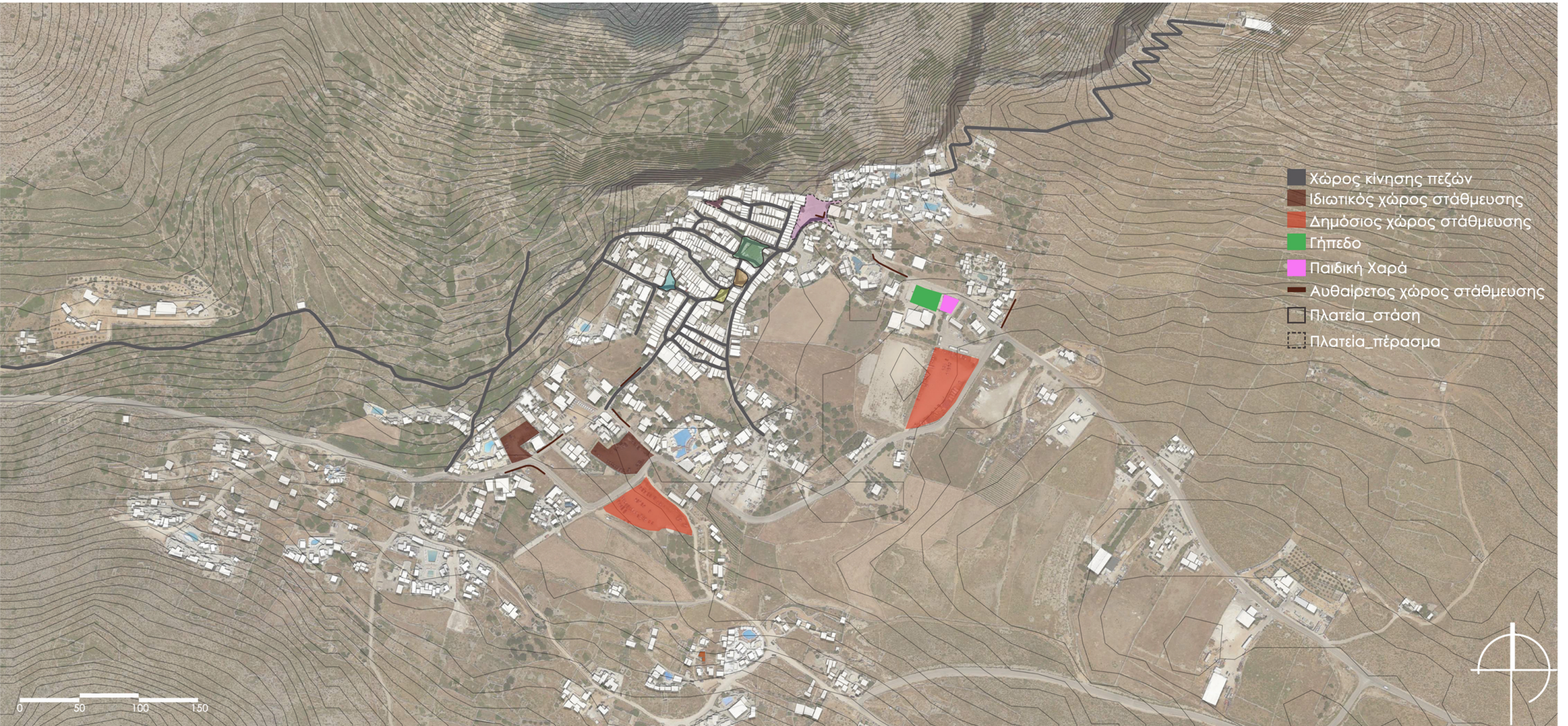

Εικόνα 58: Κατοικία εντός του Κάστρου, μέτριας κατάστασης με εμφανείς φθορές στην ανατολική πλευρά της (αριστερά)

Εικόνα 59: Κατοικία στη περιοχή του Παλαιού Χωριού, στην κατηγορία των ερειπίων, με εμφανή στοιχεία διάβρωσης (δεξιά)

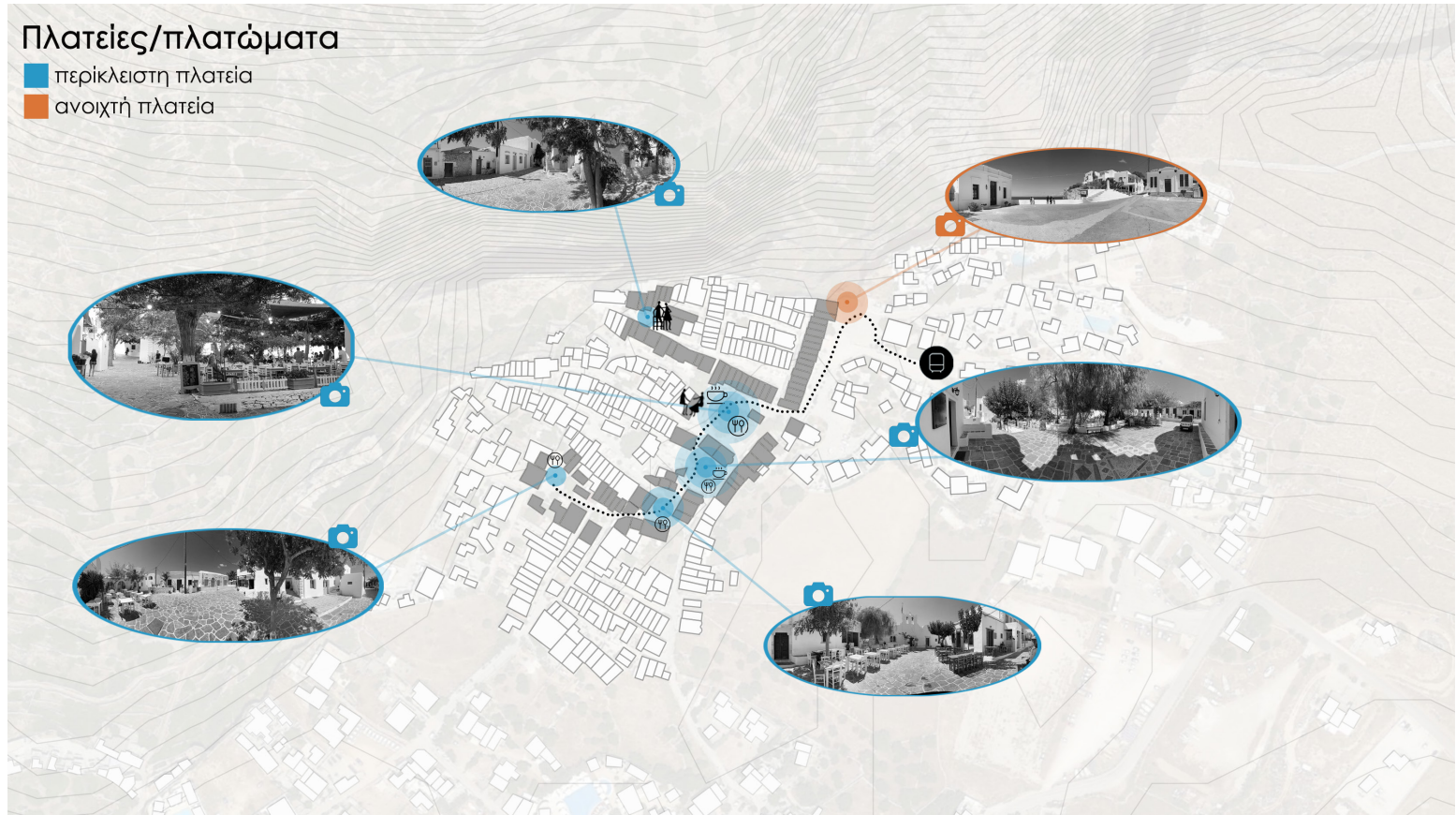

5.3.4 4. Ο δημόσιος χώρος

Χάρτης 6: Ελεύθεροι χώροι

Οι δημόσιοι χώροι αποτελούν ένα ιδιαίτερα ζωτικό κομμάτι του οικισμού. Η οργάνωσή τους υπογραμμίζει τη λογική τόσο της κοινωνικής συνύπαρξης, όσο και την ανάγκη για καθημερινή λειτουργικότητα (χάρτης 6). Οι πλατείες, είναι οι περισσότερες πλακοστρωμένες με τοπική πέτρα, όπως και τα δρομάκια που τις συνδέουν. Ο συνεχής διάλογος αυτών, δημιουργεί ένα πολυδιάστατο χώρο κίνησης, ενώ παράλληλα η σχέση του δημόσιου χώρου με τον ιδιωτικό είναι ρευστή (διάγραμμα 8).

Διάγραμμα 8: Πλατείες/Πλατώματα της Χώρας

Για την καλύτερη κατανόηση του δημόσιου χώρου, οι πλατείες διακρίνονται σε ανοιχτές, χωρίς σαφή όρια, και περικλειστές, οι οποίες ορίζονται από τα γύρω κτίρια. Αυτοί οι χώροι προέκυψαν είτε ως λειτουργικά κενά, λόγω των χρήσεων των κτιρίων που τις περιβάλλουν, είτε ως αποτέλεσμα της δομής των κτιρίων που τις περιβάλλουν χωρίς να έχουν σχεδιαστεί εξ αρχής για την συγκεκριμένη χρήση.

Ξεκινώντας με τις πλατείες με ανοιχτή δομή, η μοναδική που εντοπίζεται εντός του οικισμού είναι η πλατεία της Πούντας (εικόνα 60). Είναι η πρώτη πλατεία που συναντά κάποιος ερχόμενος από το λιμάνι του νησιού, το Καραβοστάσι, και η είσοδος σε αυτή γίνεται με δυο τρόπους, είτε από τον κεντρικό οδικό άξονα που καταλήγει κατευθείαν μέσα, είτε μετά από τη διάσχιση της Χώρας που έχει ως απόληξη την Πούντα (διάγραμμα 9).

Εικόνα 60: Πλατεία Πούντας

Η πλατεία βρίσκεται στο τμήμα του οικισμού με ασφαλτό, προκειμένου να διευκολύνεται η τοπική συγκοινωνία, καθώς στην ανατολική είσοδο αυτής, υπάρχει μια στάση λεωφορείου. Η πλατεία ορίζεται από τα δυτικά με διώροφες κατοικίες του Κάστρου, βόρεια με ένα ψηλό στηθιαίο και στα ανατολικά με το νεοκλασικό κτίριο του δημοτικού σχολείου. Μεταξύ του στηθιαίου και του δημοτικού ξεκινάει ο δρόμος για την ανάβαση στην εκκλησία της Φολεγάνδρου που βρίσκεται πάνω στον λόφο.

Διάγραμμα 9: Πλατεία Πούντας

Η είσοδος από τη Χώρα γίνεται από το νότο (εικόνα 61), όπου και ξεκινάει ο πεζόδρομος, και η διαδρομή προς το κέντρο αυτής. Ο χώρος διακρίνεται κυρίως για την θέα που προσφέρει, τόσο του νησιού, όσο και γειτονικών αυτού, και δευτερευόντως για τις δράσεις και τα καταστήματα εστίασης που εντοπίζονται εκεί. Λόγω του μεγέθους της, αλλά και την απουσίας ξεκάθαρου ορίου, κυρίως στο βόρειο μέρος της, η πλατεία δεν διακρίνεται για στάση και χρήση αυτής, αλλά κυρίως για πέρασμα.

Εικόνα 61: Είσοδος στη Χώρα νότια της πλατείας της Πούντας

Εντός των τειχών του Κάστρου, τα μικρά πλατώματα που εντοπίζονται αποτελούν τους μοναδικούς δημόσιους χώρους τους. Το πυκνό της δόμησης του, καθιστά δύσκολη έως και αδύνατη την ύπαρξη ιδιωτικού προαυλίου χώρου στις κατοικίες, καθώς η αρχική του χρήση δεν ήταν μόνο για στέγασση, αλλά και για προστασία. Οι 2 κεντρικοί άξονες, πίσω και κάτω ρούα, στο ανατολικό μέρος του Κάστρου, εμφανίζονται σχεδόν παράλληλοι μεταξύ τους, με κοινή αφετηρία παράλληλα στο ανατολικό τείχος του Κάστρου. Η ένωση τους, γίνεται στο δυτικό κομμάτι, όπου και δημιουργείται ένα πλάτωμα, η πλατεία Λ. Μπεχράκη. (εικόνα 62 και διάγραμμα 10)

Εικόνα 62: Πλατεία Μπεχράκη

Μετά την τομή τους, οι δύο ρουές καταλήγουν κοινώς στο προαύλιο χώρο της Παναγίας Παντάνασσας, της παλαιότερης εκκλησίας του νησιού (εικόνα 63). Το στενό πέρασμα που δημιουργείται μετά τη συμβολή των δρόμων, μέχρι την εκκλησία, λέγεται ότι ονομαζόταν η Πίσω Πόρτα, κάτι που δεν είναι ιστορικά εξακριβωμένο, αλλά που επιβεβαιώνουν οι κάτοικοι του νησιού.

Διάγραμμα 10: Πλατεία Μπεχράκη

Οι υπόλοιπες μετακινήσεις στον χώρο, πέραν από τους βασικούς άξονες που σχολιάστηκαν, γίνονται με στεγασμένα περάσματα που δημιουργούνται μεταξύ των μικρών στενών που έχουν τα δώροφα κτίσματα μεταξύ τους. Τα στιάδια, όπως ονομάζονται από τους Φολεγανδρίτες, είναι συνολικά δυο. Το πρώτο, μεγαλύτερου πλάτους αλλά και ύψους, βρίσκεται ακριβώς στην είσοδο του Κάστρου, μπροστά στη Λότζια, και ενώνει την κάτω με την πίσω ρουά. Το δεύτερο, με ελάχιστες διαστάσεις 0,90μ x 1,80μ, βρίσκεται στη πίσω ρουά, και ενώνει νοητά το δυτικό με το ανατολικό τμήμα του Κάστρου. (εικόνες 64 και 65)

Εικόνα 63: Εκκλησία Παναγίας Παντάνασσας, Κάστρο Φολεγάνδρου

Εικόνες 64 και 65:
Κάθετα στιάδια

Με την είσοδο στη Χώρα από την πλατεία της Πούντας, ξεκινάει η ανάπτυξη της πλατείας Δούναβη (διάγραμμα 11). Η συγκεκριμένη περιλαμβάνει εντός της και φυτεύσεις αλλά και ένα κτίριο που στεγάζει μια παραδοσιακή ταβέρνα. Πρόκειται για μια ακόμα περικλειστή πλατεία, η οποία όμως βασίζει τη ύπαρξη της στις χρήσεις εστίασης αλλά και άλλων χρήσεων όπως η θρησκευτική λατρεία. Την πλατεία πλαισιώνει το μέρος του νότιου ορίου του Κάστρου, το κτίριο της πρώην κοινότητας Φολεγάνδρου, και η εκκλησία, του Άγιου Νικόλαου, που είναι και η Μητρόπολη της Χώρας. Στα ανατολικά, βρίσκεται άλλη μια εκκλησία, η εκκλησία του Σταυρού, η οποία σε σχέση με τη προηγούμενη, ανοίγει από τους υπεύθυνους της κοινότητας μόνο την ημέρα της γιορτής του Σταυρού.

Διάγραμμα 11: Πλατεία Δούναβη

Στο κέντρο της πλατείας, υπάρχει ένα υποβαθμισμένο επίπεδο στο οποίο βρίσκεται πλέον ένα προστατευμένος πλάτανος, για την σκίαση όλης της πλατείας (εικόνα 66). Το όνομα της προκύπτει ως αναφορά στον ποταμό Δούναβη, και πιο συγκεκριμένα τα νερά αυτού, αφού εντός της πλατείας βρίσκονται τρία πηγάδια, για την υδροδότηση των κατοίκων της περιοχής. (εικόνα 65)

Εικόνα 66: Υποβαθμισμένη έκταση πλατείας Δούναβη

Στο σύνολο του, ο οικισμός της Χώρας έχει ακόμα 3 πλατείες, την πλατεία της Πιάτσας, την πλατεία του Κρητικού και τη πλατεία του ταχυδρομείου, οι οποίες όλες ανήκουν στην τυπολογία της περικλειστής πλατείας με έμφαση κυρίως τις χρήσεις και δευτερευόντως τη μορφολογία.

Συνολικά, όλες οι πλατείες της Χώρας, δημιουργούν μια διαδοχική διαδρομή περιπλάνησης κατά μήκος όλου του οικισμού. Ο ρόλος τους στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του νησιού, θεωρείται μεγάλης σημασίας, καθώς μέσω των πλατειών υπογραμμίζονται όλα τα χαρακτηριστικά του παραδοσιακού οικισμού. Αν και με μερικώς διαφορετικές χρήσεις μεταξύ τους, Κάθε μία από τις πλατείες διαχειρίζεται τον δημόσιο χώρο με τρόπο που αντανακλά τη συνειδητή επιλογή της αποφυγής αισθητικών υπερβολών, επιδιώκοντας την ανάδειξη του φυσικού κάλλους του νησιωτικού τοπίου μέσω της απλότητας και της ενσωμάτωσης στο ευρύτερο πολεοδομικό και αρχιτεκτονικό σύνολο.

Σημαντικό επίσης είναι να αναφερθεί πως εξωτερικά του παλαιού μέρους του οικισμού, στα όρια δηλαδή του Παλαιού Χωριού, δεν υπάρχουν πλατείες, γεγονός που μπορεί να δικαιολογηθεί από την αξιοποίηση όποιου ελεύθερου χώρου υπήρχε για τον τουρισμό, είτε πρόκειται για μια έκταση ιδιωτικής πλέον στάθμευσης είτε για ένα εξ ολοκλήρου νέο συγκρότημα.

ΕΝΟΤΗΤΑ 6 : Αρχιτεκτονική οικισμού

6.1 Κατοικίες

Τυπολογία κτιρίων

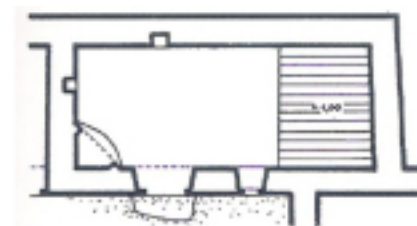
Χάρτης 7: Τυπολογία κτιρίων

6.1.1 Τυπολογία κτιρίων

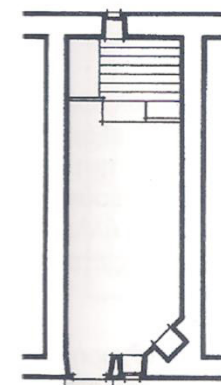
Οι παραδοσιακές κατοικίες στο σύνολο τους στον ελλαδικό χώρο χωρίζονται σε αυτές της ηπειρωτικής Ελλάδας και αυτές της νησιωτικής. Ειδοποιός διαφορά μεταξύ αυτών είναι η ύπαρξη επικλινούς ή μη στέγης. Στην περίπτωση του ηπειρωτικού χώρου, ο τρόπος στέγασης των κτισμάτων ήταν με επικλινείς στέγες, ενώ στην περίπτωση του Αιγαίου, πρόκειται για οριζόντιες στέγες, γνωστές και ως δώματα. Αυτό αποδίδεται κυρίως στην γεωγραφική θέση της χώρας που βρίσκεται στην μέση μεταξύ μιας εύκρατης ζώνης και της ζώνης των ερήμων της Νότιας Αφρικής. Για τον χώρο του Αιγαίου, πέρα από τις γεωμορφολογικές συνθήκες που επηρέασαν τη μορφή των κτισμάτων, σημαντικός παράγοντας είναι και οι πολιτισμικές αλλαγές που έχει δεχτεί με το πέρασμα των χρόνων, όπως αυτή της πειρατείας και πολιορκίας από διαφορετικούς ανά τους καιρούς κατακτητές.

Η τεχνική κατασκευής των στεγών των κτισμάτων, και στην συγκεκριμένη περίπτωση των κατοικιών, δεν αποκλίνει από νησί σε νησί. Πρόκειται για μια σειρά από δοκάρια που καλύπτουν συνολικά το άνοιγμα του χώρου και γεμίζονται με επάλληλες στρώσεις από ένα μείγμα χώματος και φυτικών υλικών όπως κλαδιά, φύλλα κ.ά. Όσο για την υπόλοιπη κατασκευή, ο φέρων οργανισμός και το εσωτερικό δάπεδο, ταυτίζεται μερικώς με τις ηπειρωτικές κατοικίες, καθώς πρόκειται για λιθόκτιστες κατασκευές με χωμάτινη όπλιση και κυρίως εσωτερικό σοβάτισμα, καθώς το άσπρισμα των νησιωτικών κατοικιών αποτελεί έναν νεοτερισμό της περιοχής συνολικά. Το εσωτερικό δάπεδο και στις δυο περιπτώσεις είναι κατά κανόνα πατημένο χώμα, και για τα δώροφα κτίσματα, το ενδιάμεσο πάτωμα πρόκειται για μια αδρά κατασκευασμένη ξυλοκατασκευή.

Λόγω της έλλειψης επαρκούς ξυλείας, τα δοκάρια που προορίζονταν για την στέγαση των κατοικιών δεν ξεπερνούσαν συνήθως τα 2.5 μέτρα, γεγονός που οδήγησε στη δημιουργία μακρόστενων χώρων. Βάσει αυτού του χαρακτηριστικού δημιουργήθηκε μια πρώτη τυπολογία κατοικιών, τα μακρινάρια. Τα δωμοσκέπαστα σπίτια του Αιγαίου, χωρίστηκαν σε δυο αρχικές κατηγορίες, τα πλατυμέτωπα (εικόνα 67 και εικόνα 68) και τα στενομέτωπα (εικόνα 51). Οι δυο κατηγορίες μοιράζονται τα ίδια χαρακτηριστικά, με διαφορά την πρόσοψη τους. Η εσωτερική διάρθρωση για την χρήση του χώρου, θεωρείται μεταβλητός παράγοντας των συγκεκριμένων κατοικιών, και σχετίζεται κατά κύριο λόγο με το επάγγελμα του ιδιοκτήτη.

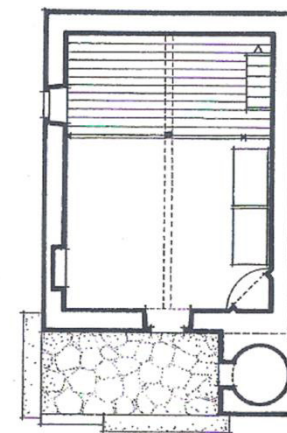
Εικόνα 67: Ενδεικτική πλατυμέτωπη μονόχωρη κατοικία,

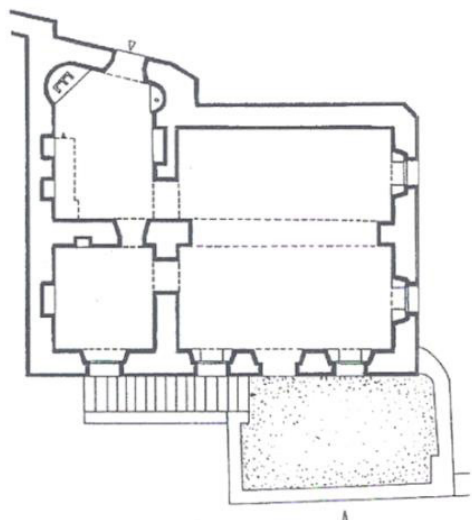
Εικόνα 68: Ενδεικτική στενομέτωπη μονόχωρη κατοικία

Στη Φολέγανδρο, η εξέλιξη της κατοικίας ακολουθεί τη βασική τυπολογία των Κυκλάδων, προσαρμοσμένη στα τοπικά δεδομένα του ανάγλυφου και της ιστορικής διαμόρφωσης του οικιστικού ιστού. Τα πλατυμέτωπα και στενομέτωπα μακρινάρια αποτελούν την κυρίαρχη μορφή απλών λαϊκών κατοικιών και η οργάνωση αυτών διαμόρφωσε την συνολική μορφή του οικισμού όπως αυτός είναι σήμερα.

Στην περίπτωση μιας πιο οικονομικά πλουσιότερης οικογένειας, ή για οικογένειες με περισσότερα μέλη, δημιουργήθηκε ένας νέος τύπος κατοικίας, το δωμοσκέπαστο σπίτι με μεσοδόκι επί στύλου. Πρόκειται για έναν συνδυασμό των δυο προηγούμενων τύπων. Πιο συγκεκριμένα, για την δημιουργία ενός πλατύτερου χώρου προστέθηκε στη μέση της οροφής μια μεγαλύτερη δοκός, γνωστή ως μεσοδόκι, που αποτελούσε ουσιαστικά ένα ενδιάμεσο στήριγμα και είχε ως αποτέλεσμα τον συνολικό διπλασιασμό του συνολικού ανοίγματος. (εικόνα 69)

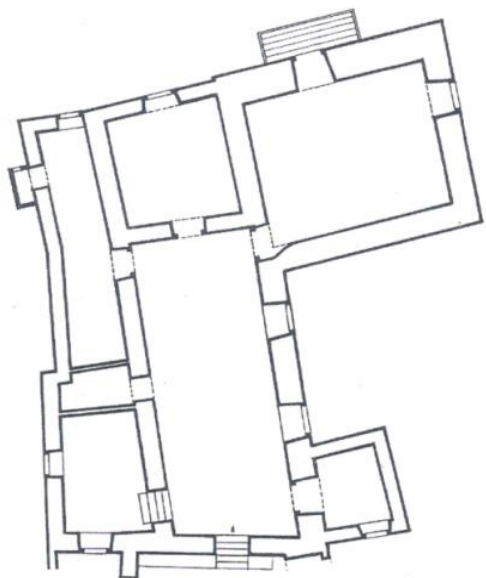

Εικόνα 69: Ενδεικτική στενομέτωπη κατοικία με μεσοδόκι επί στύλου

Με το πέρασμα των χρόνων, και καθώς οι τεχνικές στο ζήτημα ανέγερσης κτιρίων αναπτύχθηκαν, δημιουργήθηκε άλλος ένας τύπος κατοικιών, τα καμαρόσπιτα. Βασισμένα στην αρχική μορφή των δομοσκέπαστων σπιτιών με μεσοδόκι, τα καμαρόσπιτα αντικατέστησαν το μεσοδόκι με μια καμάρα στο μέσο του κτιρίου. Η καμάρα αυτή ήταν ουσιαστικά ένας ενδιάμεσος τοίχος, με κενό στο κάτω μέρος, για την αβίαστη κυκλοφορία των ενοίκων της κατοικίας, και λειτουργούσε με τον ίδιο τρόπο όπως το μεσοδόκι, παραλαμβάνοντας δηλαδή τα φορτία των εκατέρωθεν δοκαριών και χωρίζοντας στην μέση το συνολικό άνοιγμα της οροφής. Ο παρών τύπος εντοπίζεται κυρίως στο Νότιο Αιγαίο, στην Κρήτη και τη Ρόδο. (εικόνα 70)

Εικόνα 70: Ενδεικτικό καμαρόσπιτο

Οι τυπολογίες των στενομέτωπων κατοικιών με μεσοδόκι και τα καμαρόσπιτα εντόπίζονται στην κατηγορία των παραδοσιακών κατοικιών σύνθετης μορφής χάρτη 5. Πρόκειται για κατοικίες και γενικά κτίρια τα οποία έχουν δεχθεί κάποια μορφή ανακαίνισης ή και εξ ολοκλήρου ανέγερσης, και έχουν μεγαλύτερο μέγεθος, μεγαλύτερο και του διπλασίου της στενομέτωπης κατοικίας με μεσοδόκι σε πολλές περιπτώσεις.

Τέλος, η συνθετότερη μορφή κυκλαδικής κατοικίας θεωρείται το αρχοντόσπιτο, η αρχοντική (ή και πύργος σε συγκεκριμένα νησιά των Κυκλάδων βλ. Τήνο). Οι αρχοντικές κατοικίες, πάντα δωμοσκέπαστες για να ακολουθούν τον παραδοσιακό τρόπο ανέγερσης κατοικιών της περιοχής, παρεκκλίνουν στο κομμάτι της εσωτερική διάρθρωσης αλλά και του μεγέθους. Σε αντίθεση με τα καμαρόσπιτα ή τα κυκλαδίτικα μακρινάρια, τα αρχοντόσπιτα ξεχωρίζουν ανάμεσα στο σύνολο των κτισμάτων κατά κύριο λόγο από το ύψος τους, αφού ήταν κατά βάση δώροφα, αλλά και από την έντονη πολλές φορές εξωτερική διάκοσμο. (εικόνα 71)

Εικόνα 71: Ενδεικτικό αρχοντικό σπίτι

Συνολικά, όλες οι παραπάνω τυπολογίες κυκλαδικών κατοικιών, έχουν και πιο σύνθετες μορφές, καθώς από τη δημιουργία τους υπάρχει δυνατότητα να έχουν γίνει μεταγενέστερες προσθήκες δωματίων, είτε στο ίδιο επίπεδο με την αρχική κατασκευή, είτε σαν επιπρόσθετος όροφος.

Τα αρχοντικά της Φολεγάνδρου, ξεχωρίζουν από την υπόλοιπη δόμηση, καθώς τονίζουν την κοινωνική διαστρωμάτωση του παρελθόντος και την οικονομική ανάπτυξη συγκεκριμένων οικογενειών. Σήμερα, διατηρούνται όλα σε πολύ καλή κατάσταση, και χρησιμοποιούνται είτε από τους ίδιους τους ιδιοκτήτες, είτε σαν διαμερίσματα βραχυχρόνιας μίσθωσης. Παρόλο που πλέον οι τεχνικές και τα υλικά συντήρησης παρέμειναν παρόμοια με τις υπόλοιπες κατοικίες, η διαφοροποίηση εντοπίζεται κυρίως στ μέγεθος των όγκων και στην πιο περίτεχνη επεξεργασία των στοιχείων της όψης. (εικόνα 72)

Εικόνα 72: Παλιό αρχοντικό Φολεγάνδρου με σύγχρονη ανακαίνιση

Εκτός από τις παραδοσιακές κατοικίες, στη Φολέγανδρο συναντώνται και τα κτίρια μεταγενέστερης ανέγερσης. Αν και τα παραπάνω ακολουθούν τις βασικές αρχές της νησιωτικής αρχιτεκτονικής, διαφοροποιούνται στη διαρρύθμιση όσο και στα κατασκευαστικά τους υλικά. Η χρήση οπλισμένου σκυροδέματος σε τμήματα, αλλά και συνολικά κατασκευές, επέτρεψε τη δημιουργία μεγαλύτερων ανοιγμάτων και προσθήκη ορόφων, αλλά και την δημιουργία υπόσκαφων συνόλων. Παράλληλα, η πιο ελεύθερη διάταξη του χώρου και η ενσωμάτωση επιμέρους χαρακτηριστικών, όπως τα εξωτερικά μπαλκόνια και οι μεγαλύτεροι φεγγίτες, αποτελούν στοιχεία προσαρμογής στις σύγχρονες ανάγκες διαβίωσης, χωρίς ωστόσο να αναιρούν τον συνολικό χαρακτήρα του νησιωτικού τοπίου (εικόνα 73).

Εικόνα 73: Καινούρια κατασκευή υπόσκαφου καταλύματος

Ένα ιδιαίτερο γνώρισμα που έχουν οι κατοικίες του Κάστρου είναι η απόληξη των τζακιών τους. Η εκάστοτε κατοικία εντός των τειχών αυτού, για τις ανάγκες του μαγειρέματος, είχε μια μικρή εστία τζακιού, κατά κύριο λόγο δίπλα από την είσοδο της κάθε κατοικίας. Σε πολλές περιπτώσεις, λόγω της ανάγκης στέγασης μεγάλου αριθμού κατοίκων στα χρόνια της πειρατείας, οι διώροφες κατοικίες του Κάστρου μοιράζονταν βάση της αρχής της οριζόντιας ιδιοκτησίας, που αποτελούσε ένδειξη οικονομίας χώρου και συναντάται συνολικά σε πολλές περιπτώσεις νησιωτικών κάστρων, όπως αυτό της Σίφνου. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ύπαρξη δεύτερου τζακιού σε μια κατασκευή. Οι απολήξεις αυτών, είχαν μια ιδιαίτερη όψη, καθώς πρόκειται για μικρά κιούπια, τα οποία εκ πρώτης όψεως δεν φαίνονται σαν καμινάδες, αλλά λειτουργούν ακριβώς έτσι (εικόνα 74). Οι κάτοικοι του νησιού τα ονομάζουν φλάρα και εκτός του Κάστρου εντοπίζονται σήμερα σε λίγες κατοικίες εκτός.

Εικόνα 74: Τυπική απόληξη τζακιού εντός των κατοικιών του Κάστρου

6.1.2 Ειδικά κτίρια οικισμού

Στη Φολέγανδρο, όπως και σε άλλα νησιά του Αιγαίου, πέρα από τις χαρακτηριστικές κατοικίες, συναντώνται και ειδικά κτίρια με ιδιαίτερη αρχιτεκτονική και λειτουργική σημασία. Η κατηγορία αυτή περιλαμβάνει εκκλησίες, σχολεία αλλά και κτίρια αγροτικής χρήσης που ξεχωρίζουν από τα υπόλοιπα.

Οι εκκλησίες αποτελούν βασικό στοιχείο του νησιωτικού τοπίου, τονίζοντας τη βαθιά θρησκευτικότητα των κατοίκων. Συγκεκριμένα στην Φολέγανδρο, συναντάται το φαινόμενο των διπλών εκκλησιών, όπου δύο ναοί συνυπάρχουν είτε στο ίδιο κτίσμα είτε σε άμεση γεινίαση. Αυτή η διάταξη φανερώνει την ανάγκη των μικρών νησιωτικών κοινοτήτων να εξυπηρετήσουν διαφορετικές θρησκευτικές λειτουργίες ή να τιμήσουν περισσότερους από έναν άγιο στον ίδιο χώρο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα διπλής εκκλησίας στη Φολέγανδρο είναι στην Πλατεία της Πιάτσας, στη Χώρα, όπου οι εκκλησίες Αγίας Αικατερίνης και Αγίου Φανουρίου συνυπάρχουν (εικόνα 75).

Εικόνα 75: Τα δύο καμπαναριά των εκκλησιών Αγίας Αικατερίνης και Αγίου Φανουρίου

Οι εκκλησίες, αν και διατηρούν την αυτονομία τους, είναι κτισμένες σαν ενιαίο σύνολο. Η πρακτική των διπλών εκκλησιών δεν είναι μοναδική στη Φολέγανδρο, αλλά αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης τάσης στις Κυκλάδες, όπου οι κοινότητες, επέλεξαν να συνδυάζουν λατρευτικούς χώρους, κυρίως λόγω του περιορισμένου χώρου που διέθεταν.

Εκτός από τις εκκλησίες, άλλο ένα κτίριο ιδιαίτερο αρχιτεκτονικά και λειτουργικά, είναι το δημοτικό σχολείο της Χώρας. Το παρόν, πρόκειται για το μοναδικό νεοκλασικό κτίριο του νησιού, το οποίο σηματοδοτεί την ιστορική κληρονομιά της περιοχής. Το σχολείο βρίσκεται στην πλατεία της Πούντας, στην ανατολική είσοδο του οικισμού, από όπου ξεκινάει η ανάβαση για το Ναό της Παναγιάς στην κορυφή του λόφου. Το κτίσμα ξεχωρίζει μέσα στα υπόλοιπα λόγω της κεραμοσκεπής (εικόνα 76) και των μεγάλων ανοιγμάτων της όψης της.

Εικόνα 76: Βορειοδυτική όψη Δημοτικού Χώρας, 1968

Τέλος, σημαντικό ιστορικό μνημείο αποτελεί το κατάλοιπο ενός ανεμόμυλου, χαρακτηριστικού παραδείγματος κυκλαδίτικης αρχιτεκτονικής και τεχνολογίας, με αρχική χρήση την άλεση των σιτηρών, εκμεταλλευόμενος τη δύναμη του ανέμου. (εικόνες 77 και 78). Σήμερα, τα ερείπια του ανεμόμυλο έχουν ενσωματωθεί σε ξενοδοχειακή μονάδα.

Εικόνα 77: Ο οικισμός στις αρχές του 20ου αιώνα (αριστερά)

Εικόνα 78: Το ξενοδοχείο «Ανεμόμυλος», 2012

6.2 Χρήση τοπικών υλικών ως δομικά στοιχεία

Εικόνα 79: Φέρουσα τοιχοποιία ναού εντός του Κάστρου

Η ανέγερση της Χώρας βασίζεται σχεδόν εξολοκλήρου στη χρήση τοπικών υλικών, κάτι που έμμεσα υπογραμμίζει τη διαχρονική αξία του οικισμού, αλλά και την εναρμόνιση του με το φυσικό περιβάλλον όπως σχολιάστηκε και παραπάνω. Η πέτρα, το κυρίαρχο δομικό υλικό, παρέχεται σε αφθονία από το ίδιο το νησί, και αποτελεί τον φέροντα οργανισμό του μεγαλύτερου ποσοστού των κτιρίων του οικισμού, τουλάχιστον μέχρι τα όρια του Παλαιού Χωριού (εικόνα 79). Εκτός αυτών των ορίων, υπάρχουν κατασκευές με φέροντα οργανισμό από σκυρόδεμα, αλλά μόνο στην περίπτωση ενός ξενοδοχειακού συγκροτήματος μεγαλύτερης κλίμακας και σπάνια για καινούριες κατοικίες. Η ίδια πέτρα έχει χρησιμοποιηθεί επίσης για την πλακόστρωση όλου του οικισμού, αλλά και τον διαχωρισμό των χωραφιών σε όλη την έκταση του οικισμού και γενικότερα του νησιού.

Η πέτρα εντοπίζεται ακόμα, και στην κατασκευή μεγάλου όγκου εξωτερικών κλιμάκων, εντείνοντας έτσι την αίσθηση της επιβλητικής και συμπαγούς εμφάνισης των κτιρίων.

Πέρα από την πέτρα, στα κτίρια χρησιμοποιείται και το ξύλο, τόσο ως φέρων οργανισμός, όσο και σαν στοιχείο των ανοιγμάτων. Στην πρώτη περίπτωση, τα ξύλα χρησιμοποιούνται ως δοκάρια στην στήριξη των επίπεδων δωματίων ή του δεύτερου επιπέδου των κτιρίων. Πρόκειται για χοντρά δοκάρια, καλυμμένα με στρώσεις ασβέστη και χώματος για στεγανότητα της κατασκευής. Η ίδια τεχνική έχει χρησιμοποιηθεί και για την δημιουργία των στιάδιων εντός του Κάστρου, αλλά και στεγασμένων εισόδων κατοικιών εντός αυτού. (εικόνα 80) Η χρήση του δεν γίνεται για λόγους αισθητικούς, αλλά καθαρά λειτουργικότητας και η επεξεργασία τους ήταν ελάχιστη, τονίζοντας έτσι την ανάγκη για οικονομία υλικών. Πέρα από την οροφή και το πάτωμα του πρώτου επιπέδου, τα ξύλα χρησιμοποιούνται και στα ανοίγματα των κτιρίων, όπως τα παντζούρια και οι πόρτες, εσωτερικές και εξωτερικές. (εικόνα 81)

Εικόνα 80: Στεγασμένη είσοδος κατοικίας εντός του Κάστρου (αριστερή)

Εικόνα 81: Χαρακτηριστική είσοδος κατοικίας (δεξιά)

Πέραν των ανοιγμάτων, το ξύλο χρησιμοποιήθηκε και για την δημιουργία μπαλκονιών και κιγκλιδωμάτων (εικόνα 82).

Για την κατασκευή συγκεκριμένα των πατωμάτων και των δωματών, χρησιμοποιήθηκαν κορμοί από «φίδες», ένα είδος άγριου δέντρου, «κέδρου» που υπήρχε σε αφθονία στο νησί, τα οποία έχουν και τα δυο πολύ καλή αντοχή στο χρόνο. Το συγκεκριμένο είδος ξύλου, διακρίνεται για την ελισσόμενη μορφή του κορμού του και την δυνατότητά του να μην επηρεάζεται από το νερό και το σαράκι.

Εικόνα 82: Κατοικία εντός του Κάστρου, χρήση ξύλου για την κατασκευή μπαλκονιού, κιγκλιδώματος και

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η επιρροή του τουρισμού στους τομείς παραγωγής του οικισμού

Από τη δεκαετία του 1960, η χώρα γνώρισε εκρηκτική ανάπτυξη τουρισμού, γεγονός που δικαιολογείται από την ταυτόχρονη ανάπτυξη των αερομεταφορών και των θαλάσσιων μεταφορών. Οι Κυκλάδες, λόγω του μοναδικού φυσικού και πολιτιστικού τοπίου που έχουν, έγιναν ιδιαίτερα δημοφιλής προορισμός, και τα μικρότερα νησιά, όπως η Φολέγανδρος, άρχισαν να προσελκύουν τουρίστες που αναζητούσαν αυθεντικές και εναλλακτικές διακοπές. Η εν λόγω ανάπτυξη έφερε μαζί της σημαντικές οικονομικές αλλαγές. Συγκεκριμένα για τον οικισμό της Χώρας, ο τριτογενής τομέας (τουρισμός και υπηρεσίες) άρχισε να υπερτερεί, έναντι των παραδοσιακών δραστηριοτήτων του πρωτογενούς (γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία) και του δευτερογενούς (μικρές βιοτεχνίες, οικοδομική δραστηριότητα) τομέα. Οι κάτοικοι, στράφηκαν μαζικά σε επαγγέλματα που σχετίζονται με τον τουρισμό, όπως η παροχή καταλυμάτων, η εστίαση και γενικά οι εμπορικές δραστηριότητες. Όσο αφορά τις οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές του νησιού, η μετάβαση από μια αγροτική και ναυτική οικονομία σε μια τουριστικά προσανατολισμένη, είχε σοβαρές επιπτώσεις στην κοινωνική δομή του νησιού και στους τρεις βασικούς τομείς παραγωγής.

Ο πρωτογενής τομέας, που κάποτε αποτελούσε τη ραχοκοκαλιά της τοπικής οικονομίας, έχει υποστεί δραματική συρρίκνωση. Οι γεωργικές και κτηνοτροφικές δραστηριότητες μειώθηκαν αισθητά, καθώς οι νεότερες γενιές εγκατέλειψαν τη γη τους για να ασχοληθούν με τον τουρισμό, ο οποίος προσφέρει μεγαλύτερα οικονομικά οφέλη σε μικρότερο χρονικό διάστημα. Παραδοσιακές καλλιέργειες, όπως τα αμπέλια, υποχώρησαν, με αποτέλεσμα η Φολέγανδρος να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από την εισαγωγή τροφίμων από άλλα νησιά ή την ηπειρωτική Ελλάδα. Η μείωση της αγροτικής παραγωγής είχε επίσης επιπτώσεις στο φυσικό τοπίο, καθώς εκτάσεις που κάποτε καλλιεργούνταν σταδιακά εγκαταλείφθηκαν, οδηγώντας σε φαινόμενα διάβρωσης και υποβάθμισης του εδάφους. (εικόνα 83)

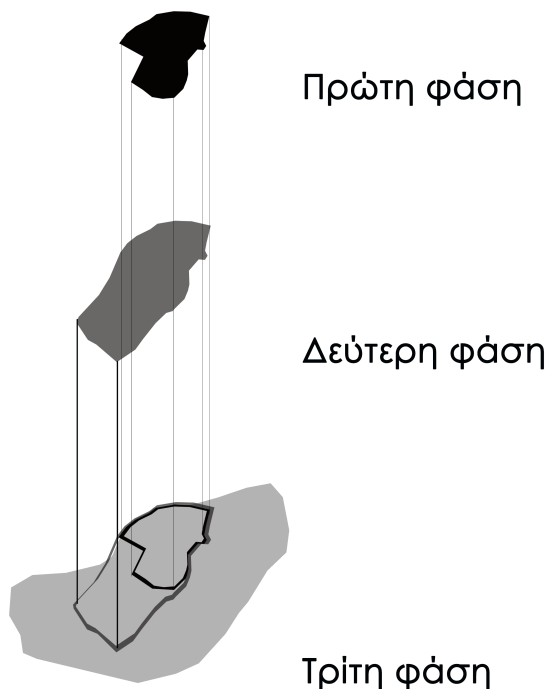
Εικόνα 83: Κατεστραμμένες ξερολιθιλιές σε πλαγιά στα όρια του οικισμού

Παρόμοια πορεία ακολούθησε και ο δευτερογενής τομέας, ο οποίος περιορίστηκε σημαντικά με την τουριστική ανάπτυξη. Οι μικρές τοπικές βιοτεχνίες, που παρήγαγαν κεραμικά, υφαντά και άλλα παραδοσιακά προϊόντα, σταδιακά μειώθηκαν, καθώς η παραγωγή τέτοιων ειδών έγινε λιγότερο βιώσιμη έναντι των εισαγόμενων, μαζικά παραγόμενων προϊόντων. Η οικοδομική δραστηριότητα, ωστόσο, παρουσίασε αύξηση, κυρίως λόγω της ζήτησης για τουριστικά καταλύματα, ανακαινίσεις παλαιών κτισμάτων και νέες κατασκευές που εξυπηρετούν τους επισκέπτες. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του κατασκευαστικού κόστους και την εντατική χρήση τοπικών δομικών υλικών, με πιθανές επιπτώσεις στην παραδοσιακή αισθητική του νησιού.

Ο τριτογενής τομέας, δηλαδή οι υπηρεσίες και ο τουρισμός, αναδείχθηκε σε κυρίαρχο πυλώνα της τοπικής οικονομίας. Ξενοδοχεία, ενοικιαζόμενα δωμάτια, εστιατόρια, μπαρ, τουριστικά καταστήματα και επιχειρήσεις εναλλακτικού τουρισμού άνθισαν, προσφέροντας νέες ευκαιρίες απασχόλησης. Η τουριστική οικονομία αύξησε σημαντικά τα εισοδήματα των κατοίκων, επιτρέποντας καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, αλλά δημιούργησε και προβλήματα, όπως η έντονη εποχικότητα στην απασχόληση. Πολλοί ντόπιοι εργάζονται μόνο τους καλοκαιρινούς μήνες, αντιμετωπίζοντας οικονομική αβεβαιότητα κατά τους χειμερινούς μήνες, όταν η τουριστική δραστηριότητα παύει σχεδόν ολοκληρωτικά. Επιπλέον, το υψηλό κόστος διαβίωσης και η αυξημένη ζήτηση για ακίνητα, λόγω της τουριστικής εκμετάλλευσης, έχουν επηρεάσει τη δυνατότητα των ντόπιων να αποκτήσουν ή να διατηρήσουν κατοικίες στον οικισμό της Χώρας. Πολλές παραδοσιακές κατοικίες πωλήθηκαν σε ξένους επενδυτές ή μετατράπηκαν σε τουριστικά καταλύματα, με αποτέλεσμα την αλλαγή της κοινωνικής σύνθεσης του νησιού και τη μείωση του μόνιμου πληθυσμού. Η νέα οικονομική πραγματικότητα επηρεάζει ιδιαίτερα τις νεότερες γενιές, που συχνά δυσκολεύονται να βρουν μόνιμη και σταθερή εργασία εκτός τουρισμού, οδηγώντας σε φαινόμενα εποχικής ή μετανάστευσης προς μεγαλύτερα αστικά κέντρα. Τέλος, παρότι ο τουρισμός έχει ενισχύσει σημαντικά την τοπική οικονομία και έχει συμβάλει στη διατήρηση του πολιτιστικού ενδιαφέροντος για τη Φολέγανδρο, έχει δημιουργήσει και προκλήσεις που σχετίζονται με την αειφορία και τη διατήρηση της τοπικής ταυτότητας. Η εξάρτηση από μια μονοδιάστατη οικονομία αυξάνει την ευαλωτότητα του νησιού σε εξωτερικούς παράγοντες, όπως οι οικονομικές κρίσεις ή οι μεταβολές στις ταξιδιωτικές τάσεις. Για να διασφαλιστεί ένα βιώσιμο μέλλον, είναι κρίσιμο να βρεθεί μια ισορροπία μεταξύ της τουριστικής ανάπτυξης και της διατήρησης των παραδοσιακών οικονομικών και κοινωνικών δομών του νησιού.

Η επίδραση του τουρισμού στην πολεοδομική ανάπτυξη του οικισμού

Το φαινόμενο του τουρισμού φαίνεται να μετασχημάτισε μερικώς τη φυσιογνωμία και τη λειτουργία του οικισμού. Ο αρχικά πυκνός και προστατευμένος πυρήνας του Κάστρου, που χαρακτήριζε αρχικά τη Χώρα, ξεκίνησε σταδιακά να εξαπλώνεται και να επηρεάζεται από καινούριες χρήσεις. Η εν λόγω εξάπλωση ακολούθησε τις τουριστικές ανάγκες, με νέες κατασκευές που εμφανίζονται κυρίως στα νότια και ανατολικά του αρχικού οικισμού. Η επέκταση δεν φαίνεται να έχει ακολουθήσει κάποιο οργανωμένο πολεοδομικό σχέδιο, αλλά να υλοποιήθηκε αποσπασματικά, συχνά ασύνδετα, δημιουργώντας ένα μερικώς διαφοροποιημένο τοπίο χωρίς μορφολογική και χωρική συνέχεια με το αρχικό. Ο δομημένος ιστός αν και ακόμα διατηρεί τη παραδοσιακή μορφή του, καθιστά ακόμα δυσκολότερη τα ήδη ασαφή όρια μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου, με τους κοινόχρηστους χώρους να υποβαθμίζονται ή να αποκτούν καθαρά τουριστική κατεύθυνση.

Ό,τι αφορά τις φάσεις επέκτασης του οικισμού, αυτές μπορούν να διακριθούν σε τρεις βασικές (διάγραμμα 12). Η πρώτη, παρατηρείται στις παρυφές του αρχικού πυρήνα που είναι το Κάστρο, με επέκταση νότια αυτού, διατηρώντας κατά τόπους το συνεκτικό πυρήνα του. Πρόκειται για την πρώτη ανάπτυξη του οικισμού και έγινε για να καλυφθούν οι αυξανόμενες οικιστικές ανάγκες που δημιουργήθηκαν στο νησί μετά την επανακατοίκηση του. Η δεύτερη φάση ακολουθεί τις ανάγκες της πρώτης, αλλά όχι ακριβώς τη λογική της. Πιο συγκεκριμένα, στη δεύτερη φάση, παρατηρείται μια στροφή στην ιδιωτικότητα. Αν και τα κτίρια ακολουθούν την αυστηρή λογική των παραδοσιακών προτύπων του νησιού, έχουν αρχίσει να εμφανίζονται σαν αυτοτελή και όχι σαν ένας ενιαίος και συνεχόμενος ιστός όπως παρατηρείται στην αρχική φάση. Η τρίτη και πιο πρόσφατη φάση, πρόκειται για την μεταπολεμική περίοδο και την εποχή μετά το 1960. Χαρακτηρίζεται από την ανάπτυξη πολυτελών κατοικιών και παραθεριστικών συγκροτημάτων που αν και μιμούνται την παραδοσιακή μορφή των υπολοίπων, ξεχωρίζουν ανάμεσα τους. Τα όρια της τελευταίας επέκτασης είναι ασαφή και ακανόνιστα, με αποτέλεσμα να αλλοιώνεται με αυτό τον τρόπο ο χαρακτήρας του νησιού.

Διάγραμμα 12: Φάσεις Επέκτασης Χώρας

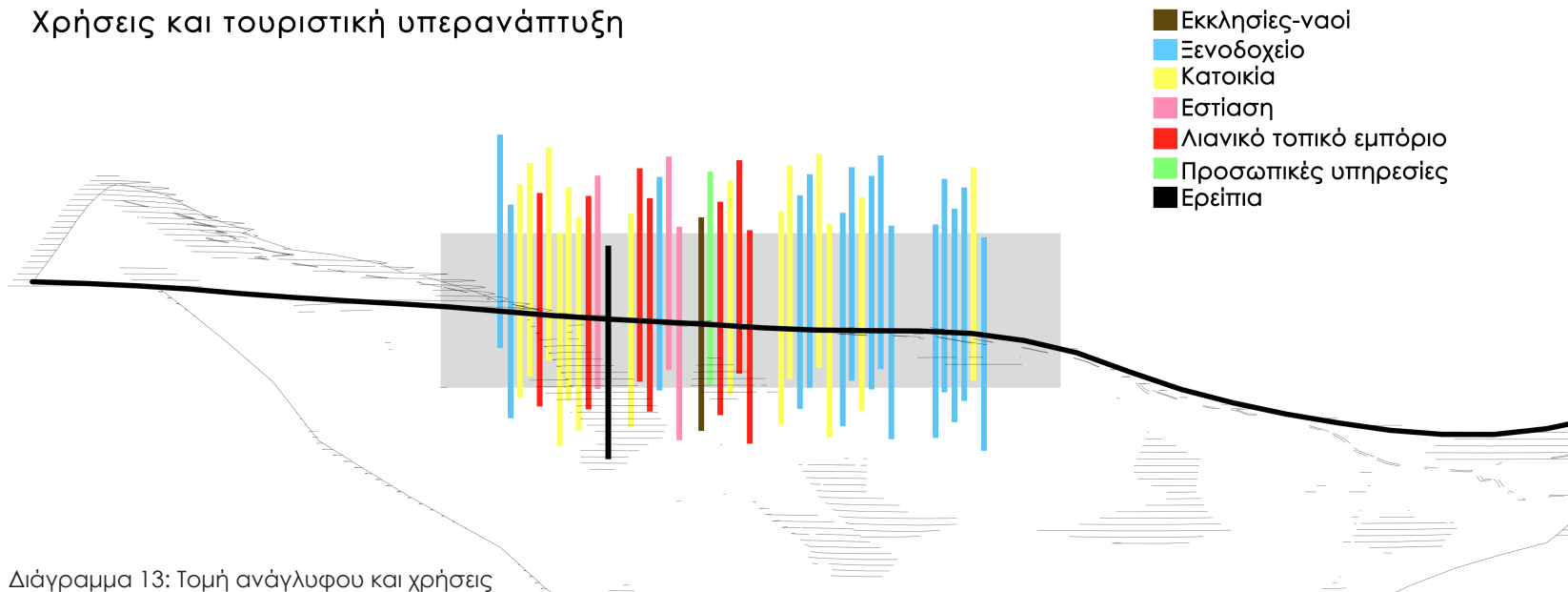
Συνολικά, η επίδραση του τουρισμού στην πολεοδομική ανάπτυξη της Χώρας υπήρξε πολυεπίπεδη. Αν και διατηρήθηκε μορφολογικά, υπήρξε ένας λειτουργικός μετασχηματισμός του αρχικού πυρήνα και γενικά ενισχύθηκε ένα μοντέλο ευκαιριακής ανάπτυξης του οικισμού, παρά στρατηγικής. Το αποτέλεσμα είναι μια σχετικά ασύμμετρη εξέλιξη, που αν και η αυθεντικότητα διατηρείται στο κέντρο του οικισμού, υποχωρεί στις παρυφές, ενώ επαναπροσδιορίζεται παράλληλα και ο χαρακτήρας αυτού βάσει των αναγκών της τουριστικής οικονομίας.

Η διατήρηση της αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής ταυτότητας

Παρά τις πιέσεις που έχει δεχθεί ο οικισμός, ένα σημαντικό ποσοστό της αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής ταυτότητας έχει διατηρηθεί, κυρίως στον αρχικό πυρήνα. Μορφολογικά στοιχεία όπως τα υλικά, το μέγεθος και το χρώμα των κτισμάτων, συνεχίζουν να τηρούνται σε μεγάλο βαθμό, λόγω των ήδη αυστηρών θεσμών και κανόνων που ακολουθούν οι παραδοσιακοί οικισμοί. Ωστόσο, στις περιφερειακές ζώνες εντοπίζεται μια αποδυνάμωση αυτών των χαρακτηριστικών, καθώς εκεί έχει αναπτυχθεί το μεγαλύτερο ποσοστό των ξενοδοχειακών μονάδων.

Όσο για την δημιουργία νέων «παραδοσιακών κτιρίων», η ύπαρξη τους έχει μια διττή επίδραση στη Χώρα. Από τη μια, ο σεβασμός που φαίνεται να έχουν ως προς τα παραδοσιακά πρότυπα της κατασκευής κτιρίων, συμβάλλει στην καλύτερη δυνατή αισθητική τους ενσωμάτωση στο χώρο. Από την άλλη, η συχνή απουσία λειτουργικής συνέχειας προβάλλει ένα μάλλον σκηνογραφικό αποτέλεσμα, που περισσότερο αλλοιώνει την εμπειρία του χώρου και οδηγεί σε μια επιφανειακή αναπαραγωγή της παράδοσης, καθώς τις περισσότερες φορές πρόκειται για μια νέα μονάδα εστίασης ή διαμονής. Πιο συγκεκριμένα, παρά την ομοιομορφία που παρατηρείται στο σύνολο της Χώρας κατά τους θερινούς μήνες, που όλοι οι δρόμοι και τα σοκάκια φαίνονται γεμάτα από επισκέπτες και ενίοτε ντόπιους, κατά τους χειμερινούς μήνες, η διαφορά είναι πολύ αισθητή. Οι άλλοτε γεμάτες πλατείες αδειάζουν, καθώς οι μόνες χρήσεις που έχουν είναι κλειστές και οι λίγοι κάτοικοι που παραμένουν εκεί σε όλη τη διάρκεια του χρόνου είναι οι μόνες ενδείξεις ζωντάνιας, γεγονός που υπογραμμίζει τις αδυναμίες του χώρου να υποστηρίξει βιώσιμες δραστηριότητες όλο το έτος.

Χρήσεις και τουριστική υπερανάπτυξη

Διάγραμμα 13: Τομή ανάγλυφου και χρήσεις

Οι σημαντικότερες αλλοιώσεις που έχουν σημειωθεί είναι:

Χρήσεις γης

Πριν την τουριστική άνθηση, η Χώρα αποτελούνταν κυρίως από κατοικίες, όπου οι άνθρωποι διέμεναν και ασχολούνταν κατά κύριο λόγο με την πρωτογενή παραγωγή. Με την τουριστική ανάπτυξη, πολλές κατοικίες μετατράπηκαν σε ξενώνες, boutique ξενοδοχεία ή καταστήματα, με αποτέλεσμα την αλλαγή τόσο των χρήσεων, όσο και κυρίτερα του ύφους και της προσωπικότητας του οικισμού (εικόνα 84 και διάγραμμα 13). Οι παραδοσιακές οικίες είτε εγκαταλείφθηκαν είτε ανακαινίστηκαν πλήρως για τουριστική εκμετάλλευση, με αποτέλεσμα την σχεδόν πλήρη ερήμωση ολόκληρων γειτονιών κατά τους μήνες εκτός της έντονης τουριστικής σεζόν, δηλαδή την περίοδο μεταξύ Νοέμβρη με Απρίλιο.

Εικόνα 84: Τουριστικό κατάλυμα εντός τους Κάστρου

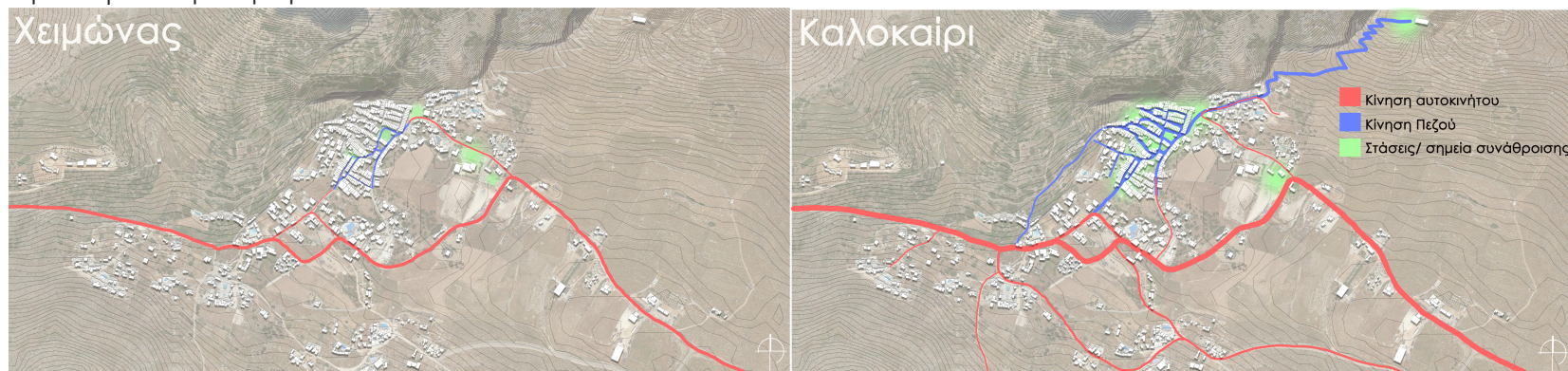
Κυκλοφορία και μεταφορές

Η Χώρα της Φολεγάνδρου ήταν ένας πεζοδρομημένος οικισμός με περιορισμένη κίνηση οχημάτων. Ωστόσο, με την αύξηση του τουρισμού, η ανάγκη για πρόσβαση σε ξενοδοχεία και επιχειρήσεις, οδήγησε στη δημιουργία χώρων στάθμευσης στις παρυφές του οικισμού (διάγραμμα 14). Πέραν αυτού, λόγω της εποχικότητας που έχει πλέον το νησί, οι περισσότεροι του δρόμοι, ερημώνουν κατά τη διάρκεια του χειμώνα (διάγραμμα 15).

Παράλληλα, η αύξηση των θαλάσσιων συνδέσεων με μεγαλύτερα νησιά, όπως η Σαντορίνη και η Μύκονος, διευκόλυνε την πρόσβαση στο νησί, ενισχύοντας την τουριστική κίνηση.

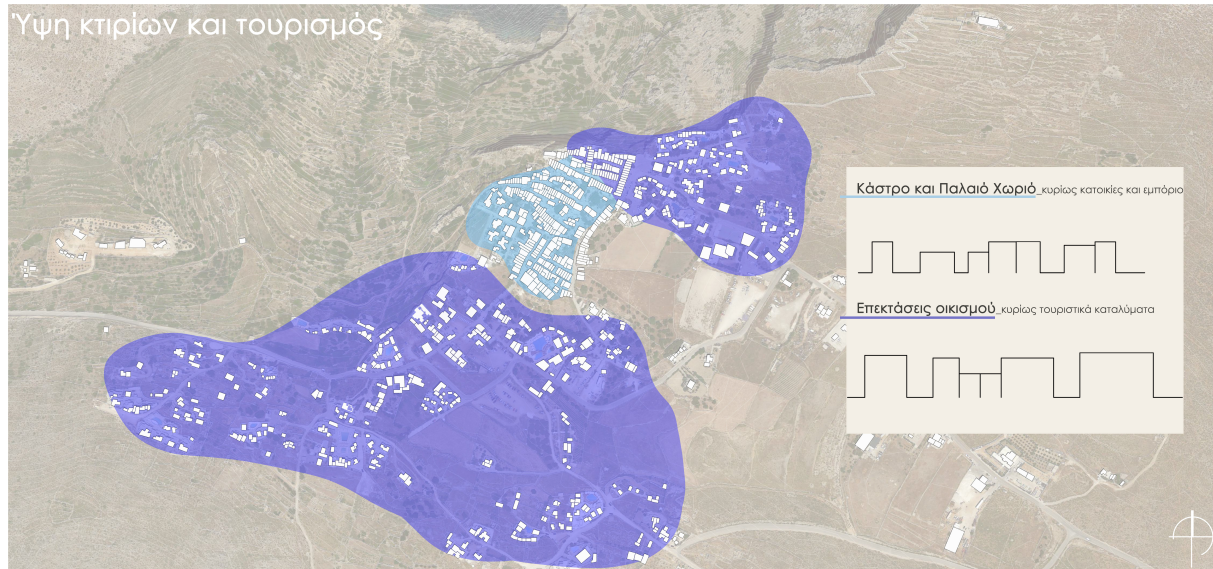

Διάγραμμα 14: Χώροι στάθμευσης στις παρυφές του οικισμού

Διάγραμμα 15: Κυκλοφορία εντός του οικισμού, καλοκαίρι και χειμώνα

_Υψη κτιρίων και δομημένο περιβάλλον

Διάγραμμα 16: Υψη κτιρίων και τουρισμός

Ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της παραδοσιακής αρχιτεκτονικής της Φολεγάνδρου είναι τα χαμηλά κτίρια με επίπεδες στέγες. Ωστόσο, η τουριστική ανάπτυξη προκάλεσε πιέσεις για αύξηση του δομημένου όγκου, με αποτέλεσμα ορισμένες κατασκευές να αποκλίνουν από τα παραδοσιακά πρότυπα. (εικόνα 85 και διάγραμμα 16) Παρόλο που οι αυστηροί πολεοδομικοί κανονισμοί έχουν σε μεγάλο βαθμό αποτρέψει την κατακόρυφη ανάπτυξη, σε ορισμένες περιπτώσεις έχουν καταγραφεί επεμβάσεις που αλλοιώνουν τη φυσιογνωμία του οικισμού.

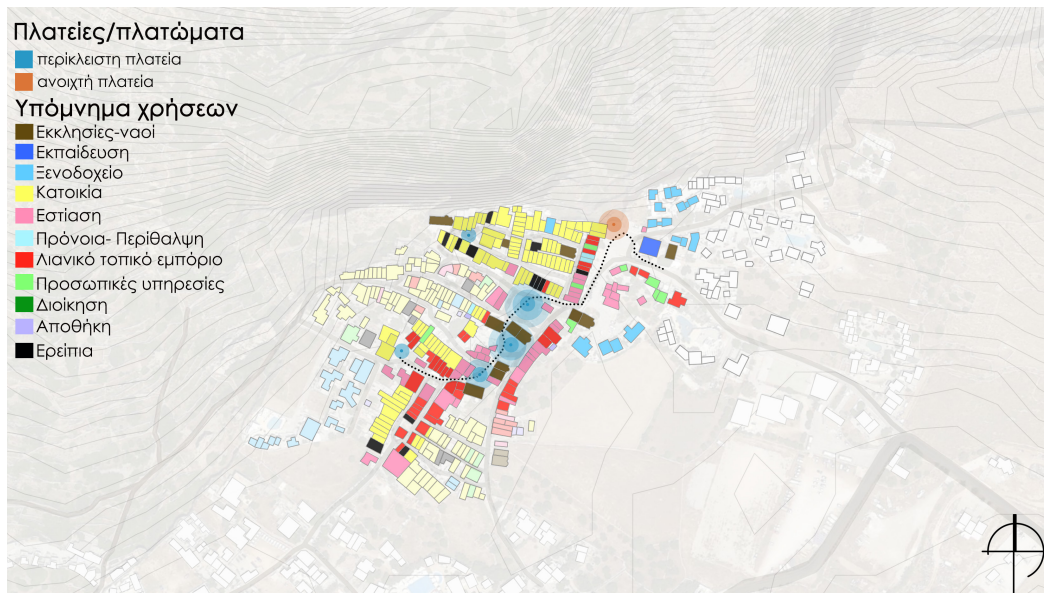

Εικόνα 85: Τουριστικό κατάλυμα εντός της Χώρας

Δημόσιοι χώροι και αισθητική αλλοίωση

Η εμπορευματοποίηση της Χώρας είχε ως αποτέλεσμα την αξιοποίηση κάθε ελεύθερου χώρου για τουριστικές χρήσεις (διάγραμμα 17). Οι πλατείες και τα στενά δρομάκια, που κάποτε λειτουργούσαν ως χώροι συνάθροισης των κατοίκων, πλέον φιλοξενούν τραπέζοκαθίσματα, (εικόνα 86) μαγαζιά και τουριστικές δραστηριότητες, περιορίζοντας τον δημόσιο χαρακτήρα τους. Επιπλέον, η διακόσμηση των καταστημάτων συχνά αποκλίνει από την παραδοσιακή αισθητική του νησιού.

Διάγραμμα 17: Πλατείες και χρήσεις

Εικόνα 86: Εστιατόριο στα πέριξ ενός πεζοδρόμου εντός της Χώρας

Βιβλιογραφία

Συγγράμματα

_Αΐσωπος, Ι. και Σημαιοφορίδης, Γ. (2002), *Τοπία εκμοντερνισμού: Ελληνική Αρχιτεκτονική '60 και '90, Εκτιμήσεις*, Αθήνα: Metropolis Press, ΚΑΜ

_Γιακουμάτος, Α. (2016), *Ελληνική Αρχιτεκτονική στον 20^ο και 21^ο αιώνα*, Εκδόσεις Gutenberg

_Καράμπελα, Σ. , Κίζος, Θ. , Σπιλάνης, Γ. (επιμ.) (2015) *Νησιωτικότητα και Βιωσιμότητα: Η περίπτωση των Νησιών του Αιγαίου*, Μυτιλήνη: Πανεπιστήμιο Αιγαίου

_ Μέργος, Γ. και Παπαδασκαλόπουλος, Α. (επιμ.) (2004) *Οικονομικά χαρακτηριστικά και στρατηγική ανάπτυξης της νησιωτικής Ελλάδος*, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, Γραφείο Οικονομικών Μελετών. (Μελέτες: Αριθμός 1).

_ Μπούρας, Χ. (1975). *Η διατήρηση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς: Η μελέτη εντοπισμού, καταγραφής και αξιολογήσεως παραδοσιακών οικισμών. Αρχιτεκτονικά θέματα, τ. 9*, Αθήνα: Δουμάνης.

_Μπούρας, Χ. και Φιλιππίδης, Δ. (2013), *Αρχιτεκτονική*, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα

_ Μπούρας, Χ. (1982), *Ιστορία της Νεοελληνικής Αρχιτεκτονικής*, Αθήνα: ΜΙΕΤ

_Παπαϊωάννου, Κ. Σπ. (2003), *Το ελληνικό παραδοσιακό σπίτι: η γενική διάρθρωση της αρχιτεκτονικής του και η τυπολογία της*, Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π

_ Παπαπετρόπουλος, Α. (2004) *Παραδοσιακοί οικισμοί και πολιτιστικό περιβάλλον. Διοικητική πρακτική και νομολογία*. Στο: Ε. Τροβά (επιμ.), *Η Πολιτιστική Κληρονομιά και το Δίκαιο*. Αθήνα: Σάκκουλας

_Ραγιά, Α. (επιμ.), (2018), *Τόπος - Τοπίο: Τι ητικός τόμος για τον Δημήτρη Φιλιππίδη*, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα

_Ραγιά, Α. (επιμ.), (2005), *Αρχαιολογία, Νησιά του Αιγαίου*, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα

_Φιλιππίδης, Δ. (2003), *Νησιά του Αιγαίου*, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα

_Leontidou, L. (2009), *The Mediterranean City in Transition: Social Change and Urban Development*, Cambridge University Press

Διδακτορικές διατριβές

_Αγά, Ε. (1991), *Η ποιοτική απόδοση των διαδοχικών πλατειών της Χώρας Φολεγάνδρου*, Διδακτορική διατριβή, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

_Αγναντοπούλου Ε. (2020), *Το ξύλο στην πολιτιστική κληρονομιά των Κυκλάδων: είδη, χρήσεις, προστασία*, Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

_Αλεξιάδου, Α. (2012), *Χαρτογραφική ανάλυση και απόδοση της διαχρονικής εξέλιξης των νησιωτικών οικισμών, Η περίπτωση του νομού Κυκλάδων*, Διπλωματική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

_Βεργίνης, Σ. (1973), *Αι νήσοι Φολεγάνδρου και Σίκινος φυσικογεωγραφικώς εξεταζόμεναι*, Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τμήμα Φυσικομαθηματικών

_Κατραούζου, Δ. (2021), *Κάστρο και οικισμός Χώρας Φολεγάνδρου (16ος - 21ος): η αρχιτεκτονική του μέτρου*, Διδακτορική διατριβή, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

_Μεταλληνού, Α. (2013), *Παραδοσιακοί οικισμοί, Θεσμικό πλαίσιο προστασίας και χωροταξική οργάνωση*, Ερευνητική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας & Ανάπτυξης

_Μουστάκα, Ε. (2014), *Φολεγάνδρος, μια ιστορία για ένα μικρό νησί*, Ερευνητική Διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

_Ραπτόπουλος, Σ. (2010), *Εμπορικοί δρόμοι στις Ελληνιστικές και Ρωμαϊκές Κυκλάδες*, Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

_Ριτζούλη, Α. (2016), *Η εξέλιξη της αρχιτεκτονικής και της οικοδομικής τέχνης στη Σαντορίνη από τη βενετοκρατία (1204) μέχρι τον σεισμό του 1956*, Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

_Φανούριος, Σ. (2015), *Τουριστική Ανάπτυξη σε νησιωτικές περιοχές*, Ερευνητική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας & Ανάπτυξης

_Χάμπσας, Δ. (2011), *Η αυτοοργάνωση και το εθιμικό δίκαιο ως συνιστώσες παραγωγής του οικιστικού χώρου, το παράδειγμα των Κυκλάδων υπό την Οθωμανική Κατοχή*, Ερευνητική εργασία, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας: Τμήμα Πολεοδομίας - Χωροταξίας

Διαδικτυακές Πηγές

<https://www.goldenwaves.gr/el/location>

<https://www.diaploustravel.gr/el/portfolio/villages/>

<https://www.folegandros.gr/>

https://www.booking.com/searchresults.it.html?label=folegandros-Zya_8bwbLvBuQDyB3YWHDas388435523016%3Apl%3Ata%3Ap1%3Ap2%3Aac%3Aap%3Aneg%3Afi%3Atikwd-337201436553%3Alp9061578%3Ali%3Adec%3Adm%3Appccp%3DumFuZG9tSVYk-c2Rllyh9YU5pXiVhsEsYF5VzKbQXplg&gclid=Cj0KCQjw5ubABhDIARIsAHMigha9HEFKgYGhYMQEMG5orlrs3Q6M7Jl-xWSbNeIX8kwh-40fgYvINt9waAp2EEALw_wcB&aid=339738®ion=2880&map=1&atlas_src=lp_map#map_opened

https://www.airbnb.gr/s/Folegandros--Greece/homes?refinement_paths%5B%5D=%2Fhomes&place_id=ChIJG4ZCdkJVm-BQR1HJpAiJKwVQ&adults=1

<https://www.visitgreece.gr/el/islands/cyclades/folegandros/>

<https://www.athinorama.gr/travel/3019708/folegandros-auto-to-nisi-exei-meli/>

<https://www.folegandros.com/it/>

<https://www.aegeanislands.gr/el/pois/folegandros-i-chora-kai-to-kastro-el/>

<https://www.greeka.com/cyclades/folegandros/sightseeing/kastro/>

<https://www.visitgreece.gr/el/islands/cyclades/folegandros/>

<https://www.travel.gr/experiences/i-chora-i-ano-meria-i-chrysospilia-ola-os/>

<https://www.travelcyclades.gr/history-cyclades.html>

Διατάξεις

_ Π.Δ. της 19/10/1978, Περί χαρακτηρισμού ως Παραδοσιακών Οικισμών τινών του Κράτους και καθορισμού όρων και περιορισμών δομήσεως των οικοπέδων αυτών, Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας (ΦΕΚ 594/Δ'/13-11-1978)

_ Ελληνική Δημοκρατία. (2002). *Καθορισμός ορίων, τομέων και ειδικών όρων και περιορισμών δόμησης των παραδοσιακών οικισμών Χώρας Φολεγάνδρου και Καραβοστάση*, ΦΕΚ Δ' 920/2002, 23 Οκτωβρίου. Αθήνα: Εθνικό Τυπογραφείο.

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα 1: Εικόνα από διάλεξη της Δρ. Δέσποινας Διμέλλη, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Πολυτεχνείο Κρήτης

Εικόνα 2: <https://www.kathimerini.gr/k/travel/882463/mesa-mani-taxidi-sto-apolyto/>

Εικόνα 3: https://www.holiday.gr/gr/place4.php?place_id=14

Εικόνα 4: <https://i.pinimg.com/originals/e4/8c/82/e48c8278f1a3b93f2a52ec88fe4f53e8.jpg>

Εικόνα 5: <https://www.stocksy.com/photo/1873039/oias-village-in-the-island-of-santorini-in-winter-greece>

Εικόνα 6: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 7: προσωπικό αρχείο

Εικόνα 8: <https://www.roomsinsifnos.com/el/villages/kastro>

Εικόνα 9: <https://unsplash.com/it/foto/spiaggia-durante-il-giorno-KeTZcPnlIJE>

Εικόνα 10: <https://unsplash.com/it/foto/un-edificio-bianco-con-una-ringhiera-nera-e-una-recinzione-bianca-con-piante-F2JjrvrA8uY>

Εικόνα 11: <https://gr.pinterest.com/pin/667095763567857439/>

Εικόνα 12: <https://gr.pinterest.com/pin/570198002839968672/>

Εικόνα 13: Facebook, φωτογραφία απο σελίδα “Παλαιές Φωτογραφίες Φολεγάνδρου- *Folegandros old photos*.” [Online] Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/groups/478471076897006>

Εικόνα 14: Google Earth Pro, Κυκλάδες, Ελλάδα [δορυφορική εικόνα], [Online] Διαθέσιμο μέσω του Google Earth Pro

Εικόνα 15: Google Earth Pro, Φολέγανδρος, Ελλάδα [δορυφορική εικόνα], [Online] Διαθέσιμο μέσω του Google Earth Pro

Εικόνα 16: https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.folegandros.gr%2Flist%2Fchryso-spilia%2F&psig=AOvVaw1Q57pZo-7xAjy5TbMoZ-n9&ust=1702121502995000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CBIQjRxqFwoTCLjGmP-De_4IDFQAAAAAdAAAAABAQ

Εικόνα 17: https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.aegeanislands.gr%2Fel%2Fpois%2Ffolegandros-i-chryso-spilia-el%2F&psig=AOvVaw1Q57pZo-7xAjy5TbMoZ-n9&ust=1702121502995000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0C-BIQjRxqFwoTCLjGmPDe_4IDFQAAAAAdAAAAABAY

Εικόνα 18: https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fvxs.gr%2Flife-plus%2Ftaxidia%2Ffolegandros-i-atlantida-tis-ag-onis-grammis-toy-aigaiou-binteo%2F&psig=AOvVaw2MDp5aAp4Pst9uID4_tZdW&ust=1702124395440000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CBiQjRxqFwoTCPDImNzp_4IDFQAAAAAdAAAAABAD

Εικόνα 19: https://www.aegeanislands.gr/app/uploads/2020/06/chora_3.jpg

Εικόνα 20: Facebook, φωτογραφία απο σελίδα “Παλαιές Φωτογραφίες Φολεγάνδρου- *Folegandros old photos.*” [Online] Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/groups/478471076897006> και Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 21: <https://www.folegandros.gr/list/faros-aspropountas/>

Εικόνα 22: <https://www.hotel-vrahos.gr/el/folegandros-gallery/>

Εικόνα 23: <https://www.hotel-vrahos.gr/el/folegandros-gallery/>

Εικόνα 24: <https://www.folegandros.gr/list/agkali/>

Εικόνα 25: <https://www.folegandros.gr/list/petousis/>

Εικόνα 26: <https://www.folegandros.gr/list/livadi/>

Εικόνα 27: <https://www.folegandros.gr/list/ano-meria/>

Εικόνα 28: <https://www.folegandros-hotels.com/el/folegandros/aksiotheata-folegandrou/kastelos/>

Εικόνα 29: Facebook, φωτογραφία απο σελίδα “Παλαιές Φωτογραφίες Φολεγάνδρου- *Folegandros old photos.*” [Online] Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/groups/478471076897006>

Εικόνα 30: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 31: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 32: Google Earth Pro, Χώρα Φολεγάνδρου, Ελλάδα [δορυφορική εικόνα], [Online] Διαθέσιμο μέσω του Google Earth Pro

Εικόνα 33: Facebook, φωτογραφία απο σελίδα “Παλαιές Φωτογραφίες Φολεγάνδρου- *Folegandros old photos.*” [Online] Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/groups/478471076897006>

Εικόνα 34: <https://www.e-kyklades.gr/travel/showroom/tourism/ΙΛΟΤΖΙΑ?lang=el>

Εικόνα 35: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 36: Facebook, φωτογραφία απο σελίδα “Παλαιές Φωτογραφίες Φολεγάνδρου- *Folegandros old photos.*” [Online] Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/groups/478471076897006>

Εικόνα 37: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 38: <https://www.greekimages.co.uk/folegandros.html>

Εικόνα 39: Google Earth Pro, Χώρα Φολεγάνδρου, Ελλάδα [δορυφορική εικόνα], [Online] Διαθέσιμο μέσω του Google Earth Pro

Εικόνα 40: Google Earth Pro, Χώρα Φολεγάνδρου, Ελλάδα [δορυφορική εικόνα], [Online] Διαθέσιμο μέσω του Google Earth Pro

Εικόνα 41: Facebook, φωτογραφία απο σελίδα “Παλαιές Φωτογραφίες Φολεγάνδρου- *Folegandros old photos.*” [Online] Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/groups/478471076897006>

Εικόνα 42: Facebook, φωτογραφία απο σελίδα “Παλαιές Φωτογραφίες Φολεγάνδρου- *Folegandros old photos.*” [Online] Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/groups/478471076897006>

Εικόνα 43: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 44: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 45: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 46: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 47: https://www.booking.com/searchresults.it.html?label=folegandros-Zya_8bwblvBuQDyB3YWHDas388435523016%3Ap1%3Aa%3Ap1%3Ap2%3Aac%3Aap%3Aneg%3Afi%3Atikwd-337201436553%3Aip9061578%3Ali%3Adec%3Adm%3Appccp%3DUm-FuZG9tSVYkc2Rllyh9YU5pXiVhsEsYF5VzKbQXplg&gclid=Cj0KCQjw5ubABhDIARIsAHMigha9HEFKgYGhYMQEMG5orlrs3Q6M-7Jl-xWSbNeIX8kwh40fgYvINt9waAp2EEALw_wcB&aid=339738®ion=2880&map=1&atlas_src=lp_map#map_opened

Εικόνα 48: https://www.airbnb.gr/s/Folegandros--Greece/homes?refinement_paths%5B%5D=%2Fhomes&place_id=ChIJG4ZCdk-JVmbQR1HJpAijKwVQ&adults=1

Εικόνα 49: Google Earth Pro, Χώρα Φολεγάνδρου, Ελλάδα [δορυφορική εικόνα], [Online] Διαθέσιμο μέσω του Google Earth Pro

Εικόνα 50: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 51: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 52: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 53: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 54: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 55: Κατραούζου, Δ. (2021), *Κάστρο και οικισμός Χώρας Φολεγάνδρου (16ος - 21ος): η αρχιτεκτονική του μέτρου*, Διδακτορική διατριβή, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών

Εικόνα 56: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 57: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 58: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 59: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 60: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 61: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 62: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 63: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 64: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 65: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 66: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 67: Παπαϊωάννου, Κ. Σπ. (2003), *Το ελληνικό παραδοσιακό σπίτι: η γενική διάρθρωση της αρχιτεκτονικής του και η τυπολογία της*, Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π

Εικόνα 68: Παπαϊωάννου, Κ. Σπ. (2003), *Το ελληνικό παραδοσιακό σπίτι: η γενική διάρθρωση της αρχιτεκτονικής του και η τυπολογία της*, Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π

Εικόνα 69: Παπαϊωάννου, Κ. Σπ. (2003), *Το ελληνικό παραδοσιακό σπίτι: η γενική διάρθρωση της αρχιτεκτονικής του και η τυπολογία της*, Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π

Εικόνα 70: Παπαϊωάννου, Κ. Σπ. (2003), *Το ελληνικό παραδοσιακό σπίτι: η γενική διάρθρωση της αρχιτεκτονικής του και η τυπολογία της*, Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π

Εικόνα 71: Παπαϊωάννου, Κ. Σπ. (2003), *Το ελληνικό παραδοσιακό σπίτι: η γενική διάρθρωση της αρχιτεκτονικής του και η τυπολογία της*, Αθήνα: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Ε.Μ.Π

Εικόνα 72: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 73: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 74: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 75: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 76: Facebook, φωτογραφία απο σελίδα “Παλαιές Φωτογραφίες Φολεγάνδρου- Folegandros old photos.” [Online] Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/groups/478471076897006>

Εικόνα 77: Facebook, φωτογραφία απο σελίδα “Παλαιές Φωτογραφίες Φολεγάνδρου- Folegandros old photos.” [Online] Διαθέσιμο στο <https://www.facebook.com/groups/478471076897006>

Εικόνα 78: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 79: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 80: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 81: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 82: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 83: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 84: Προσωπικό αρχείο

Εικόνα 85: https://www.booking.com/hotel/gr/folegandros-apartments.it.html?aid=356980&label=gog235jc-1DCAsoXEIW-Zm9sZWdhbmRyb3MtYXBhcjRlZW50c0glWANoXlgBAZgBFLgBF8gBDNgBA-gBAYgCAagCA7gC9JrUvwbAAgHSAiQ5YTY3ZWl-yZi05OTYwLTRmMjEtYjgwYy0yOWVkm2U2ZTM0N2XYAgTgAgE&sid=2d330e2eb98ab56c17dee9b84486b79c&dist=0&keep_landing=1&sb_price_type=total&type=total&

Εικόνα 86: https://www.google.com/url?sa=i&url=https%3A%2F%2Fwww.tripadvisor.com.gr%2FLocationPhotoDirectLink-g189426-d1172623-i266011547-To_Spitiko-Folegandros_Cyclades_South_Aegean.html&psig=AOvVaw21aQNiIF0RbLlegOKnMY-Fe&ust=1746620319309000&source=images&cd=vfe&opi=89978449&ved=0CBAQjRxaFwoTCJib3O_pjo0DFQAAAAAdAAAAABAE

Εξώφυλλο: Προσωπικό αρχείο

Οπισθόφυλλο: Προσωπικό αρχείο

Χάρτες

Χάρτης 1: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα

Χάρτης 2: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα

Χάρτης 3: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα

Χάρτης 4: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα

Χάρτης 5: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα

Χάρτης 6: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα

Χάρτης 7: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα

Διαγράμματα

- Διάγραμμα 1: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα
- Διάγραμμα 2: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα
- Διάγραμμα 3: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα
- Διάγραμμα 4: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα
- Διάγραμμα 5: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα
- Διάγραμμα 6: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα
- Διάγραμμα 7: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα
- Διάγραμμα 8: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα
- Διάγραμμα 9: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα
- Διάγραμμα 10: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα
- Διάγραμμα 11: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα
- Διάγραμμα 12: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα
- Διάγραμμα 13: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα
- Διάγραμμα 14: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα
- Διάγραμμα 15: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα
- Διάγραμμα 16: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα
- Διάγραμμα 17: Επεξεργασία Γεράρδη Κατερίνα

*"Στη μέση είν' η θάλασσα, και γύρω γύρω εσύ,
ένας αιώνιος Αύγουστος, κι ένα μικρό νησί"*

